

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- RAKOVSZKY ZSUZSA versei 313
BALOGH ROBERT verse 315
VÖRÖS ISTVÁN versei 319
NAGY DÁNIEL verse 321
PÉNTEK ORSOLYA: Róma (*regényrészlet*) 323
GÖRCSI PÉTER: A kék füzet (*regényrészlet*) 331
BERTA ÁDÁM: Ez lesz az ideális? (*elbeszélés*) 339
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 344
DOMJÁN GÁBOR versei 346
SOPRONI ANDRÁS: Lermontov Goethe- és Heine-fordításai (*esszé*) 349
BÁNFI TAMÁS – KOCSIS DOROTTYA: Ismeretlen Thomas Mann-levél
Kosztolányi Dezsőhöz (*szövegközlés és kommentár*) 354

*

- DARVASI LÁSZLÓ: Az ikrek haldokolnak, Erna
(– *neandervölgyiek* –) (*regényrészlet*) 359
DARVASI LÁSZLÓ: „Az a Törökszentmiklós, amit én megírok, nincsen”
(*Sz. Bíró Zoltán beszélgetése*) 366
MIKOLA GYÖNGYI: A történelem hatástalanítása
(*Darvasi László: Neandervölgyiek I–III.*) 374

*

- MODOR BÁLINT: Regényakarás és kivándorlás
(*Görcsi Péter: Várni a 29-esre*) 381
KISS GEORGINA: Az összetartozás illúziója (*Láng Orsolya: Ház, délután*) 385
P. MÜLLER PÉTER: Egy képdramatológia kimunkálása
(*Rényi András: Rembrandt. A képek színjátéka*) 388
RADNAI DÁNIEL SZABOLCS: Két Mikszáth
(*Császtoay Tünde: Kettős tükröben. Mikszáth Kálmán élete és kora*) 392

A Jelenkor postájából

- TÁBOR ÁDÁM hozzászólása Fenyő Dániel februári lapszámunkban közölt
írásához 402

2025

APRILIS

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT MARIANNA D. BIRNBAUM. Az irodalom- és kultúrtörténész, író, az *Esterházy-kalauz* szerzőjét februárban, kilencvenéves korában érte a halál.

*

MEGHALT FECSKE CSABA. A költő február 28-án, életének hetvenhetedik évében hunyt el.

*

ÁLLÓ/MOZGÓ – MINDEGY. *Czakó Zsolt* grafikusművész alkotásaiból rendeztek kiállítást február 13-a és március 16-a között a pécsi m21 Galériában. A tárlatot *Ágoston Zoltán* nyitotta meg, beszéde a *Jelenkor Online*-on olvasható (www.jelenkor.net). A kiállításához kapcsolódóan március 13-án *Parti Nagy Lajossal* beszélgetett *Ágoston Zoltán* szó és kép viszonyáról.

*

AZ ÍRÓ ÉS AZ ANTROPOLÓGUS. *Kiss Tibor Noé* megjelenés előtt álló *Olvasás* című regényéről a szerzővel és a mű megszületésében közreműködő *Nagy Zoltán* kultúrantropológussal ketjük együttműködéséről *Görföl Balázs* beszélgetett március 10-én a pécsi Reggeli kávézóban.

*

A NEMZET FOGALMA(I). *Milbacher Róbert Fókuszban az irodalomtörténet* című, a Csorba

Győző Könyvtár által szervezett előadás-sorozatának első alkalmára március 4-én került sor a pécsi Tudásközpontban.

*

PERCEPCIÓ ÉS REVELÁCIÓ. A pécsi művészeti felsőoktatás három évtizedét áttekintő interjúkötetet február 27-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában *Lengyel Péter*, a PTE Művészeti Karának dékánja, *Vas Bence* dékánhelyettes, illetve a kötet szerkesztői, *Mechler Anna* és *Tóth Eszter*, valamint a moderátor, *Ágoston Zoltán* részvételével.

*

WILD DINING. *Mátis Rita* festményeiből rendeztek kiállítást február 20-a és március 16-a között a Pécsi Galériában.

*

IDŐTLENÜL. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Borogyin, Sosztakovics és Glazunov művei csendültek föl március 6-án a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Howard Williams*, gondolkán közreműködött *Várdai István*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Sziveri-díjat idén *Veszprémi Szilveszternek* ítélték oda. – Az Osvát Ernő-díjat 2025-ben *Balogh Endre* veheti át.

Szerzőink

Rakovszky Zsuzsa (1950) – költő, író, műfordító, Sopronban él.

Balogh Robert (1972) – író, költő, drámaíró, Pécsen él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Nagy Dániel (1994) – költő, Budapesten él.

Péntek Orsolya (1974) – író, képzőművész, Budapesten él.

Görösi Péter (1988) – író, színház- és irodalomtörténész, Oslóban él.

Berta Ádám (1974) – író, műfordító, a 21. Század Kiadó főszerkesztője, Budapesten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.

Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.

Bánfi Tamás (1947) – közgazdász, a Budapesti Corvinus Egyetem professor emeritusa, Budapesten él.

Kocsis Dorottya (1976) – az ELTE ÁJK könyvtárosa, Vácon él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Sz. Bíró Zoltán (1959) – történész, Budapesten él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Modor Bálint (1988) – szerkesztő, kritikus, Budapesten él.

Kiss Georgina (1986) – költő, kritikus, magyar-filozófia szakos középiskolai tanár, Pécsen él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Radnai Dániel Szabolcs (1995) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

917704471642002

25004

Őszi szonettek

V.

*A téren át mentem tegnap haza,
fölöttem sárga lombok vízesése,
de lent már árnyat borított a térre
az ősz, a délutáni éjszaka.*

*Gyorsan sötétedett, fél hét fele
feltünedeztek lassanként a fények,
Fényszórók lyuggatták a félsötétet,
s mint régmúlt otthonok kísértete,*

*pár sárga ablak itt-ott. S hirtelen
mintha a fiatalság össze lenne,
mindaz a sejtelem és rejtelem*

*ami akkor, zúdult most is szívemre
s féltem, megroppan, mert nem vagy velem,
az őszi kozmosz súlyától az elme.*

VI.

*Október nyárias tündöklete,
semminek nem kezdete, nem a vége.
A parkban egy szökőkút – fölfele-
törekvés-hullás egyidejűsége –*

*csillog a napsütésben. Barna-sárga
lomb íródik augusztus kék egére,
dércsípte őszirózsák tarkasága
felel egy lány piros pulóverére.*

*Fenn repülő csíkja hasít a kékbe,
időtlen perc, nem okozat, nem ok,
merő jelen, nem illik semmiféle*

*történetbe, önmagáért ragyog
minden, s kiáltja önnön létezése
extázisában hangtalan: vagyok!*

VII.

*Fél hat, néhány síron már mécsek égnek
de a legtöbb még kivilágítatlan.
Túl a kapun fehér és sárga fények
suhannak vagy ügetnek térdmagasban*

*a föld fölött: árnyék-kutyák nyakán a
világító nyakörv, ahogy a ködben
ők és a gazda kiskabátos árnya
eltűnnek. Lassan elmarad mögöttem*

*csönd és sötét, a belvárosba érek:
a presszóterasz minden széke foglalt,
kihasználják a még enyhe időt.*

*A wellnessközpontban pezseg az élet.
A ládákban a zöldséges előtt
smaragd szőlők, agát almák ragyognak.*

VIII.

*Egy ház. Itt is lehetne élni, látod.
Egy letűnt század hámló falai,
a kertben zizegő szalmavirágok
miniatúr, száraz csillagai:*

*az első hóig tartó fél-öröklét.
Jövő nyárig nem használt kerti szék.
Még élő fű szegi a kerti ösvényt.
Veréb borzolja a tócsák vizét.*

*Hol láttam már vajon? Egy régi képen?
Álmomban vagy egy lét előtti létben?
A képzelet vagy az emlékezet*

*szüli a sóvárgást valami Éden
után, mely elveszett valaha régen,
vagy talán soha nem is létezett?*

Hosszadalmas várakozás a szegényországi Fekete elefánthoz címzett téren

Silabizálom a táblát: Jó aki tér?
 Ez a város szívének egy pítvara?
 Egy funkciótlanra vált üres tér?
 Kiterjedés és hiány, házak öble?
 Lehetőség? Keretbe foglalt semmi?
 Négy irányba futó kőburkolat, s némi ég?
 Itt toporgok, velem vár a bádoglefánt.
 Ezernyolcszáznyolcvan óta várok,
 akkor már Kispiac volt a korábbi Halpiac,
 mely fasorok, kerékvetők nélkül lett Kistérré:
 cukroshordóból árulták ősztől a stajer almát...
 A részeg diákok addig-addig rugdosták
 a hordóban alvó árusok alatt a rögzítő követ,
 míg a Diogenészek káromkodva elgurultak.
 Ezerkilencszáznyolcvan óta várok,
 ütött-kopott falak között, gödrös utakon,
 a cukroshordók helyére felfestett parkolóban,
 az olajszagban akkor Trabantok álltak,
 Škodák, Wartburgok, Zsigák,
 de apukám meg én, haját vágatni mentünk.
 Hová tűnt a fodrászat festett portálja?
 Hová lettek Hesz úr borbély-ötpercei?
 Ott állt Kummer úr hentes boltja,
 véreshurka zsírpapírban, neccszatyorban...
 Felködlik a Tejbisztró ívelt neonbetűje,
 szüleim kezét fogva, vasárnapi séta,
 a Barbakántól a Színház térre és ide,
 szügyig unalomban bámulni kirakatokat:
 ruha, könyv, porcelán meg cipő...
 Tanyáról városba költözve,
 a szoc'lista munkaverseny lázában,
 csillogni tűnt a belváros poros felöltője.
 Középen álltam, lóbáltam a szüleim kezét,
 köszöntem, akinek illett, szépen, hangosan,

rásegített anyukám unszoló kézzsoritása:
de még egy Csókolom, Kati bácsi-*val*,
vagy egy Jó napot, Józsi néni-*vel* sem
veszélyeztettem az édes jutalmat:
várt a mákosrétes vagy a máglyarakás!
A Dús és Könnye ruhabolttal mi lett?
Innen nyílt a Pálma kozmetika ajtaja?
Járnak a nők még dekoltázs masszázusra?
Hová tűnt Reéh György, városi tanácsnok,
s hová Günsberger Lajos képeslapjai?
Hol a Glöckner festékkereskedés?
Már a töltőtoll javító is elköltözött?
Ki csiszoltatja ma még a tollhegyet?
Ki esztergáltat a töltőtoll szivattyújába
felújításakor új parafát?
Fényképész, sőt előnyomda sem kell?
Hová lett gyerekkorom hőse, Márton úr,
a színész, a Legkisebb Ugrifüles hangja,
nemrég a sarki ház ablakából integetett.
Őt? Tíz? Vagy huszonöt éve már?
Hová tűnt nagyítója mögül Zajonc úr, az órás,
a mesélő nevű, csöndes öregúr?
A mediterráneum legészakibb szegletén
minden és mindenki elveszett?
Csak az antikoárium maradt meg?
Porszagú, tömött polcain
robbanásra kész a világirodalom?
De hova lett az újságoskioszk?
A Népszabi meg a Népsport?
Hol van a posztos rendőr?
Hívjátok ide Leonardo Lajost!
Eltűnt a villamos, eltűnt a sín,
eltűnt a vízköpő, a postaláda,
hol a gyarmat-, vas- és fűszerárú bolt?
Az elefántszobrocška nem azt hirdeti?
Hol a talponálló az elefánt alatt?
A sarki csat- és gombolt is elveszett?
Vajon ez még az eredeti bádogelefánt?
Százötven évig is élél egy szobrocška?
Ezerkilencszázkilencven óta várok,
akkor alakult vagy bukott meg Szegényország?
Csődbe ment a vegyesbolt,
a szatócs, a százforintos, a szuvenír-,
meg a papírbolt, hát a lakatossal mi lett?
A sok-sok gumírozott talpú lábbeli alatt
az aszfalt és az utca kő is elvékonyodott?

Épp csak megfordultam a téren,
máris eltűnt mindenhol minden?
Eltűnt mindenki, minden időben?
A vakolat lehullt, a szegélykövet felszedték,
megőszült a lány, akire tíz percet vártam,
virágba borult egy hársfa, aztán kiszáradt?
Narancsos napfénycsík borított be egy házat?
Ezen a téren lustán elnyúlnak a naplementék?
Talán a kőből sugárzó meleg a pórusokba hatol,
öklömnyi darabokban lüktet tovább a mellkasban?
Láthatatlan pókfonálon ereszkedik alá az este,
mindenkin átsuhan valami sötét remegés, sóhaj, bánat?
Amíg a gyerekek elnyálnak két gombóc fagyit,
amíg a pohár limonádé falára kiül a pára,
amíg átbiceg előtted fehér körömcipőjében,
vörös rúzsában, csúnyán megszaladt sminkjében,
két tömött szatyrában lisztet, cukrot cipelve
egy idős fűtyművész nő, ki megjárta a légereket,
vagy nincs-egy-kis pénzelve rád köszönt mesteruramozva
egy örök kölyökképző hajléktalan. Addig azt kérded,
hogyan? Miért nem a lágyan hullámozó
csipőmozgású nőket nézegeted? Ezen a téren
logikátlanul csúsznak el egymáson a rétegek.
A pizzaillatú, sörhobosan dűnnyögő turisták
karjára szárad a lecsapott szűnyog lenyomata,
az ideszűrődő zenében nyáron, talán a melegtől
támadt nagy remegésben, meg-megdöccen az idő.
Hiába figyelsz, nem látod, pontosan mikor.
Hiába vagy jelen, talán amíg pislogsz,
vagy amíg félre nézel, bámulod a galamb röptét,
levedli foltnyi festékét a fal, megrokkann a ház gerince,
amíg a falrepedésből óvatosan előkúszik az egér,
akkor kezdődik a változás, de mire észreveszed,
kipereg a vakolatból néhány vödörnyi homok.
Mennyit tesz itt a téren egy téblábolásnyi idő?
Míg eltűnik az elefánt fekete színe?
Míg elszűrkiti a falakat a városi levegő mocska?
Míg egy pislogásnyi idő alatt a butik helyén nyílik
egy vegán étterem: tofu tokány és csicseri ragu?
A szuvenírboltból pékség, majd cukrászda lett?
A nőruha outlet bezárt, a kedves eladó él-e még?
A teázó csöndes-barna pincérével mi lehet?
Amíg csak az eget kémelve forgolódsz a téren,
patak fakadt két kő közül, hol nyaranta
seregnyi gyerek papírhajót, falevelet úsztatgat.
A Tapas bár meg a kínai büfé között

csak a hó hullt, ugyanekkor ugyanitt
csak a nap sütött, a virágszirmok lepörögtek,
míg megfordultál, valamikor kétezer után,
a „hol nem volt”-ban várva kora este,
mikor odaköszönt jóestéttel Bertók úr,
a fegyelmezett szonettköltő,
a kis Babits Misi egy évszázaddal korábról
ugyanitt biccent, éber gondban áthaladva,
egy régi pécsi uszodából, szüleihez haza,
itt kávézott a teraszon Tolnai Ottó, s neje,
a költő szűkre vont tekintete mögül felmért,
de felemlegetted egy versét, a Kisinyovi rózsát,
amit valamihez képest tíz esztendeje, de felolvasott,
már nevetett, s a pirospaprika motívumáról sztorizgatott,
amikor erre sétáltál egy öreg rendezővel,
egy cetlit dugott az orra alá egy egyetemista:
Dedikálja már, Miki bá! – mire az öreg ironizált,
hamiskás mosolyával megkérdezte:
Michelangelo Antonioni megfelel neked?
És itt jött szembe egy másik rendező,
akinek elmesélted, hogy a filmjét
tizenháromszor is végignézted,
és csak beszélte, hogy ezen az elefánt járta
klasszicista téren túl egy győri barokk teret szeretsz,
ahol a filmjében a kisszamár patái kopogtak,
öt perc múlva már húszan álltak körbe titeket,
úgy hallgatták a beszélgetést, mintha műsor lenne.
S ott a sarkon fordult be Parti Nagy,
kis hátizsákjával, arccal a vasút felé, sietve.
– Mester, épp indul nyelvet rontani? – köszöntöd.
Megállt, fontolva galambbász szakállába túrt,
s felelt: szívemben száz vers szorong a restiig,
Pest előtt és Pécs után még innék valamit,
a távolodó-közeledő városból városra nézve
volna jó vonatablakon átcsusszanni a jövőbe...
Elnézed, ahogy távolodik a Jó aki utcán lefelé,
trappoló elefánt léptekkel múlik az idő,
cukroshordókban gurulnak alá az almaárusok...
Kétezerhuszonötben is csak vársz,
ez a tél a kitörött cipősarkak ideje volt?
Ez a nyár a kabócák térfoglalása lesz?
Ez a tavasz meg a vízcsobogásé?
Jó aki tér, biza, Jó aki tér!
A galambbász Ásvai Móric bácsi szakállára mondom,
majd' száz éve, hogy lejtmenet félreolvasom a nevéd.

Észre nem vételek

1

Wittgenstein olvasása előtt

Kertész Imrénék

*Olvasok egy filozófust,
azt kéne észrevennem, amit
gondolkodás közben ő észre-
vett, aztán az észről áttette
a nyelvre, ráadásul a fordító még
egy másik nyelvre is továbbtette,
egy közbeiktatott ész, amire rátették
és levették azt a kis észrevételt.
Én már nem látok semmit.
Olvasószemüveget veszek elő
és olvasok.*

8

Kavicsok és kövek

*„Minden reggel mindig újra át kell hatolni a kavicsör-
meléken, hogy az eleven, meleg csírához elérjünk.”
Ludwig Wittgenstein: Észrevételek, 1929. Kertész Imre fordítása*

*Negyvenévesen vékony kavicsrétegbe
ütközik az ember, mikor reggel felébred.
Alatta csírázó magok.
Ötvenévesen ez már apró kőzúzalék,
igaz, néhány zöld hajtás is kilátszik
a kő alól.
Hatvanévesen nagyobb kövekkel
van tele az éjszaka is, rossz aludni,
még felébredni is jobb, fejfel
nekiütődni a fizikai létezés
lehetetlenségének, mint egy kórakásnak,
rágcsálni a mérgező növények
pár kénsárga csíráját, melyek most
a jövőt jelentik.*

„...csak a művész képes úgy ábrázolni az egyes embert,
 hogy műalkotásként lássuk...”

L. W., 1930. K. I. fordítása

*A művészet hatása,
 hogy mindent művészetnek látunk.
 Amíg tart egy vers, egy zene
 vagy egy film bennem
 az olvasás, hallgatás vagy
 nézés után, addig a mű
 szemüvegén át látom
 a világot. Kicsit másnak,
 kicsit összefüggőbbnek,
 kicsit érthetőbbnek,
 kicsit titokzatosabbnak.*

*És ha egy darabig nem
 felejték el így nézni,
 akkor a titkot is sikerülhet
 megfejteni, sejtem a módját,
 követem az összefüggéseket,
 melyek kivezetnek a pillanattól,
 mint két kontinens között
 a tenger alatti telefonkábel.
 Aki a kábel végein van, magán
 kívülről senkit sem ért; én, aki
 sehol se vagyok, mindent.*

*De a hatás végül elenyész,
 mint pára a fürdőben,
 ha bekapcsolják a szellőzőt,
 a két beszélgető felébe-
 harmadába megérti egymást,
 én meg félrevezetve nézek
 szét magam körül, mindent
 félreérték, mindent félreverték,
 bár nem minden harang alkalmas
 erre, félrevisz az egész, egész
 másfelé a fél, felejték,
 félek, fulladok, felhozom
 a múltat, mindent lefékezek,
 fekete szemüveg egykori*

*magamtól. Ugyanaz, ami nemrég
vagy nagyon rég már bevált.
Hogyan kell nézni vele?
Felidézhetetlen.*

N A G Y D Á N I E L

Vers, amiben nem fogunk szavakat találni a szerelemre

*Egy híres észt tudós szerint
a szerelem egyszerű
biokémiai folyamatok összessége,
hogy a nagy sötétben valahol, délelőtt
vagy délután, az teljesen mindegy,
néhány molekula versenylóvakat
megszégyenítő gyorsasággal előtűnik,
és összekoccan más jó kedélyű
molekulával, és kész a szerelem,
máris ott lesz valaki, aki simán melléd áll,
ha egy délután nem jönnél ki jól
az Újpesti Lepkémúzeum megszeppent lakóival.
Nem semmi, igaz?*

*Már az is teljesen ledöbbsent,
hogy valaki főállásban, gondolom,
az embert próbáló, 9-től 17 óráig tartó
munkarendet követve magyarázatot keres
a megmagyarázhatatlanra. Akkor szerinte
Rimbaud és Verlaine esetében is csak
néhány molekula karambolozott?
Vagy ott van Tom Cruise és Katie Holmes.
Szenvedélyes szerelmük
türelmetlen molekulák habókos
ütközésének az eredménye volt?
Nem hinném.*

És hiába vagyunk egy versben,
ahol elméletileg minden lehetséges,
számolnunk kell azzal, hogy mi sem találunk
megfelelő szavakat erre az egészre.
Úgy tűnik, ez sajnos nem a mi napunk.
Persze, mondhatnánk azt például,
hogy a szerelem akkor talál ránk,
amikor a fókafehér hold fényét kedves
kis nejlonszatyrokba vezényeljük,
de talán joggal éreznénk azt,
a teljes igazság azért nem ez.

Inkább engedjük a termékeny tudatlanságnak.
Mint egy déligyümölcsök között felejtett kalapács,
feküdjünk bután az ágyunkban, latolgatva,
vajon mennyi az esélyünk egy egész életen át tartó
jótékony összekapaszkodásra valakivel.

Róma

A villamos utazóközönsége folyamatosan cserélődik. A Prenestinánál durva arcú, fáradt nők szállnak fel, a kocsiban tömeg, megnyílik előttük, mintha egyetlen, hatalmas élőlény volna. Valaki az ördög segglyukát emlegeti, il buco del culo del diavolo. Egy másik nő, akinek hiányoznak a fogai felül, nyitott szájjal röhög, az ajka felett verejtékgyöngyök, mélyen kezdi, aztán staccatóra vált, ugyanaz a sirálykacagás, mint a mainaszoké, Dionüszosz nőié Nápolyban.

A Porta Maggiorén kiszáll.

Kíméletlen a júliusi nap, vízért kapkod a város, az aszfalt púpokban gyűrdik fel, érzik a végállomás váltóinak és trafóinak fémszaga, a régi típusú villamosok büzlenek, az újakon forrók a fémfelületek, kapaszkodni képtelenség. Sztrájk van, kiszámíthatatlan, hogy mi meddig jár és mikor jön, a tömegben röpöködnék a mondatok, valamit mindenki hozzáfűz, amikor bejön egy villamos, amelyen nincs szám, tízen rohanják meg a vezetőt, hogy honnan jön és hová megy, aztán, amikor elindul, megtapsolják. Vagy öt megállót, ha halad, utána leszállít mindenkit. Róma lassan szivárog szerteszt, ketten maradunk egy sárga fal árnyékában egy idős úrral, a fal fölött píceák nyúlnak az égnek, és sűrű, zöld lomb hajlik ki a peremen. Az árnyékok kékek, az ég ragyog. Gőzöm sincs, hol vagyok. Az öreg az újságjába temetkezik. Szél sem rezdül, az autók eltűntek, dél van. Néha kinyújtom a kezem az árnyékból. Perzsel a nap.

– Majdcsak jön valami – mondja a férfi, fel sem nézve, és ahogy hajt egy lapot, feltűnik az út végén egy villamos, megint szám nélkül.

A sofőr kikiabál, hogy a Villa Giulia-hoz megy, ha van kedvünk, szálljunk fel. Alig utazunk páran.

Felnézek, a dombok derekán a villák közt mintha hűvösebb lenne. A pálmák levelei közt zizeg a szellő, meg-megcsap a menetszél a nyitott ablakon át, víz szagát vélem érezni benne, aztán virágét. A Villa Giulia környéke teljesen üres. Magam vagyok a legrégebb Itáliával, a rómaiak előtti Itáliával, amelyből talán egy ezredrészt, ha magamban hordozok. Talán csak egyetlen apró génszakasz, egy génszakasz egyetlen része, egyetlen apró nyom az arcvonásaimon, az ujjam formáján vagy a bőrszínemen, az orrnycerem íve, a szemöldököm vagy a szájam sarka. Hogy toszkán vagyok valamelyest nagyapám után, azt tudom. De vajon a toszkánok mekkora része etruszk még? Létezik, hogy még léteznek?

Nép nyomtalanul még sohasem tűnt el, akkor sem, ha látszólag igen.

Talán nem itt kellene feltennem ezt a kérdést, hanem Firenze mellett. Mind-egy. Úgyszincs rá válasz.

Ahogy átlépném a küszöböt, jobbról madárcsapat húz el az épület felett, majd csöndbe dermed a világ.

Fokozhatatlan a magány.

Egyes egyedül vagyok Rómával, talán a világgal. De magammal mindenképp. Mielőtt belépek, felnézek. Két karcsú pálma jóval az épület fölé nyúlik, a leveleik úgy susognak, ahogy a szisztrum Ízisz szentélye előtt. Hagyom, hogy a hang beburkoljon. Ismerem ezt, ezt a megállást. Ilyenkor felragyog a minden, ami van, egyetlen pontban; most a pálmák levelein ezüstként cikázó fényben, aztán széthull újra darabokra.

Belököm a kaput.

Az első vitrinből a húgom néz rám. A másikkól a húgom lánya. Aztán felvonnul a család többi tagja is.

Kapkodom a fejem. Körös-körül a mi arcaink, több ezer éve halott férfiak és nők élethű arcmásai, de mindet ismerni vélem, azt hiszem, ismerem is. Évek múltán jövök majd vissza valakivel, nem mondok neki semmit, egy szót sem, épp csak annyira elég a kapcsolat, hogy egy hét Rómát kibírjon, aztán vége is. Mégis, amikor belép, és körülnéz, azt mondja: ezek egy az egyben olyanok, mint ti.

Ti.

Ezek, akik nekem is ők, mégis mi vagyunk?

Egy lélek sincs rajtam kívül a termekben.

Hallgatom a szelet, legalábbis azt hiszem, a szél az a kinti pálmák levelei közt, de nem hallhatom itt bent a kinti pálmákat. Előbb csak szótagokat különítenék el, aztán mintha szavakat is azon az ismeretlen nyelven, amelyet beszélni soha többé nem fog senki, és amelyet úgy keresek, mint egy elfelejtett ízt, keresem, ahogy az arcainkat kerestem anélkül, hogy tudtam volna róla, most keresem az egyetlen szót, amellyel a világ elkezdődött; milyen hangokból állt a szó, amellyel a világ etruszkul elkezdődött? Nem lehetett más, mint az aum, de hogy hangzik más nyelveken az aum? Hogy héberül és hogy kínaiul? És nekem, aki annyi minden vagyok, hogy nem vagyok semmi, melyik aumot kell megtanulnom, hogy a világot keletkeztetni tudjam?

Ezt, vagy a hébert, vagy a szanszkritot? Ha ezt, vesztettem. Soha, senki nem fogja tudni, miként szólt.

Az asszírokról is többet tudunk, de még Japán őslakosairól is, mint az etruszkokról.

Az aranytáblára vésett szöveg erősen csillog a mesterséges fényben, de a jelek kivehetők.

Bogarászom, ahogy a nyelveket, bármelyik nyelvet szoktam, a latin, a görög, a cirill betűt olvasom, a szanszkrit már nem teljesen idegen, és néha a héber is dereng – talán olvasni megtanulhatok még egyszer –, de ez feltörhetetlen. Egy sor olvasható, a következő nem. A kiolvasott hangokból suttogás lesz, a betűk mint a madárlábnymok vonulnak a villogó aranyban, minden nyelvet megérteni, amit a szívével tanul az ember, tudod jól, minden nyelvet, amit még beszél valaki – de ezt nem beszéli senki.

A veji Apollón arcát olyasvalaki faragta, aki ismeri az anyag nélküli világot, ahol, hogy a szépség ott is létezhesen, a dolgoknak formájuk lesz valahogy, egy

pillanatra, vagy örökre. Mindegy, mert idő csak itt van, a földön. Ez előtt és ez után nincsen.

A vitrin tükreben figyelem az arcát. Nem akarok ránézni máshogy, csak tükréből, legalábbis egyelőre.

Apollóné bennem a művész és a férfi. A nő soha nem lehet az övé. Ha Hermész és Dionüszosz megkaphat egészen, ha az a Krisztus-szemű dervis, akivel Isztambulban együtt néztük a hajókat az alkonyi kikötőben, soha nem is hagy el, Apollóntól csak futni lehet.

Ő volna hát, aki szatírként űzi bennem Daphné? Ő, aki a dögvészt küldi? Ő, aki hiába szeret, és akit hiába is szeretne halandó?

Az arca máshogy szép, mint Dionüszoszé vagy Hermészé. Botticelli Madonnáihoz hasonlít. Anyagtalan, örök szépségű férfi.

Dionüszosznak a méhem válaszolt, a köldököm alatt lüktető ideg, a szájam, a combhajlatomban a bőr, ott, ahol a legérzékenyebb, a nyakam a hajvonalnál, ahol, ha férfi a szájával érinti, onnantól azt tesz velem, amit akar, a szájam válaszolt neki és a nyelvem.

Dionüszosz keze olajosan siklott a bőrömön, narancsolajat izzadtak a pórusaink és gyantás bort a nyelvünk, fenyő- és vérizünk volt. De Dionüszosz arcát, azt nem láttam. Apollónnak csak az arcát látom, az arca hol az övé, hol a saját lányarcommá válik, aztán egy másik férfié, aztán a nőé, aki lettem, bámulom lélegzetvisszafojtva, aztán nevetni kezdek.

Hát persze. Apollón Dionüszosz másik arca, és számtalan arca van még Aphrodité-től Héráig és Hermészig, Hádészig és Poszeidónig, és mindenkiben minden isten benne él, mint ahogy bennünk is bennünk élnek a szatírok, a bakszagú Pán, Ízisz és Mithrasz, Krisztus és Quetzalcoatl, bennünk élnek Buddha megkísértői, Mára három lánya, Daphné-arcom egyetlen pillanatra Apollónra ragyog, Mainasz-arcom és Ariadné-arcom Dionüszoszra, Aphroditéként Árész mellett fekszem, máskor Hephaisztosz mellett, vagy megint másvalaki mellett, Perszephonéként Hádészhoz megyek, a nyomomban rózsák nyílnak és hálnak, és Hádészé belőlem az a rész is, amelyben az anacapri derű tükröződik, mint ahogy a fekete obszidiánon ragyog a nap.

Annak fénye sugárzik ránk, vagy annak az örvénye ránt le, akinek áldozunk, felnevelheted magadban Apollónt, Bacchust, Krisztust vagy Krisnát, végül felnevelheted magadban Buddhát vagy az Átmant.

Dionüszossal is áldoztam neked – mondom a veji Apollónnak, és amikor megérezem az arcomon azt a könnyű legyintést, ami olyan, mint ahogy a pálmák levelei ezüstösen zizegnek a délutáni szélben, továbblépek a házaspár szteléjéhez.

Nagyi. És nagyapa. A nagyanyám akkor halt meg, amikor a Goldberg-variációkat hallgattam Schiff-től, folyamatosan rá gondoltam, minden pillanatban rá gondoltam, amíg szólt a Goldberg, ott volt velem, amíg elhagyta a testét, aznap este értem Firenzébe, és a haldoklása szép volt és tiszta, mint az, ahogy Schiff játszott.

De nem a halál végtelen. Hanem az élet.

Nem a halál végtelen, hanem az élet – mondja valaki másnap délben mellettem. A Catacombe di Sant' Agnese nedves földszagában állok, megérintem a kezemmel a falat. Jéghideg van. Nem merek elindulni a folyosókon, bár halványan pislognak a drótbá foglalt lámpák messziről, biztatóan. Mintha a halálba

ereszkednék újra, újra és újra Rómában mindenhol, és minden katakombába és minden etruszk síremlék és minden megfeszített Krisztus felett ott magasodik a két pálma, amelynek legyezőszerű levelei közt játszik az ezüst szél, és minden sarkon minden templomban ott a Megváltó, az apszisban báránként emeli fel a lábát vagy a világon trónol.

A katakombában a nyirkos földszagban tapintható a félelem. A brit pár – két középkorú nő –, akikkel lejövök, próbálják lazán venni. A briteknek voltaképp a humoruk a legnagyobb fegyverük, mert mi is szerethető bennük? Ez. Ahogy a hülye járások minisztériumát idézik a szűk római halottfolyosókon, ahol nem lehet elférni, várom, hogy a halál rájuk ordítson, hogy ebből elég, takarodjanak innen kifelé, ha nem tudnak viselkedni, legyenek halottak vagy legyenek legalább ijedtek, de ne legyenek ennyire, kibírhatatlanul britek.

A járatok sötétben vesznek a semmibe. Sehol egy jel vagy egy rajz, csak földfalak, a földfalakban halottak, nyirkos hideg és józanság.

Egy tömegsírban vagyunk. Kétezer éve élt férfiak és nők holttesteik közt.

A rémület ütötte rés mégis becsukódik lassan a köldököm felett úgy két ujjnyival. Istenek között vagyok bárhol ezen a tájon, rájuk bíztam magam és az istenek egymásnak adogatnak, mint ahogy Itáliában és Isztrián, ha eltévedek, egymásnak adogat a sarki boltos, a pincér, a taxis és a néni a földszintről, mindegyik eljön velem egy darabig, nehogy elveszsek útközben. Miért félnék, ha egyszer rábíztam magam erre a földre és mindazokra, akik lakják, legyenek emberek, istenek, szellemek vagy szatírok?

A katakombába hidegével a karomon lépek be Santa Constanza mauzóleumába, a tető feletti ablakokból egyenletes, anyagszerű zöld pászmákban esik be a napfény, felragyogtatja a belső teret. A Jakováli Hasszán dzsámi fénye Pécsről. Emel felfelé, ott van a két pálma közvetlen a mauzóleum mellett, elbámulok rajtuk, amikor végre kilépek.

A Via Nomentana egy álló dugó, pattognak a szitokszavak a forró aszfalton.

A sztrájk végtelen és kiszámíthatatlan. Mindegy, mi jön, arra fel kell szállni, ezt megtanultam az előző napon, szeszélyes vonalban, cikcakkban haladok Rómán át, villamosokkal, amelyek arra mennek, amerre kedvük van, buszokkal, amelyeknek nincs szám, és amelyeknek sofőrjeit az utasok rábeszélik, hogy induljanak el ezen vagy azon a vonalon.

Gőzöm sincs, hogy keveredem a Veneziára, csikorog a por és a kosz a fogam alatt, a tüdőmből mintha benzinfelhőket fújnék minden lélegzetvételnél, abban a pillanatban annyira, olyan intenzíven és tiszta szívvel gyűlölöm Rómát, ahogy egyetlen várost sem. Hátat fordítok legalább az írógépnek, a hübrisz emlékművének, és gondolatban kiköpök a Palazzo Venezia felé, a Duce egykori erkélye alá, ahogy a rómaiak egykor.

A Doria-Pamphilj-palota régóta búvóhelyem a városban az ilyen napokon.

Esőben voltam ott először. Aznap figyeltem egy ideig a lépcsőházból, ahogy folyik a víz a kapubejáró kövein, barna patakokként csorgott a kert irányába, aztán indultam csak felfelé.

Caravaggio szürke szárnyú angyalát és Filippo Lippiét, akinek szárnya olyan színű, mint a kettétört őszibarack gyümölcsbőrén végigfutó vörös narancs kör, ismertem jól a könyvekből.

Kimondhatatlanul vágytam látni mindkettőt azon az esős szerdán, de vártam még. Egészen addig vártam a lépcsőházban, amíg borzongani kezdtem, és elmúlt a sűrűség. Akkor sétáltam csak fel lassan, meghallgattam a család egyik tagját, aki a palotáról mesélt, azon a hangon, amelyben a figyelmesség a figyelmel alázatával keveredik.

Talán épp ezért, az összetéveszthetetlen hang miatt tartottam aztán számon éveken át menedékként a palotát Róma közepén, és még csak nem is az angyalok miatt.

Előbb Lippiét nézem meg. Sötét folyosóra rakták, a feketeségből ragyog a kép és a barackbelső-színű szárny, amelyből sugárzik a nap melege. Beletartom az arcom. A hajam még vizes az esőtől.

Aztán megyek csak le Caravaggioéhoz. Leonardo után felesleges is lenne megpróbálni megmutatni az angyal arcát szemből. Utoljára ő látta így, teljesen az angyal arcát.

De Caravaggio még látta őket profilból, ahogy Mózes látta az urat, ahogy az elhaladt előtte és a kezét a szemére tette. Ez a bordélyházi verekedő, ez a bűnbánó gyilkos, ez a kurvázó zseni, aki egy prostituáltat fest meg Madonnaként, ez az igazi rohadék volt az utolsó, aki látta egy angyal arcát Európában, legalább félprofilból, aztán az angyalok újra jelekbe és hangokba rejtőztek, ott voltak abban a fényfoltban, Barcelonában, a Santa Maria del Mar padlóján pár év múlva, amikor odaértem, és ott vannak a pálma szisztrumsugóságában és a veji Apollón arcán is átsuhant az angyal arca, közel huszonöt éve kutattam már akkor utánuk, amikor beléptem a Caravaggio-terembe, és leültem a képpel szemben.

Szemből akarom látni az angyal arcát.

Nem láthatod szemből az angyal arcát.

Csak a másik ember arcán láthatod az angyal arcát.

Talán az esőt hallom, talán a napot, a várost, az évek összekeverednek, nem tudom, hányadszor ülök itt és nézem az angyal hátát, olyan a szárnya, mint a galamboké, érezni a szívverést a tollak alatt a szárny hajlatában.

Van szívük az angyaloknak? Vagy azért emelheti fel a szárny azokat a testetlen testeket, mert egyiket sem húzza le a szív?

A Doria–Pamphiljben mély csönd van.

Nincsen kedvem semmihez. Soha, semmihez nincs kedvem, ha innen kijövök. Mintha számúznének.

Ülök a palota oldalában egy kőperemen, mellettem öregasszony narancssárga blúzban. Bolond. Hol az autóknak dirigál, hol a macskáknak, hol a galambokhoz intéz szózatot, aztán hozzám fordul, félprofilból, mint az imént az angyal, szidja az idegeneket, az összes piszkos idegent, aki a városába beteszi a lábát, egyetlenét keresve néz rám. Úgy csinállok, ahogy az indiaiak, néhányszor ideoda billentem a fejem. Kiköp.

Észre sem veszi, amikor ott hagyom. Egy busz visz el a Vatikánig, lerogyok a küszöbre a pizzásnál. Már megismer. Mutat a lapáttal a padlizsánosra, benne van a mozdulatban a kérdés, bólintok.

Most messzebb vagyok a szállodától, mint a Doria–Pamphilj-palota előtt. A talpam izzik, a bokám kemény, mint a beton. Koszcsíkok keresztezik a lábszáramat, az arcom sötét.

Ülök a küszöbön, jó széles küszöb, egy ideje egyfenéknyi gyékényeket dobáltak rá; Rómában ilyenek, ha mindenki ide akar ülni, akkor üljön, gondolták, és egy reggel kitették a gyékényeket. Alulnézetből Róma igen szórakoztató, főleg a Vatikán torkában, minduntalan eszembe jut az egyházi divatbemutató Fellini filmjéből, hallom Nino Rotától a dallamot, ahogy kart karba öltve görkorcsolyán jönnek a papok, egymásba karolva, aztán az apácák, fiatalok és idősek, jönnek a japán és indián apácák, mindig kettesével, mintha egyik se merne egyedül maradni magával vagy az istennel, kérek egy pohár vizet, és visszaülök, három pap, négy apáca, két pap, két apáca, öt pap, két apáca és egy pap – ejnye –, két pap, az egyik zoknira vett szandálban, a másik megbámul.

Visszanézek, akkor lesüti a szemét.

Hallom Hermész kacagását egészen közletről, a szemközti ház tetején sirályként gubbaszt, röhög az alkonyi, zöldülő égre.

Amikor lábra állok, meg kell támaszkodnom. Három napja talpalok. A pizza elálmosít.

A végállomáson bent áll egy villamos, szám nélkül.

A sofőr megkérdezi, hová megyek. Mondom neki, hogy a Prenestina felé.

Mérleget, aztán int, hogy szálljak fel.

Saját villamossal suhanok hazafelé, zöld az ég, rajta narancssárga, hatalmas korongként kél a telihold, a város ilyenkor megtelik a múlttal. Embermagas fű zizeg a Porta Maggiore római kövei közt, a pithagoreusok templomából mintha gyertyalángok fénye szűrődne ki a téglaréseken, hallom, ahogy felszaladnak a redőnyök odébb egy házban, különféle sugók illata keveredik össze minden sarokban, a lány mártásillatba belecseppen a pecorino csípős, fanyar szaga, a világ köldökében ugyanazt főzik úgy két és fél ezer éve.

Reggel másik városban ébredek. A vízvezeték felett selyemfényű felhők hasalóg, az ágyamból rálátok, olyan, mintha beletömték volna őket az aqueductus íveibe, a felhőpárnákat a szűk szekrénybe.

Hűvös van. A villamosok mintha járnának, feltűntek rajtuk a számok, mind egyiknek újra lett végállomása és menetideje, iránya és vezetője. Talán csak elfáradtak abban, hogy mindig ugyanazt az utat fussák be. Az egyik át akart menni végre a Trasteverére. A másik a Veneziára. A harmadik a külvárosba vágott, és akkor a tizenkilences keresztbe fordította a tábláját a szélvédőn, és eltüntette a digitális kijelzőről a számokat pár napra. Villamosszabadság.

Irányszabadság.

Szabadság.

Felülök arra, amelyik jön, aztán átszállok valahol. Gyalogolok a folyó mellett, a fák gyökerei magasra nyomták fel az aszfaltot. Mintha egész életemben itt mászkáltam volna. Az Arno, a Száva, a Duna, a Tevere, a Tejo, a Szajna és a Brenta összefolyik bennem, a folyópartok egymás után következnek vagy egymás mellett futnak, a Tejónak csak a Duna tud párja lenni, a Tevere a Szajnáknak, a Brenta a Szávának, csak az Arnónak nincs párja, az Arno Apollón a folyók közt.

A Trastevere a legigazibb Róma, annál ró mább már nem is lehet semmi. Nojatri: ők azok, akik a rómaiaknál rómaiabbak, itt vannak Romulus és Remus óta, a farkas tejéből nekik is jutott. Egyik későbbi Róma sem érdekli őket. Ők még abban az egymilliós városban élnek, amelyben hajnalban már meg lehetett

zavarodni a szekerek és kocsik zajától, dübörögtek, mint most az autók a Colosseum előtt, a bérházakban családok szorongtak a sötét szobákban, mint ahogy ma is még, ha valaki leugrott bevásárolni, jobban járt, ha a déli zárás előtt ért a piacra, mint ahogy ma is még, téblábolok a zsebkendőnyi térre rakott asztalok közt, nem kell se füge, se szőlő, kinyújtom a mandarin felé a kezem, az árus bedob egy zacskóba hármat, legyint a pénzre, mit kezdjen egy euróval, egyem csak meg tízóraira, édes.

Egy évtized óta nem tudok fizetni egy-egy szem gyümölcsért sehol Olaszországban, egyszerűen kinevetnek, és megtoldják még eggyel.

És évtizedek óta nem tudok félni a legnagyobb tömegben sem, ha erre járok, mert a tömeg itt egy emberként mozdul és nyílik szét vagy zárul össze, soha, sehol nem éreztem ennyire a nép erejét, mint itt, köztársaságok, császárok, pápák, germánok, longobárdok, hunok és mussolinik jönnek és mennek, nojantri erősebb, tartja a vállán mindegyiket, amíg kedve van, aztán ledobja, a világ legkeresztényebb városa mélyen pogány, Jupiter soha, egyetlen pillanatra sem költözött ki innen, Augustus fórumán naponta megjelenik. A Vesták tüzét, amikor kioltották, fellobbant itt, a Trasteverén már abban a pillanatban. Keresztet vetnek és Venushoz mondanak imát, aztán mégiscsak Marshoz, aztán Janusnak áldoznak és a lareseknek, ezer és ezer év óta, persze Venust Máriának mondják, Marsot Szent Antalnak, Janust Szent Jánosnak, a lareseket valamely kisebb szentnek.

Végigjárom a negyed ókeresztény templomait. Mind olyan, mintha az égben lebegne, kivéve a Santa Maria in Trasteverét, amely súlyosan valóságos, akár maga Róma.

Egyszer egy hétig csak korai keresztény templomokat jártam a városban, beültem egy-egy padba a San Marcóban vagy a Santa Maria Maggioréban, máskor a S. Stefanóban, előbb csak a kozmata burkolatokat figyeltem órákon át, aztán emeltem lassan fel a szemem az apszisig. Minden apszisnak más a fénye, az aranymozaikok attól függően szórják vissza az ég fényét, hogy hol van ablaksor, és hogy van-e valahol felülvilágító, így voltaképp nem a mozaikkészítő mesterek, hanem a tér határozza meg a hatást.

Már mindet bejártam, az összeset, a Laterántól a Trasteveréig és a Nomentana templomaiig, amikor – legutoljára – beléptem a San Cosma e Damianóba. Talán az apró belső kert fogott meg először, amelyre nem számít az ember a város közepén. A megemelt templomtérben – úgy tűnik – megérintheti az ember az orvos szenteket; Kozma és Damján Krisztus két oldalán áll, a megváltó narancs és kék felhőkön gyalogol, talán a felhők, amelyek akár halak is lehetnének a felkelő nap narancsfényében a Földközi-tengerben, delfinek, akik a hátukra vették az embert, és ezért tűnik ennyire élőnek a kép, az összes többi mozaikon elérhetetlen messzeségben trónol a kimondhatatlan és felfoghatatlan, de itt már majdnem elérhető.

Mégis, amikor leülök, az isten ugyanúgy nincs sehol, mint ahogy a többi templomban sem.

Egyszer láttam álmomban. Isztambulban voltam, mezítláb, a cipőmet kerestem a városban mindenfelé, a város elvarázsolt, színek, szagok erdején kellett áttörnöm a kikötőig, ott kelmékbe bonyolódtam, indiai, finom anyagokba, a legfinomabbakba, amelyek érintése a bőrön könnyebb, mint a levegő, aztán beléptem egy elhagyatott épületbe, amelynek kapuja semmiben sem különbözött a

körben álló többi régi házétól. Bent puritán teremben találtam magam, az ablakok okker-arany színűre szűrték a kikötő fényeit. A terem egy pontján üres trón állt, vörös-narancs kelmékkel és szőnyegekkel bélelve, az isten trónja. Senki nem ült benne, senki, aki látható lett volna, de a jelenléte érezhető volt a kelmék közt, mint a hajnali erdő vagy a tenger illata, mint a szél simogatása az ember arcán, mint egy korty friss víz vagy mint olyasvalaki érintése, akit szeretünk. Valaki ült ott, és aki ott ült, jó volt.

Sem túl sokáig maradni, sem menni nem akartam, nem is lehetett.

Olyan puhán és természetesen kerültem ki az isten elől újra az utcára, hogy észre sem vettem.

Azóta, hogy tudom, milyen, legfeljebb azt tudom pontozni a templomokban, hogy melyik hasonlít arra a szentélynek csak bajosan nevezhető egyszerű isztambul szobára a leginkább.

Hogy a San Cosma e Damiano hasonlított volna rá, az túlzás. Talán csak a csöndje. És a narancs halfelhők a kelmékre, amelyekkel körülveszi magát. Mája gyönyörű fátylai. A nőbe burkolt férfi, mint Mária köpenyében és méhében Krisztus, az anyagban rabul eső ideál, a praktikumban, az anyagvilágban valamivé lévő purusa, forma. Isten nincs világ nélkül, a világ egyetlen porcikája sincs isten nélkül, Kozma és Damján nem szentebb, mint a bolond nő a sarokról, aki a macskákat vezényli, sem mint az oroszlán, amely vérenek szaga még érzik a Colosseum földjén, sem mint az örült Mussolini, az ördög vacak bábuja, mert Mussolininek és ördögnek és Nérónak is kell lenni a teremtésben, nem csak szenteknek.

Kifelé megint Hermészt látom, itteni neve Mercurius, a kút körül ógyeleg, bokáján a szárnyak: mintha csak lepkék repkednék körül. Rám néz, mosolyog.

Soha, egyetlen isten kezét sem mertem megfogni Dionüszoszen kívül, most mégis kinyújtom a karom, felfelé fordított tenyérrel.

Elbóklászom vele a délutánt. A legközelebb még mindig ő van – már-már nem is isten, inkább az ikrem ő, a legjobb barátom, ha belépünk valahová, kettőnknek tárul ki a kapu, ha leülünk valahol, kettőnknek a széke csúszik hátra a hepehupás aszfalton, kettőt veszek mindig mindenből, egymás után két kávét iszom meg, és két pohár bort, az övé a hús, az enyém a kenyér, tudod, soha nem köszöntem meg, hogy mindig mellettem voltál, mondom neki, legyint.

A Sant'Anastasia voltaképp egy ottmaradt templom. Nincs benne semmi, de semmi különleges. Róma legjellegtelenebb temploma, még a Joachimnak és Annának szenteltnél is semmilyenebb. Talán csak az előtte lévő kis terecske számít valamit a kókadt leanderrel.

Ülünk ott a délutáni sápadt napfényben, bágyadtan, aztán Hermész fáradtan int a Trastevere egyik lépcsője irányába, messze, messze, amelyet megmásztunk már néhányszor, és ahol megtaláltuk az elhagyott házat, aztán visszafordultunk.

Ott, azokra a lépcsőkre írta fel valaki öles, félembernyi betűkkel: Ti amo, e non lo sai.

Szeretlek, és nem is tudod.

Roma. Amor.

A kék füzet

regényrészlet

Régóta érzem már, hogy volt valami varázsa annak, amikor egyessel kezdődtek az évszámok, hogy azok az emberek, akik abban az évezredben élhettek, amely egyessel kezdődött, mind valami olyannak a részesei lehettek, ami először történik, vagy legalábbis a történelem fenntartja számukra ennek a látszatát. Az, hogy az egyes után nagy számok álltak, azt jelentette, nagy dolgok történtek. És tényleg: minél nagyobb szám állt az egyes után, annál jelentősebb dolgok történtek abban az évszázadban. Mióta kettessel kezdődik az évezred, csak fura dolgok történnek. Kettes, aztán nulla: mintha az egyest átugorva dupla sebességre kapcsolnánk, hogy utána megálljunk, s körülnézve rájövünk, semmi értelme nem volt előreszaladni, hogy utána kettőt visszalépjünk. Az elmúlt évtizedekben, melyet 21. századnak és a harmadik évezred kezdetének nevezünk, egyelőre semmit sem hagytunk magunk után, csak válságokat, értelmetlen háborúkat, tönkrement akkumulátorokat és számítógépeket, egy rakás felesleges dolgot, ami a következő évezredben semmit sem jelent majd az emberek számára. Technikai fejlettségünk ellenére mindez elég gyenge kezdés az előző két évezredhez képest. Az elsőnek rögtön az elején megszületett Jézus, a kétharmadánál Mohamed. A második elején országokat, meghatározó kultúrákat alapítottak, később az együttélés magas szintű és hatékony struktúráit alakítottuk ki, felértékelődött az élet, egyre nagyobb jelentőséget kapott a tudomány és a művészet, egyre többet ismertünk meg a világból, amely körülvesz minket, tudásunkkal együtt a világ is egyre nagyobb lett. A harmadik évezred elején, tudásunk és esztétikai érzékünk csúcsára jutva szinte minden képességünket a technológia fejlesztésére használjuk, amivel a világ egyre szűkülő helyé válik, nem szükséges már olyan sokat tudnunk róla, mint korábban, s az életünk egyre fontosabbá válik, olyannyira fontossá, hogy már semmi sem számít azon kívül, még maga a világ sem. Egykor harcosok voltunk, az életünket áldoztuk a szebb jövőért, ma kicsinyesek lettünk, önzők, gyengék és gyávák. Nincs múltunk, sem jövőnk, csak hosszan elnyújtott, sehonnan sem eredő és sehová sem tartó jelenünk.

Magunkba zárkóztunk, kommunikációképtelenek lettünk, keressük ugyan az interakciót környezetünkkel, de csupán addig vagyunk képesek fenntartani, amíg megoldjuk semmitmondó problémáinkat, melyekkel megtöltjük mindennapjainkat, miközben képtelenek vagyunk rendezni az életünket, mert nincs meg hozzá az akaratum, csak téblábolunk mindennapjainkban. Keressük az egyedüllétet, de esténként belefulladásunk a magányba, ha kapcsolatban élünk, nem tudunk mit kezdeni partnerünkkel, egy idő után megszokjuk egymást, vagy elválunk, alkoholistákká, drogosokká, más függőségektől szenvedőkké válunk. Önmagunkba zá-

ródottságunk megakadályoz abban, hogy értelmezni próbáljuk az élet jelentőségét, vagy akár csak észrevegyük azt, s így az elmúlásra, a halálra sem vagyunk képesek méltóképpen felkészülni, mert modern világunkban elvesztettük azokat a csatornákat, amelyeken keresztül a halál értelmezhető és feldolgozható.

Munkáinkat képtelenek vagyunk befejezni, mert folyton újabb feladatokat kapunk, meglehetősen nem is kell őket befejeznünk, mert feladataink egyáltalán nem fontosak, munkahelyünk hazugságra épül, hazugságból élünk, én is abból éltem, amikor a NamacaPent vezettem, az alkalmazottaim hazudtak nekem és maguknak is: a pénz érdekelt mindannyiunkat, és amíg mindenkinek megérkezett a megfelelő összeg a számlájára, addig mindig minden rendben volt.

Gyerekeinknek semmihez sincs motivációjuk, mert az ő feladataik sem fontosak, de ők legalább még őszinték önmagukhoz, felismerik feladatnélküliségüket, ezért már fiatalon kiégnek, mert nincs jövőjük, ez pedig abból következik, hogy nekünk, szülőknél sincs fogalmunk a saját jövőnkéről (nem is lehet, hiszen folyton változunk és változtatunk, képtelenek vagyunk akár csak egy héttel előre gondolkodni, az időjárásról sem tudjuk megmondani egy héttel előre, ugyanakkor biztosan állítjuk, hogy képesek vagyunk szembenézni a klímaváltozás okozta katasztrófákkal, melyet évtizedekre előre látunk), hogyan tudnánk hát megmondani, mi lesz fontos számukra a jövőben? Mivel őszintén állnak a világban, melyet létrehoztunk számukra, magatartászavarosak lesznek vagy autisták, esetleg a tönkrement házasságunk miatt lelkiileg sérültek, pökhendiek és dacosak, agresszívek, szektások, neonácik, életképtelenek, de ez utóbbira csak legyintünk, hiszen már a mi szüleink is ezt gondolták rólunk, aztán mégis lett valahogy.

Olyan világban élünk, ahol nehéz magunkat tartani az elhatározásainkhoz, ahol már nem egymással kell versenyeznünk, hanem felsőbbrendű intelligenciákkal, akik még a saját elménket is ki akarják sajátítani, ahol már nem egymást akarjuk kifosztani, mint a középkorban, hanem a világ akar kiforgatni bennünket mindenünkből, s az egyetlen megoldás, ha remeteként elrejtőzünk előle.

Minden, amiről itt írok, jól példázza, milyen lett a világ, és bárki megértheti belőle, miért nem sikerült befejeznem a kék füzetet. Bármennyire is igyekszem fókuszálni, én is ennek a társadalomnak a része vagyok, amelynek tagjai más sem csinálnak, mint a folytonos kiszakadást keresik, hogy hogyan tudnának minél gyorsabban és minél többet egyedül lenni, s ezzel létrehozzák a társadalomból kiszakadni vágyók társadalmát. Persze, hogy megtelt a kék füzet, ha folyton elkalandoztam és felesleges fecsegéssel töltöttem meg, ahogy azt most is teszem ezekkel az oldalakkal, persze, hogy nem vettem egy másikat, és nem folytattam, amikor menekülnöm kellett az elől, amit végül önmagam számára teremttem, ami egy hirtelen döntés következtében csak ott termett, akár egy váratlanul felbukkanó ablak, egy váratlan üzenet a számítógépen, amely másfelé tereli a figyelmet, s olyan útra visz, ahonnan már nem találunk vissza. Milyen szerencse, hogy ez alkalommal végtelen számú oldal áll rendelkezésemre, van hely és van idő üres és zavaros filozófiára, olyan töprengésre, amely jól tükrözi korunk emberének gondolkodását: cél nélküli gondolatáramlatok, melyek nélkülözik az igazi mélységet és invenciót, a műveltséget és a fontos meglátásokat. A lényeg a túlírtás, a bőbeszédűség, mely meggyőzéssé szeretne válni, a sehová sem tartás és sehová sem tartozás, ahol kétségbeesésünkben már nem fordulhatunk senki-

hez, csak az intelligens eszközökhöz, melyeket arra hoztunk létre, hogy megtartsák helyettünk a fókuszot, a tudást, a memóriát és a kitartást, amelyeket évezredekbe került megszerezni, fenntartani és fejleszteni, s néhány évtized alatt elvesztettünk.

Abba kell ezt hagynom. A történetre kell koncentrálnom.

Magam sem gondoltam volna, hogy ilyen hosszú ideig bírom. Egy hétre terveztem, aztán lett belőle két hét, aztán három, végül hónapokig laktam a szemközti házban. Sokat megtudtam Beáról, az új szokásairól, a lányáról is megtudtam, amit egy két-háromévesről meg lehet tudni, Karlról is többet tudtam meg a szükségesnél, azt viszont sohasem sikerült kiderítenem, hogy a férje vagy az élettársa Beának. Kialakult a napi rutinom, kialakultak olyan szokásaim, melyek otthon soha nem jutottak eszembe, soha nem ettem például reggelire smoothie-t, rájöttem, hogy óriási dolog, de otthon soha nem volt időm elkészíteni, mielőtt elindultam. Felesleges dolognak tartottam, a modern világ egyik egészségmániás hóbortjának. Olyasminek, mint az Európában meghonosodott jógát, amely köszönőviszonyban sincs azzal a jógával, amit Tibetben gyakorolnak.

A legtöbbet mégis magamról tudtam meg. Meglepődötten tapasztaltam, hogy képes vagyok az otthoninál sokkal kényelmetlenebb ágyon aludni, hogy a laptopomat leszámítva (melyet jóformán csak meetingekre használtam és excel táblázatokat böngésztem rajta) képes vagyok mindenféle modern küttyű nélkül értelmes dolgokkal megtölteni a napjaimat. Egy másik meglepetés, hogy – bár nem annak szántam, nem annak indult, de – a vállalkozásom kiállt egy nagyon komoly próbát: ugyanolyan működőképes és jövedelmező maradt a jelenlétem nélkül hónapokon át, mintha végig jelen lettem volna. Több száz kilométeres távolságból, napi néhány óra ráfordítással is tökéletesen működött, és ettől boldog voltam. Tizenöt év alatt felépítettem egy vállalatot, amely most már önmagát hajtotta tovább, önmagától működött. Ez ugyanakkor elszomorított, mert azt jelezte számomra, hogy már a vállalatnak sincs rám szüksége, hogy ugyanúgy nincs rám szüksége, mint Beának nem volt, hogy ugyanúgy el fog magától dojni, ha nem vigyázok, s e gondolatok miatt megint előjöttek a Beával kapcsolatos negatív érzelmeim.

Fogalmam sem volt, hogy képes vagyok ennyi időn át egyedül ülni egy szobában, vagy az utcán bolyongani egy család után, és pusztán információkra és a saját (gyakran túpontos, Auster nyomozóit megszegyenítő, akkor már-már zseniálisnak gondolt) következtetéseimre hagyatkozni, s egyáltalán nincs szükségem arra, hogy bárkivel is beszéljek. Időmet, életemet a körülöttem lévő világ megismerésével töltöttem – leszámítva azt a néhány délelőtti vagy késő esti órát, amikor meetingjeim voltak, amelyek azelőtt az egész napot kitöltötték és órákon át beszéltem rajtuk –, ősemberként, tárgyát elmélyülten kutató botanikusként gondoltam magamra, akinek nincs szüksége semmire a boldogsághoz, csak hogy tárgya minden percben rendelkezésre álljon a vizsgálatra, hogy élete végéig kutathassa. Kutatásom tárgya egyrészt önmagam gondolatai és érzelmei voltak, melyeken nehezen igazodtam el: csapongónak találtam magam, főleg a Beával kapcsolatos gondolataimat találtam csapongónak, hogy egyszer felfoghatatlanul erős szerelmet érzek iránta, talán erősebbet, mint mikor együtt voltunk, utána

meg gyűlölöm, olyannyira gyűlölöm, hogy talán még bántani is tudnám. Gondolataim olykor elsőprő meglepetést okoztak, a kék füzetbe írtam őket, később helytakarékoság miatt papírlapokra, melyek folyton elkavarodtak, s a gondolatok sokszor gyorsabban jöttek, mint ahogy írni tudtam, ezért a laptopon is rögzítettem néhány hangfelvételt, melyeknek nagy részét a napokban visszahallgattam. Néha szörnyű, háborgó és elégedetlen, néha érzelmileg túltelített és szentimentális felvételeket hallottam, de mindig elfogadással tekintettem rájuk, akár negatívak, akár pozitívak voltak magamra, Beára, Juliára vagy Karlra nézve. Múltként kezeltem őket, mert bármennyire is élőknek, jelen idejűnek hatottak, hangszínem mindig emlékeztetett, hogy amikor e mondatokat felvettem, még sokkal fiatalabb voltam, s már rég magam mögött hagytam e mondatok hiábavaló tapasztalatát. Volt, hogy épp szitkozódós kedvemben voltam, és üvöltve átkoztam az életet és Beát, s volt, hogy elszánt középkori trubadúrok is megirigyelték volna mondataimat, úgy vizionáltam rövidesen beteljesülő szerelmünket, de tudtam, hogy bármit is hallok, nem kell állást foglalnom a két oldal között (legalábbis még nem), mert mindkét oldalon olyan ember áll, aki már nem én vagyok.

Ma a vizsgálatom tárgya a történet, annak hatása a jelenemre, s a történetben önmagam, s vele együtt az a személy, akivé váltam, aki ma biztosan nem létezne, ha a döntéseim és a véletlenek nem olyan irányba terelnek, melyeken végül haladtam. Akkoriban a vizsgálat tárgya kizárólag Bea volt, és rajta keresztül a másik két személy, akivel együtt élt, így vak voltam önmagamra, ahogyan jó és rossz, racionális és irracionális megkülönböztetésére már évtizedek óta vak voltam, csak a boldogságra koncentráltam, hogy minél hamarabb az enyém lehessen, és ehhez mostanra már tényleg csak egyetlen dolgot kellett megvalósítani. Elérkeztem tehát a ponthoz, nem volt több kifogás, nem lehetett több megfigyelés, ilyen távolságból már nem tudhattam meg többet Beáról, közelebb kellett kerülnöm hozzá. Közelebről kellett vizsgálnom, akár a botanikus a növényt, melynek élőhelyét már felfedezte, de őt magát még nem ismeri.

*

A tavasz óraműpontossággal érkezett. Március 1-jén a nap reflektorként világította meg a szürke utcákat, sugarai izzó meleget hoztak, a járdáról félretolt hókupacok bokáig érő medencékké változtak, apró vízesésekként zúdultak a pöcegödrökbe. Az emberek láthatóan nem voltak felkészülve a hirtelen felmelegedésre: az enyhe szélben a kabátok kitarva lengtek gazdáik után vagy fáradtan lógtak karjukban bevásárlószatyrok és aktatáskák mellett, a járókelők gyorsléptű, teleaggatott ruhafogasként szerettek volna szárazak maradni az olvadó városban. Bea újra kinyitotta az ablakot, újra nézhettem, amint kikönyököl rajta minden reggel, amint az élet újraindul a nappaliban, amint Karllal néha szenvedélyesen csókolóznak a folyosón, amint megint sétálni mennek a parkba. A vegyesbolt falán a térfelügyelőnek álcázott kamera újra működésbe lépett: némán figyelhette Beáék reggeli mozdulatait, rögzíthette a nappali történéseit, ahogy azelőtt minden nap. Elégedetten sétáltam át a boltba, megvettem a kávémat, és a számla mellé csaptam a szokásos 250 eurót. A boltos rezzenéstelen arccal vette el a pénzt, ahogyan mindig, mintha valóban csak a kávéért fizetnék.

Számtalanszor leírtam már, hogy Beához közelebb kerülni egyáltalán nem volt olyan egyszerű, mint ahogy képzeltem, s ez továbbra is így maradt. Amint a szokott távolságnál közelebb léptem hozzá, összeszorult a gyomrom, lábam bizseregni kezdett, mint gyerekkoromban, amikor feleléshez hívott a tanár. Kényelmesebb volt messziről nézni őket, távolról gyönyörködni bennük. A kék füzetbe ez idő tájt alig írtam valamit, s amit írtam, az is csak ismétlés volt, hiszen valóban csak azt ismételtam, amit az ősszel csináltam. Azon töprengtem, hogy át kell vennem Karl szerepét, de fogalmam sem volt, hogyan juthatnék el odáig, mint ő. Tudtam, hogy lehetséges, tudtam, hogy meg fog valósulni, de nem tudtam, hogyan, és ez egyre jobban zavart. Két, egymásnak ellentmondó, mégis ugyanabba az irányba mutató gondolat járt a fejemben ennek kapcsán. Az egyik az a Martin Luther King-idézet volt, amit még nagyon régen hallottam egy továbbképzésen, amit a saját alkalmazottaimnak fizettem ki egy csapatépítő tréningen: „Hittel tedd meg az első lépést. Nem kell hozzá látnod az egész lépcsőt, csak az első lépcsőfokot”. A másik egy régi magyar rajzfilmből, a *Kérem a következőt!*-ből való, amely erdei állatokról szól, akik az emberekéhez hasonló közösségben élnek, főszereplője, Dr. Bubó pedig egy bagoly, a közösség orvosa. Az egyik epizódban a bagoly azt mondja, hogy „aki csak nyavalyog, de nem változtat, annak még nem fáj eléggé”. Talán nem fáj még eléggé Bea hiánya, vagy már nem fáj annyira, hogy közelebb kerüljek hozzá, s ha e két lehetőség közül a „már” az érvényesebb, akkor talán nem is érdemes közelebb mennem. Az utóbbihoz hasonló, folytonosan felbukkanó, s tervemet újra és újra elbizonytalanító gondolatokat igyekeztem kizárni. Tudtam, hogy így vagy úgy, ott fogok majd állni előtte, és biztos voltam benne, hogy abban a pillanatban nem leszek sem nyugodt, sem magabiztos. Ettől az érzéstől féltem, és nem Beától, a nyugodtság és magabiztosság hiányától, mert már olyan régen együtt éltem velük, hogy nehéz volt nélkülük elképzelni akár egyetlen percet is.

Jól tudtam, hogy ennek a projektnek nem lehet úgy vége, hogy semmit sem cselekszem, hogy nem próbálom meg visszaszerezni valahogy Beát, hogy nem mondom neki semmit, hogy nem csinállok semmit, hogy valamilyen formában nem lépek vele kontaktusba. Valamit tennem kell, különben örökké a szobában kell ülnöm, örökké őt kell figyelmem, és minden egyes nap meg kell nézmem a kamera által rögzített felvételek közül a kedvenceimet, amelyekből minden nap elteltével csak több lesz, és akkor úgy járok majd, mint Auster szereplői, és ezt a legkevésbé sem akartam. El kell érnem, hogy Bea észrevegyen, láthatóvá kell válnom. Ez kellene legyen az első lépés: megjelenni az emlékeiben, felvillanni számára csak egy pillanatra, káprázatként, árnyként, afféle félvalóságként, mint amilyen ő volt számomra az elmúlt hónapokban.

A legkézenfekvőbb megoldásnak az tűnt, amit Blue csinált a *Kísértetekben*, hogy megkönyékezze Blacket. Hosszú percekig, talán még egy órát is töprengtem az ötleten, végül elvettem. Akkor úgy éreztem, jó döntést hoztam. Az ember ebben sosem lehet biztos, de még ma is szeretném azt hinni, hogy így van. Az élet már csak ilyen: nem változtathatunk a döntéseinken. Van három egymást követő mondat a *Kísértetekben*, ami beleégett az emlékezetembe. Auster azt írja egy helyen: „Sötéten, titokzatosan érik a múltban a jelen, jelenben a jövő. Ilyen a világ: vakon tapogatózunk, lépésben, szavanként botorkálunk előre. Késerves a tudás, s gyakorta bizony nagy árat kell fizetnünk érte”. Ha tehetném,

ezen az egy ponton beleírnék a regénybe, kiegészíteném azzal, hogy a tudás akkor a legkeservesebb, ha senkivel sem oszthatjuk meg.

A cselekmény szerint Blue már több mint egy éve nyomozott Black után. Korábban nem is gyanította, hogy ilyen sokáig fog húzódni az ügy. Ült a szobában, figyelte, követte őt, de addig sohasem lépett kapcsolatba vele. Nem akartam úgy járni, mint ő... de nem, ez így nem őszinte. Félttem. Félttem, hogy úgy járok, mint ő, hogy több mint egy évig leszek bezárva egy lakásba, mielőtt a tettek mezejére lépek, mielőtt kitalálom, egyáltalán mit akarok.

Blue végül öreg koldusnak öltözött, foszlott, cafatokban lógó szövetruhát és nyútt cipőt vett magára, ütött-kopott utazótáskát keresett magának, hosszú, ősz parókát tett a fejére és lengő, hófehér szakállat ragasztott az arcára. A történet elbeszélője úgy meséli, hogy e két utóbbi részlet egy ótestamentumi próféta kinézetével ruházta fel. Black házának kapujától nem messze leült az utcán, egy többnapos újság olvasásába mélyedt, melyet egy közeli kukából kotort ki. Amikor Black órákkal később megjelent, és szó nélkül elment volna mellette, megszólította, volna-e némi aprója. Black készségesen húzott elő a zsebéből egy pénzdarabot, mire Blue azt mondta, áldja meg az Isten. Ez volt a kulcsmondat: Black meghatódott, és egy félmosoly kíséretében megköszönte, mire Blue megerősítette mondandóját, nincs miért félni, Isten mindenkit egyaránt megáld. Azzal elbúcsúztak, de a kulcsmondat miatt Black másnap is megállt Blue mellett, amikor meglátta az utcán, újabb pénzdarabot adott neki, de akkor úgy érezte, neki kell megszólítania, s megkérdezte tőle, mondták-e már, milyen megdöbbentően hasonlít Walt Whitmanre, aki hajdanán történetesen éppen abban az utcában lakott. Így történt, hogy hosszú idő után Black és Blue a ház kapuja előtti lépcsőn ülve beszélgetni kezdett Walt Whitmanról.

Akkoriban azt gondoltam, micsoda szerencsés véletlen. Mert amikor egy pillanatra eszembe jutott, hogy nekem is álruhát kéne öltenem, nem tartottam életszerűnek, és nem hittem abban, hogy egy jómódú, tiszta környezetben élő középosztálybeli nő vagy férfi leáll beszélgetni egy hajléktalannal, azt pedig, ami a regényben történik, hogy Walt Whitmanról kezdenek el hűsbavágóan mély beszélgetést folytatni, egyszerűen képtelenségnek tartottam. De hisz az élet maga a képtelenség. Képtelenségek pedig csak akkor történnek, ha hiszünk a véletlenekben, a csodákban, és ezeken keresztül – akár közvetett formában, anélkül, hogy tudnánk róla – Istenben. Ma már úgy gondolom, Black és Blue történetének létezik egy lehetséges értelmezése, miszerint kettejük kapcsolatát Isten segítette. Blue azt kérte, áldja meg Blacket az Isten, ő pedig megtette, másnap ismét arra vitte, és beszélgethettek, ez pedig elengedhetetlenül fontos kettejük történetében. Blue számtalan álruha közül, hosszas válogatás után épp ezt választotta. De ez nem egy koldus arca, ahogy az elbeszélő állítja, nem is Walt Whitmané, hanem Istené, aki saját ábrázatát kölcsönözte Blue-nak, hogy Blacket maga mellé csábíthassa. De ha nem így van, miért írja a regény nagybetűvel az Öregembert, s miért mondja az elbeszélő, hogy Blue úgy nézett ki jelmezében, mint „egy bölcs bolond, egy nincstelen szent, egy ártalmatlan őrült a társadalom peremvidékéről, akiből csak úgy árad a világ dolgai iránti zavartalan, üde közöny; aki túl van már mindenben, s végképp elmerült önnön lelke háborítatlan csendjében”?

Blue-nak igaza van: Isten mindenkit megáld. Velem is ezt tette, többféleképpen is. Mégsem hagy nyugodni a kérdés, milyen módon áldott volna meg, ha végül úgy döntök, csavargónak, Öregembernek öltözök, és így próbálok szóba elegyedni Beával.

Miután elvettem, hogy utánozzam Blue-t, egy teljes napon át nem foglalkoztam Beáékkal, és akkor támadt egy jó ötletem. Általában így van ez: amikor dolgozunk, nincsenek jó ötleteink, mert azon jár az eszünk, mit csinálnánk a szabadidőnkben, amikor pedig eljön az idő és végre szabadok lehetnénk, akkor az agy automatikusan visszakapcsol a munkára, és egy perc alatt megoldjuk, amin korábban heteket gondolkodtunk.

Ezen a napon fordult meg bennem, hogy talán nem direktben kellene megszólítanom, nem az eredetileg elképzelt módon, előtte állva, szemtől szembe, már-már meglepetésszerűen kellene ezt tennem. Ebben a megközelítésben az volt a hiba, hogy régi ismerősként kezeltem Beát, akit csak úgy elhívhatok egy kávéra, mert épp a városban járok. De nem erről volt szó. Nem tehettem így, mert a céloim egészen más jellegű volt. Vissza akartam szerezni, és ha elhívtam volna egy találkozóra, nagy valószínűséggel semmit sem értem volna el. Nem artikulálódott volna az akaratom, a találkozó kimerült volna abban, hogy az elmúlt tizenöt év történéseiről beszélgetünk, nem pedig magunkról és a kettőnk kapcsolatáról. Úgy kellett tehát viszonyulnom Beához, mintha most ismernék meg egymást, mintha véletlenül, de azért találkoztunk volna, mert eszembe jutott, mégis úgy kezdenék ismerkedni, mint két idegen, akik körbe akarják tapogatni egymás identitását.

Az első gondolatom az volt, hogy egy társskereső oldalon keresztül kellene újra megismerkednünk. Álprofil mögé bújnék, álnevet használnék, amíg rá nem vezetem, hogy én vagyok én. Ilyenekből már a 2010-es évek elején több tucatnyi volt, Bea valószínűleg egyikén sincs regisztrálva, gondoltam, már amennyiben naivan azt hiszi, hogy boldog párkapcsolatban él, de ha mégis, hogyan deríthetném ki, hogy melyikén van regisztrálva. Biztos, hogy egyetlen ilyen oldalon sem találom meg. Még facebookja sincs.

Másodsorra egyszerűbb megoldást találtam. A ház környékén, napi útvonalán, napi rutinját mintegy megszakítva vagy abba beékelve hagyhatnék neki üzeneteket. Régimódi, romantikus módon, titkos üzenetet hagyhatnék a kocsija szélvédőjén, a bejárati ajtón, levelet írhatnék neki, amit bedobok a postaládába, kedvenc boltjában kedvenc tusfürdőjének flakonjára írhatnék valami kedveset, hogy amikor leemeli a polcról, észrevegye, és keresse a feladót. Iskolai irodájában hagyhatnék kedves mondatokat kis sárga cetliken.

Mielőtt belelendültem volna a képzelgésbe, az jutott eszembe, hogy nagy valószínűséggel túlzásba esnék az üzenetekkel, és megijeszteném, egy idő után a rejtett dolgok egyre nyilvánvalóbbá válnának, zaklatásnak hatnának, s ha Bea nem esik pánikba és nem jelent fel, akár az is megtörténhet, hogy nyomozni kezd utánam. Újraolvasva e mondatokat emlékszem, hátradőltem a székemben és elmosolyodtam: Bea, ugyan már, hát persze, hogy pánikba esne, egykor már attól is pánikba esett, hogy anyagi problémáink ellenére a kellelénél drágábban vásároltam meg néhány töltőtollat. Sejtelve sem volt róla, hogyan működik az üzlet. Én pedig... nos én pedig mást se csináltam addig az életemben, mint zak-

lattam, hogy tudtam volna hát kitalálni bármi újat? Eleinte a beosztottjaimat zaklattam a cég fejlődése érdekében, később rávettem őket, hogy saját magukat zaklassák ugyanezért, beszerzőket, viszonteladókat, partnereket és PR-igazgatókat a határidők, beszámolók meg a nemzetközi kommunikáció miatt, reklámokkal zaklattam az embereket, hogy felkorbácsolják magukban a vágyat valami olyasmira, amire sohasem volt szükségük. Hogy tudtam volna nem túlzásba esni, ha minden, ami körülvett, a túlzásra épített? Ha jobban belegondolok – ha nem is olyan látványos formában, mint egykor –, még ma is arra épül az életem, amit akkor értem el. Egy pillanatra sem gondolkodtam el annak gondolatnak az önkényességén, hogy ha az irodájába be tudnék hatolni, akkor akár a házába is. Jól tudom, mikor nincsenek otthon, az üzeneteket a szobákban is elrejtethetném, s akkor jutott eszembe a zseniális ötlet, hogy cetlikre írt üzenetek helyett jeleket hagyhatnék magam után, melyek többet mondanak a szavaknál.

Olyan régi szokásokat, rutinokat eleveníthetnék fel, melyekről csak én és Bea tudtunk, tárgyakkal üzenhetnék neki, melyekről eszébe jutnak a régi idők. Ha ezenfelül mégis hagynék szöveges üzeneteket, azokat mindenképpen nyomtatott formában kell otthagynom a lakásban – a kézírásom miatt –, s ehhez kell szereznem egy hordozható feliratozó és címkenyomtató gépet, az üzeneteknek pedig semmi esetre sem szabad magamra vagy Beára vonatkozniuk, hogy ezzel rám irányuljon a figyelem, zaklatásnak vegye őket, és Karlhoz fusson segítségért. Karlra kell irányítaniuk a figyelmet, és arra, hogy megcsalja Beát.

Néhány kevésbé nyilvánvaló képet elrejtethetnék a lakásban. Olyanokat, ahol Karl nem csókolja szenvedélyesen a szeretőjét, nem gátlástalanul egymásnak esve szerepelnek a képeken, csak mindketten rajta vannak, jelenlétük mégis elárul róluk valami bensőségeset, valamit, ami túlmutat a hétköznapi találkozáson. Az elrejtett képek egy részét Bea találná meg, s nemkívánatos zaklatás helyett az üzenetek kíváncsiságot ébresztenének benne, rejtélyeket fednének fel, melyekkel közelebb kerülhet Karl titkos életéhez. Ha információt nyújtanak számára, nem fogja őket ignorálni, s nyilvánvalóan nem fog a férjéhez futni velük, hogy „nézd, drágám, valaki zaklat ezekkel a képekkel és üzenetekkel”, viszont az üzenetek nyilvánvalóan megrontják a kapcsolatukat, vagy legalábbis mély gyanút ébresztenek Beában, ami minden szempontból kedvező helyzetet teremt számomra. Ha Karl is megtalál néhány képet, az annál jobb. Rájön, hogy valaki figyel, valaki tud róla, mit csinál, kénytelen lesz kevesebbet és sokkal óvatosabban találkozni Marlenével, meglehet, talán szakít is vele, ami őt és a lányt is az örületbe kergeti. A képek félelmet keltenek benne, elveszti önbizalmát, ami kihát munkahelyi teljesítményére, erősödő paranoia, üldözési mánia lesz úrrá rajta, ami furcsává teszi viselkedését és erősíti Bea sejtését arról, hogy Karl megcsalja.

Zseniális tervnek ígérkezett.

Már csak azt kellett kitalálnom, hogyan jutok be a házba.

Ez lesz az ideális?

– Van biciklid?

– Van.

– Akkor azzal megyünk – mondta Elna.

Gergő lassan ötven lesz, nem néz ki annyinak. Viszonylag új Bécsben, egyedül költözött a városba, társkeresőn ismerkedik. Elnával párszor már találkoztak, most megbeszélték, hogy fürödni mennek.

Nyár van. Elna észrevette, hogy bekerítették a lakásától nem túl messze levő tavat. Halastóvá fogják alakítani, ott már nem lehet fürödni. Libasorban haladnak a bicikliúton, Elna elöl, Gergő hátul, összességében úgy érzi, bírja a tempót. Ez most új tó lesz, Elna most akarja kipróbálni, kanyaroknál néha nézni kell a navigációt. Jó másfél órával sötétedés előtt odaérnek. Az aszfaltút parkolóvá szélesedik, véget ér. Fákkaal szegélyezett ösvény vezet befelé. Elna megy elöl.

– Lehet, hogy mégis voltam már itt egyszer – mondja. – Kicsit ismerős. Nézzük meg.

Gergő megy Elna után az erdősávban. Öt-tíz perce gyalogolhatnak, néhány fürdőző már kifelé jön. Az elágazásoknál egyenesen mennek tovább, nem térnek le balra. Látták a térképen, hogy a tó bal felől van. Kérnek a partra. A combig érő növényzet egy takaró méretű helyen le van taposva. A földre teszik a szatyrot, levetkőznek. Gergő a lábán hagyja a szandált, kettőt kell lefelé lépni, a víz fél méterrel alacsonyabban van, mint a part. Látszik két talpalatnyi hely, ott lehet bemenni. Gergő megtorpan, egyik lába megcsúszik. Visszanyeri az egyensúlyát, Elnára mosolyog. A lány már bent van a vízben, visszamosolyog. Jól áll neki a feltűzőt haj, gondolja Gergő. Követi Elnát, elrugaszkozik, nagyot csobban, tempózni kezd. A lány előrébb jár, ferdén a tó bal sarka felé vette az irányt. A víztükör innen nagyjából téglalap alakúnak látszik, Gergő úgy saccolja, előre száznyolcvan méter, oldalirányban talán százhusz. Lehet, hogy tévedek, teszi hozzá magában. Az adatok fontos szerepet töltenek be az életében. Négy-öt, a magukéhoz hasonló letaposott helyet szúrt ki a tó teljes kerülete körül, ahonnan be tudtak menni az emberek, szemközt pedig van egy kiépített lépcső. Máskülönben nádas fogja körbe a vizet. Két helyen kacákat látott, mintha már az esti pihenőhöz készülődnének. Jobbra tőlük meztelen férfi áll a vízben. Összességében nincsenek sokan. Most érkezett a szemközti partra egy pár.

– Átússzuk? – kérdezi Gergő.

Elna int a fejével, csendben tempóznak, Gergőnek jólesik a hűvös víz. Miután elérik a túlsó partot, lusta balkanyarral a tó kerülete mentén jönnek visszafelé. Tizenöt-husz perc múlva érnek vissza oda, ahol bejöttek.

– Menjünk még egy kört?

– Nekem elég volt – mondja Elna, fellép az egyik, aztán a másik talpnyomra. Amikor kint van, törülközni kezd.

Gergő a bal lábára teszi a testsúlyát, ez az első talpnyom, nem csúszik vissza, lendületet vesz, feljebb lép. Fújtatva mászik ki, ő is előveszi a törülközőjét. Van egy-két szúnyog, de nem vészesen sok. Elna leterít valamit, kikészíti a magukkal hozott mogyorót és barackot.

– Nem ülsz ide?

– Még szárítkozom – mondja Gergő. Félig a bozótban áll, kitekert pózban.

Elna nevet. Mogyorót eszik. Gergő igazít a pózon, hogy egy fokkal kevésbé legyen természetellenes. Nem biztos benne, hogy sikerült.

– Van barack, ha kérsz – mondja Elna.

Később egymás mellett fekszenek a leterített strandlepedőn, az eget nézik. Minden oldalról bozót és a magas fű keretezi a látómezejüket. Lassan sötétedik.

Mintha egyszerre éreznék, hogy jobb lesz indulni. Felöltöznek, visszafelé baktatnak az ösvényen. A fák között jóval sötétebb van, mint a tóparton, éppen csak látják, hova lépnek. Visszaérnek a biciklikhez.

– Klassz – mondja Elna –, de azért nem ez lesz az én tavam.

A város határában Elnának más irányba kell kanyarodni.

– Szia – mondja.

Megcsókolják egymást.

Gergő, amikor bezárja maga után a lakásajtót, a kanapéhoz megy. Ledobja a szatyrot, az ölébe veszi a laptopot. Jött egy e-mail a volt feleségétől, amiben közli, mikor lesz a szalagavató. Gergő beírja a dátumot a Moleskine kismaptárába, és annyit válaszol: „Köszö, ott leszek”. Jött egy e-mail a volt edzőjétől is, Frédi bától, aki még mindig abban a gimnáziumban tanít testnevelést, ahová Gergő járt. A régi brancsból néhányan, akik együtt kézilabdáztak gimi alatt, máig tartják a kapcsolatot Frédi bával. Nagyságrendileg egy évben egyszer beülnek sörözni az edzővel, aki jelenleg már nyugdíj felé poroszkál. Gergő eddig is tudta róla, hogy szívesen utazgat. Az e-mailben az áll: „Vettem egy jegyet egy bécsi operaelőadásra. Szeptember 10., péntek. Ti is vegyétek meg a jegyetekeket, menjünk együtt”. Gergő tisztában van vele, hogy a „ti” rajta kívül azt a másik két volt osztálytársat jelenti, akikkel együtt rendszeresen be szoktak ülni sörözni. A három címzett, Gergő és a két másik néhány nap leforgása alatt válaszol: az időpont különböző okokból egyiküknek se alkalmas.

Elna pár nap múlva küld Gergőnek egy üzenetet, nincs-e kedve kimenni egy másik tóhoz, azt írja: „Ez kicsit messzebb van”. Szombat dél körül találkoznak Elna lakásától nem messze. Tűz a nap, Gergő sapkát visel, bekente magát naptej-jel. Elna megmutatja a navigáción, nagyjából merre fognak menni. Nekiindulnak, elhagyják a várost, néhány kilométer után beérnek egy kis településre. Elna arról mesél, mit csinált itt gyerekkorában. Gergőnek tetszenek az öreg házak. Egy éles kanyar után kijutnak egy gyár és valami raktárak mellé. A biciklisáv az autótűt mellett visz, kereszteznek egy patakot. A következő település jóval nagyobb, egészen városias, van főutca, méretes vasútállomás.

– Régebben itt dolgoztam – mondja Elna.

Mikor beérnek a központba, a navigáció jelzi, hogy le kell térniük. Figyelmesek lesznek egy park közepén álló épületre, múzeumnak vagy zeneiskolának

néz ki. Lejtős szakasz következik, lakóházak között. Jobb felől Gergő kiszúr egy hasábforma, 1960-as évekbeli házat.

– Olyan, mint egy vállalati üdülő – mondja. A kis apartmanok erkélyei az utcáfrontra néznek. – Eszembe juttatja a szocializmust – teszi hozzá.

Elna bólint, mosolyog. Negyedóra múlva egy autópályához érnek. Ekkor már egy órája bicikliznek.

– Itt lesz a tó – mondja a lány.

Pár percig az autópályával párhuzamosan tekernek, aztán egy autókereskedés és egy lakópark jön. A tó körbe van kerítve.

– Ez se lesz jó – mondja Elna. – Nincs elég közel Bécshez. De azért nézzük meg.

Nagyobb tó, mint amit hétközben próbáltak ki, belépőt kell fizetni, a parton büfé áll. Az asztaloknál tizenöt-húsz ember beszélget, cigarettázik, a pázsiton családok játszanak, napoznak, egy tízéves forma kisfiú labdája Gergő lába elé gurul, kék színű, halak vannak rajta. Gergő lehajol, visszaadja, Elna rámosolyog a kissrácra. Túlmennek a büfén, megkerülik a tó csücskét, ligetben találják magukat, ahol hinta áll, kicsit távolabb a fák között padokkal egybeépített piknikasztal.

Találnak egy helyet, levetkőznek. Könnyebb bemenni a vízbe, mint a másik tónál. Úszás közben veszik észre, hogy másik oldalról is van egy bejárat és egy széles, töredezett beton lépcsősor. Gergő úgy látja, az egész túloldal le van zárva. Úgy tűnik, régen az lehetett a strand, gondolja. Most nincs ott senki, a lépcsősor tetején óriási, rozsdás alkatrész hever, mintha bányamúzeumban lenne a helye. A távolban dörög az ég, rajtuk kívül csak néhányan úsznak. Megközelítik a túlsó oldalt, visszafordulnak. Kijönnek a vízből, jégkrémet vesznek. Elna észreveszi, hogy felsértette a talpát, a jegyszedő ad egy svédtapaszt az egészségügyi dobozból. Közeledik a vihar, beülnek a tető alá a cigarettázó emberek mellé, Gergő vesz egy fröccsöt és egy üdítőt, Elna kihalássza a hátizsákjából a kártyapaklit, römiznek. Az eredményt írják a telefonba. Most már zuhog, hűvös van, egyre több társaság szedelőzködik, brekeg Gergő telefonja, a lánya az, boldog névnapot kíván. Gergő el is felejtette, hogy névnapja van. Egy darabig figyelik, csendesül-e az eső. Nem várnak tovább, félútig kell visszabiciklizni, a városkában, ahol Elna korábban dolgozott, vonatra tudnak szállni. Bórig ázva érnek az állomáshoz, a vonatba betolják a két biciklit. Amikor leszállnak Bécsben, nem esik.

– Keresünk egy harmadik tavat? – kérdi Gergő, miközben hazafelé bicikliznek.

– Persze – mondja Elna. – A következő még messzebb van.

Gergő tudja, hogy Elnának nincs jogosítványa, és Elna is tudja, hogy Gergőnek nincs autója, a régi a volt feleségénél maradt Budapesten, újat pedig még nem vett.

– Mehetnénk a nagynéném autójával – mondja a lány.

Miután elköszönnek egymástól, Gergő egyenesen hazamegy. Kulccsal magára zárja a lakásajtót, lezuhanyozik, tiszta pólót vesz. A nappaliban szórakozottan körülnéz: átlagos függöny, kanapé, étkezősarok. A lánya fényképére téved a tekintete, IKEA-s keret az állólámpa melletti asztalkán. Milyen nagy már, gondolja Gergő, lassan kijárja a gimnáziumot. Három éve váltak el, Gergő két éve Bécsben kapott munkát. Rossz apa vagyok?, kérdezi magától, erről eszébe jut, amikor Elnával cseteltek a társkeresőn. Még nem ismerték egymást személyesen.

„Egyébként van gyereked?”, írta Elna. „Egy lányom van, tizennyolc éves”, írta vissza. Aztán kis gondolkodás után még ennyit: „Ebbe most ne menjünk bele jobban”. Elhessegeti a gondolatot. Laptoppal az ölében ül a kanapén, zenét hallgat, megnyitja a levelezést. E-mailt kap Frédi bától, aki újabb részleteket oszt meg vele és két társával a bécsi út, az operaelőadás kapcsán. Az e-mail ezzel zárul: „Szeptember 10-én érkezem”. Minthogy kérdés nincs a levélben, Gergő nem ír vissza semmit, csakhamar megfeledekzik a dologról.

Gergő és Elna a következő hétvégén a lány nagynénjének lakása közelében találkoznak. Elna Gergő kezébe nyomja a kocsikulcsot, a parkoló autóhoz sétálnak.

– Mehetünk? – kérdi Elna.

Beülnek, beállítják a navigációt, a tóhoz déli irányban kell kihajtani a városból, egy nagy barkácsáruház után jobbra letérni a főútról. Szűk fél óra az út. Fűrödnek egész délután, a végén visszaviszik.

Miután Gergő leparkolt, együtt mennek a metrómegállóhoz.

– Szeretem, amikor vezetsz – mondja Elna. – Nem beszélsz annyit.

Mosolyognak egymásra. Elna egy időre felfüggeszti az ideális tó keresését.

Gergő hatkor ér haza, lezuhanyozik, a kanapén ül. Arra gondol, kinyitja a laptopot, helyette hátradönti a fejét a támlára, lehunyja a szemét. Szeme előtt napsütötte képkockák peregnek, Elna mosolygós arca, fülében Elna nevetése, orrában a naptej illata. Hét körül csörög a mobilja, Frédi bá az.

Gergő nem ajánlotta fel az edzőjének, hogy aludjon nála az operaelőadás napján. Úgy gondolja, Frédi bá nyilván lefoglalt egy szállodai szobát arra az éjszakára, és feltehetőleg előre megváltotta a vonatjegyet is, odafelé a szombati napra, visszaútra pedig másnapra.

Most, hogy csörög a mobilja, Gergőnek leesik, hogy szeptember 10-e van. Most van itt Bécsben az edzője, lassan kezdődik az opera, amit az edző jó előre kinézett, amire őt és két társát is elhívta. Gergő úgy képzei, Frédi bá reggel minden bizonnyal készített egy szendvicset, és kiment a vonathoz. Arra tippel, hogy a vonat legföljebb két-három órával az előadás kezdete előtt érhetett be. Az edző eredetileg nyilván le akarta tenni a táskáját a szállodában, de hagyta a fenébe, csak lófrált a belvárosban. Hét előtt tíz perccel ért a színházhoz – Gergő ezt már a telefonhívásból tudja meg.

Valami rögtön gyanús volt neki, mármint Frédi bának. Amint belépett az épületbe, odament hozzá egy alkalmazott. A ruhatárnál sötét volt. A büfénél is. Mondta, és az érthetőség kedvéért a kezével mutatta is az alkalmazott, hogy aznap nem lesz előadás. Frédi bá nem ért valami jól németül, de úgy vette ki ennek a férfinak a szavaiból, hogy küldtek is erről üzenetet az e-mail címére. Mutatta a férfi, hogy nem lesz, kicsit meglendítette a két alkarját, rézsútosan, mintha ikszet formázna. Sajnálkozva csóválta a fejét. Az edző bólintott, kifordult a bejáraton. Talán csak annyit mondott, hogy „Auf wiedersehen”. Kezében a kisméretű utazótáska.

Gergő látja maga előtt a jelenetet. Nyilván kifáradt Frédi bá, már nem nagyon akart sétálni, elcsigázottan nézett fel az égre, és eszébe jutott Gergő. Megvolt Gergő száma az edző mobiljában. Arra gondolt, felhívja.

A hívás kettőt kicsöng, Gergő jelentkezik.

– Szervusz, Frédi bá.

– Hello, Gergő. Képzeld, elmarad az előadás.

- Hú, az szívás. És akkor mit csinálsz helyette?
- Hát, nem tudom. Lehet, hogy beülök valahova.
- Én most nem tudok odamenni. Meddig maradsz?
- Délelőtt visszautazom. Na jó, szerbusz.

Gergő leteszi a telefont. Hátradől, lehunyja a szemét. Elképzeli, hogy amíg beszéltek, az edző egy buszmegállóhoz ér, szemügyre veszi a táblát. Legyen mondjuk a 10A jelű busz. Frédi bá látja, hogy jó irányba megy. Megvárja a buszt, felszáll, lyukaszt. Fél nyolc után pár perccel ér a hotelhez. Gondolja, felviszi a táskát, aztán még lejön egy kicsit az utcára, eszik valamit, vesz egy sört. A recepciós átadja a kulcsot, amin nagy fakolonc lóg. 204-es szoba. Az edző lépcsőzik, a folyosón kering. Meglesz az ajtó, nyitja, belép, egy kisasztalra teszi a táskáját, az ágyra zöttyen, nem kapcsol villanyt. Az utcáról beszűrődik némi fény meg a forgalom zaja. Néhány percenként elcsörömpöl az ablak alatt egy villamos, az épület beleremeg.

Ücsörög tehetetlenül Frédi bá. Nincs kedve felállni, semmihez sincs kedve. Másnap délután ér haza, fáradtan, éhesen, a tüke tele van a vonatozással, odateszi a tevizet, közben bekapcsolja a számítógépet. Egy olvasatlan e-mail várja, Gergő küldte. Egy link van a levélben, az opera hangfelvétele az osztrák rádió archívumából. Gergő ezt írta: „Tudom, nem ugyanaz, mint élőben, de arra gondoltam, hátha szívesen meghallgatnád”.

Telik a szeptember, az október, Gergő és Elna hetente egyszer-kétszer találkoznak. Elbújik a nap, hűvösebbre fordul az idő, most már nem fürdenek tavakban, más programokat találnak.

Gergő rég tudta, hogy Budapestre kell mennie, a vonatjegyet is több héttel korábban megvette. Eljött a nap. Nagy esemény, rendesen kiöltözött, időben felszáll a vonatra a főpályaudvaron. Tizennyolc éves a lánya, most lesz a szalagavató. A vonat kis késéssel indul Bécsből, minden állomáson egyre többet vár. Végül egy olyan településen, ahol menetrend szerint csak át kellene haladnia, teljesen leáll. Gergő az óráját nézi, hátradől, lehunyja a szemét. Nyugalmat erőltetne magára, de ott kattog a fejében a szólam, hogy „milyen apa az ilyen”. „Rossz apa.” Olyan, aki Almásfüzitő állomáson néz ki az álló vonat ablakán, miközben konkrétan ebben a percben Budapesten lenne a helye, egy színházteremben, amit a lánya iskolája bérelt ki, ott kellene ülnie a végzős évfolyam műsorán. Áll a lánya a színpadon, és a nézőtéren ott tátong az üres szék, Gergő széke. Miért nem indult hajnalban, töpreng Gergő, sőt, biztonság kedvéért miért nem utazott Budapestre már előző este. Beugrik neki, nem ajánlotta fel az edzőjének, hogy aludjon nála. Amikor Frédi bá ott állt magában Bécsben, mert elmaradt az opera, Gergő akkor se metrózott oda, hogy igyanak együtt egy sört. Micsoda seggfej vagyok, töpreng. Az elképzelt szálloda elképzelt kulcsán lógó fakolonc is eszébe jut, arról meg az, hogy Elnának azt írta, „Ebbe most ne menjünk bele jobban”, amikor a lány megkérdezte, van-e gyereke. Most bezzeg szívesen belemenne jobban, örülne, ha itt lenne mellette Elna. Megmondaná neki, milyen rossz itt a vonaton, ahelyett, hogy a nézőtéren ülne a szalagavatón. Aztán nem gondol semmire, bámul kifelé a koszos ablakon a töksötétbe, elvileg ez Almásfüzitő, olyan, mint a többi állomás, a peron olyan, mint a többi peron. Nem gondol semmire. A vonat nagyot ránt, erőlködve újraindul.

Holt nyelv

(feleségemnek)

Miért kellett Istennek összehúznia magát, hogy a semmit megteremtse a leendő világ helyén? Mikor először néztem rád, csak az ismerős, együtt belakott tér derengett, de szorongtam magam összehúzni, hogy helyet teremtsék Neked, hogy aztán egész világom legyél. Félálomban, betegen, két világ határán szólt az a hang, nevedet mondta, s azt: „kap még egy utolsó esélyt”. Egyes szám harmadik személyben beszélt rólam, mint mikor a sebész a szikét használja, kivágta belőlem negyven év görcsét, a megélelenség szégyenét. Az, hogy élek, neked köszönhető, s ezt megköszönni nem lehet, közös fiunkkal tölthetem be a teret, amit mindennap jelenléteddel bélelsz, s nekem, ki mindent belső, eltompult fényben láttam, felnyitottad a külső fényeket, színe lett annyi helynek, helységnek, új táj- és vízrajz fért rá lelkem pergamenjére, amit olvasni csak te tudsz. Annyi holt nyelv tudója, az én halott nyelvemet élővé tetted – tudtad-e, hogy a holt nyelveid nemcsak olvasni lehet, de bennem, úgy hogy már soha ne lehessen nélküled, feltámasztani?

Egy demens asszony

Egy demens asszony. Nem az a szörnyű benne, hogy emlékei helyén a fejfájásnak és a levegőben elhasító repülőgép hangjának elkülöníthetetlen elegye maradt, sokkal rosszabb, hogy amire néz, az nem néz vissza rá. Úgy lehet megfigyelni, ahogy a fák növekedését. Akár évekig semmi. Egy bólintás azt jelenti, nem értelek. Egy tagadó mozdulat pedig a teljes odaadás. Foghatsz egy kötelet, és oszlophoz, fához, magadhoz kötheted. Úgy tehetsz, hogy nincs. De ha messze elkerülöd, mihelyt lehunyod a szemed, álmodnál is közelebb bólogat óriásra dagadt feje, mindenre igent mond, nem jelent semmit, meggyőz, hogy törődhetsz vele, kényszerít, hogy belásd, a törődésed minden gesztusa véglegesen lezárt múlt időben tart fogva, mint egy kút, ami sosem ad a szomszédnak vizet. Itasd inkább. Rajzolj a bőrére repülőt, amiben sehol sem kell lennie, elég, ha örökre két desztináció között tartod. Sűgj neki titkokat, amiket nem ért. Használj arra, hogy fájdalmadat érzéstelenítsd. Rajzolj rá sok mindent, láthatatlanul. Az segít. Nem lakja az időt, csak telik vele és nélküle, napot, felhőket, gesztenyefákat a fejbőrére mutatóujjaddal írsz, mint egy tengerré változó víz felszínére. Szeresd, ha kell, múlt időben. Szerettelek, hazám.

Dance Me

*Most azt a számot játsszuk,
hogy mindenki menjen haza,
dünnyögi a billentyűs.*

*Már nemigen bővül a repertoár,
örülnek, hogy vannak,
örülnek, hogy vagyunk
újra itt a felkelő nap házában,
a volt Bányatröszt (előtte zsinagóga)
alagsori büféjében,
elegánsabb nevén a Szieszta-
kávézó és konferenciaközpontban.*

*Hú hozzánk ez a hely.
Simulnak a városi párok.
A legfiatalabb is hatvanas,
oxigénspray, gyógyszerek
a becsempészett italok közt,
elnehezült testek
légcsavarpörgése a parketten.*

*Anyám a kórházban is táncolt.
Van itt egy jóképű orvos, suttozta,
együtt táncoltak egész éjjel,
utána befeküdt mellé az ágyba,
az imént kelt fel, fogjam meg
a lepedőt, még meleg a helye.*

*Mindenki ismer mindenkit.
Kalapban a szólógitáros –
Wonderful tonight, éneklí.
Tegnap volt kezelésen,
súgja partnerem.*

*Nyolctól tizenegyig
három izzasztó menet.
A szünetben telefonképek
Szíriából: ujjongó arcok.*

*Mi van Ukrajnában?
És mi van velünk?*

*Az utolsó dal: Út a pokolba.
A mennyországot katonák őrzik.*

Egy fénykép földrajzához

*Nem volt nagyapám
nem lettem nagyapa én sem
nem mintha következne
egyikből a másik
hogy milyen
nagyapa lettem volna
nem gondolok rá
csak most a sír előtt
hogy megcsináltattuk
a fejkő előtti részt is
huszonhét év után
jól megüledett a föld
le van a gond
virágültetésről öntözésről
fűnyírásról s hogy
megelőzzük
a damilos brigádot
kijárni hozzád ezután
már csak séta lesz
igazi gondtalan séta
hacsak nem telepítünk
ládás növényeket
a sír köré
előbb-utóbb ez
szokott történni
hiányzik
amit megszoktunk*

*

*Hajad szél fésüli
mosolyogsz
szedett-vedett ünneplőben
büszkén feszítesz*

*füredi gimnazista
napsütötte város az arcod*

*csokornyakkendőd Kanadából
utazta át az óceánt
egy Börni nevű srác
ruhatárából akinek sípot
küldtem ajándékba
mikor hazalátogattak
a felmenői
sötétkék zakód bécsi származék
valaha nekem szánták
vagy akinek majd jó lesz
egyedül fehér inged új
hótiszta hely
az ovális porcelánon*

*csaltunk kicsikém
a főiskolai fotókból
féltünk választani
elkomorult az arcod
bezárult mint ostromolt
város körül a gyűrű
nem mertünk volna
a szemedbe nézni
inkább a ballagási képpel
bűvészkedtünk
levágtuk róla anyát
nagyapát s persze
a kötelező csokrot
a lakótelep tavaszi fáit
háttérnek maradt
a levegőkék?
a hortenziakék?
a nefelejcskék?
határtalan lehetőség*

LERMONTOV GOETHE- ÉS HEINE-FORDÍTÁSAI

Mihail Jurjevics Lermontov (1814–1841) költészetében fontos helyet foglalnak el a fordítások. Az, hogy kiket fordít, híven jelzi, hogy kiket tart példaképének. Figyelemre méltó az is, hogy csaknem kizárólag érzelmi lírát, esetleg filozofikus gondolati költeményt ültetett át, cselekményes darab alig akad közöttük. Maga a fordítás megvilágítja saját költői fejlődését is. Többnyire nem is illik ezekre a versekre – melyek száma harminc körül lehet – a mai versfordításfogalom, inkább átköltések, utánérzések, amint az a korabeli divat szerint szokás volt, és gyakori az ilyesfajta megjegyzés: „Byron után”, „Byronból” stb.

Nem véletlenül emlitem Byront: kétségtelenül ő tette a legnagyobb hatást Lermontovra. De – főképp fordítói tevékenysége első időszakában (1829–1830) – a német költészet keltette fel az érdeklődését. Az alábbiakban két olyan német vers átültetéséről lesz szó, amelyek a Lermontov-féle átköltésben az orosz költészet szerves részévé váltak, és a költő legismertebb versei közé kerültek. Jómagam éppen ilyenként próbálkoztam meg – egy tervezett Lermontov-kötet reményében – a fordításukkal.

1840-ben íródott *Goethéből* (*Из Гёте*) című verse a német költő *Wanderers Nachtlied* (*A vándor éji dala*) parafrázisa. 1840-ben, az átköltés születésének évében Lermontov a Kaukázusban szolgált. Bár vonzódott a katonaelethez, nem önként került az akkor éppen aktívan terjeszkedő Birodalom déli végeire: párbajozás miatt száműzték oda, ahol nem is sokkal később egy újabb párbaj vetett véget az életének. Kétségtelen, hogy a német vers mélyen megérintette a számkivetettségtől szenvedő, a halál közelségét átélő költőt.

Számos magyar fordítása közül itt Tóth Árpádé olvasható:

Ueber allen Gipfeln Ist Ruh', In allen Wipfeln Spürest Du Kaum einen Hauch; Die Vögelein schweigen im Walde. Warte nur! Balde Ruhest du auch.	Immár minden bérctet Csend ül, Halk lom, alig érzed Lendül: Sóhajt az éj. Már búvik a berki madárka, Te is nemsokára Nyugszol, ne félj.
--	--

Nem tudni pontosan, Lermontov mikor ismerkedett meg Goethe 1783-ban íródott, de csak 1815-ben publikált költeményével, amelynek átültetése nem fordítás a szó klasszikus értelmében, Lermontov nem törekszik az eredeti költemény tartalmi és formai jegyeinek minél hiánytalanabb visszaadására, célja a német mű sajátja és egyben oroszra tétele.

Из Гере	Goethe után
<p>Горные вершины Спят во тьме ночной; Тихие долины Полны свежей мглой; Не пылит дорога, Не дрожат листья... Подожди немного, Отдохнешь и ты.</p>	<p>Alszanak az éjben Zordon vad hegyek; Csendes völgy ölében Hús homály lebeg. Út se porzik már, a Fák közt semmi nesz... Várj csak, nemsokára Te is megpihensz.</p>

A két versben közös az alapgondolat, az elnyugvó természet és a nyugalomra vágyó ember szembeállítás, és közös a megpihenés ambivalens értelme. Azonosak a táj elemei is: a hegy, az erdő, de a Kaukázus jó ismerői határozottan állítják, hogy az orosz vers éppen erről a hegységről szól. Mindkét vers nyelve egyszerű, a németben nincs egyetlen melléknévi jelző sem (magyar fordítóinak – az ismertebbek is voltak feltucatnyian – általában felróják, hogy ezt a sajátságot nem tudták tartani), az orosz sem bővelkedik bennük.

Ami alapvetően különbözik, az a vers zenéje. Goethe műve a német nyelvre írott *Lied* – *dal*, Lermontové inkább *романс* – *románc*, a szó oroszos, félig népi, félig műdal értelmében. Goethe hangsúlyos verset írt, némi trocheusos jelleggel, Lermontov sorai néhány pirrichiussal tarkított trocheusokból állnak. A rímképletük is különböző: Goethénél ababcdc. Ez az érdekes elrendezés (kereszttrím+ölelkező rím) elég gyakran előfordul Lermontovnál is, de ő ezúttal a népieshez közelebb álló két kereszttrímet alkalmazza. Ugyancsak a népies hangvételt erősíti a három gondolatritmus: az első két sorpár és különösen a tagadó mondatokból álló ötödik-hatodik sor.

A fordító számára a kulcsfontosságú pont az utolsó sor volt, ahol két lehetőség látszott: megpihensz te is / te is megpihensz. A Goethe-vers fordítói közül négyen kerültek ilyen választás elé: Kosztolányi, Móricz és Kányádi a *te is*-t választotta záró rímnek, amihez bizony nem könnyű rímhívó sorvéget találni. Dsidánál a *Te is pihensz* zárást a *nesz* hívja – akárcsak az én fordításomban. Gondot okozott még a *nemsokára* szóhoz rímhívót találni, végül elég merész enjambement lett a megoldásom (a sorvég elválasztja az *a* névelőt az utána következő névszótól).

Amint látható, igyekeztem a lexikai hasonlóságon túl a vers zenéjét is visszaadni. Ugyanerre törekedtem a másik vers esetében is, amely egy Heine-darab átültetése. Íme, a német vers és egyik magyar fordítása:

<p>Ein Fichtenbaum steht einsam...</p> <p>Ein Fichtenbaum steht einsam Im Norden auf kahler Höh'. Ihn schläfert; mit weißer Decke Umhüllen ihn Eis und Schnee.</p> <p>Er träumt von einer Palme, Die, fern im Morgenland, Einsam und schweigend trauert Auf brennender Felsenwand.</p>	<p>Északi kopár szirten...</p> <p>Északi kopár szirten Egy fenyő áll társtalanul. Aludna; betakarja A hó, mely hullva hull.</p> <p>Álma egy távoli pálma, A hazája keleti hon, Társtalan némán gyászol Az égető sziklafalon.</p> <p>(Fordította: Horvát Henrik)</p>
---	--

Az orosz vers első pillantásra láthatóan jelentősen különbözik a némettől, más a sorok ritmusa, a sorok hossza. Nem csekély küszködés után az alábbi változat sikeredett:

<p>На севере диком стоит одиноко На голой вершине сосна, И дремлет, качаясь, и снегом сыпучим Одета, как ризой, она.</p> <p>И снится ей все, что в пустыне далекой, В том крае, где солнца восход, Одна и грустна на утесе горячем Прекрасная пальма растет.</p>	<p>Vad északi tájon, csupasz hegyi bérce Magányosan áll a fenyő. És szendereg, bókol a hótól fehéren, Mint dísz-miseköntösben ő.</p> <p>És álmodik: messzire, a sivatagban, A nap hol az égbe talál, Forró homokon, szomorún, odahagytan, Sudár, dali pálmafa áll.</p>
--	--

Az első nehézséget a ritmus – az oroszban jól meggyökeresedett, a magyarban ritka – amfibrachisz (u-u) jelentette. Ennek fordítása során szinte elkerülhetetlen némi engedékenység.

Az eredetiben a sorok belsejében 68, a végén 4, összesen 72 rövid szótag található, ezzel szemben a fordításban a sorok belsejében 4, a sor végén 3 helyen a rövid szótag helyén hosszú áll. Ez az arány nagyjából elfogadható, nem rontja jelentősen a vers erőteljes zenéjét.

Akadtak azonban lexikai-tartalmi kérdések is, amelyek meggondolkodtattak.

Az egyik a *fenyő* szó. Az oroszban – a magyarral ellentétben – csak az egyes fenyőfajtáknak van nevük, nincs fölérendelt nem-fogalom. A *сосна* magyar megfelelője, az *erdei fenyő* a hosszútűs fenyők közé tartozik. A magyarban ezzel szemben a *fenyő* a – karácsonyfaként általános – luc, és ezzel óhatatlanul megváltozik a vizuális kép.

A másik lexikai érdekesség a *püza*, ami szó szerint – pravoszláv – miseköntöst jelent. Sokáig haboztam: el tudja-e képzelni a magyar olvasó ezt a köntöst? Ráadásul a magyar szó a toldalékával két és félszer olyan hosszú, mint az orosz, és ez a viszonylag rövid sorokban gondot okozhat. Végül a *fehér miseköntös* két amfibrachisza döntötte el a kérdést.

A harmadik a következő. A Heine-versben a *der Pfichte* hímnemű, a *die Palme* nőnemű, és a vers nagyon egyértelműen – a költő életrajza által is igazoltan – férfi–nő kapcsolatról szól. Az oroszban is van grammatikai nem, ami megszemélyesített tárgyak esetén sokszor (de nem mindig) szintén férfi–nő dichotómiára utal. A magyarban viszont nincs grammatikai nem, így a német vers fordítása szükségképpen szegényíti. És az orosz vers fordításá-

ban? Nehezen tudnám okát adni, de valahogy úgy éreztem, hogy a pálmafa a magyarban csakis nő lehet.

(Zárójelben: Némiképp hasonló a helyzet, mint egy másik Lermontov-vers esetében:

<p><i>Умec</i></p> <p>Ночевала тучка золотая На груди утеса-великана; Утром в путь она умчалась рано, По лазури весело играя;</p> <p>Но остался влажный след в морщине Старого утеса. Одиноко Он стоит, задумался глубоко, И тихонько плачет он в пустыне.</p>	<p>A bérc¹</p> <p>Arany fellegecske éjszakára Megpihent a roppant szikla keblén. Tovallibbent virradatra kelvén, Ég azúrján játszi táncot járva.</p> <p>Ám nyomán, a vénhedt sziklaszálnak Harmat ül redőin. Egymagában Áll a bérc töprengve, s bánatában Csendesen zokog a pusztaságnak.</p>
--	--

Az oroszban az *умec* – szirt hímnemű, a *тучка* – felhőcske nőnemű. Bár a magyarban nincs semmilyen utalás a megszemélyesített természeti jelenségek nemére, több olvasóm is szerelmi légyottot vélt kiolvasni a versből.)

Már elkészültem a fenyőről és a pálmáról szóló vers fordításának fenti változatával, amikor eléem került L. V. Scserbának, a pétervári (leningrádi) nyelvészeti iskola kimagasló képviselőjének egy tanulmánya, amelyben a francia *explication du texte* módszerével összeveti a Heine- és a Lermontov-verset,² és néhány észrevétele nyomán úgy éreztem, módosítanom kell a szövegemet.

Scserba először is bebizonyítja, hogy bár a Lermontov-vers elég pontos fordításnak látszik, valójában teljesen saját tartalmú műalkotás.

A bennem felvetődő kérdések közül megerősített abban, hogy a *der Pfichte* és a *die Palme* grammatikai neme csakugyan döntő fontosságú. Lermontov azzal, hogy ezt a szembenállást megszüntette, a szerelmi vágyakozást szép ábránddá alakította át. Ezzel szorosan összefüggenek a Lermontov-vers egyéb átalakításai is. Ilyen például, hogy a német *Decke* – *fedél* szóból *puzsa* lesz, ami összehasonlíthatatlanul látványosabb, ráadásul a kemény, vastag takaró helyén Lermontovnál *снег сыпучий* – *porhanyós hó* szerepel (és Lermontovot nem zavarja, hogy a *сосна* ágain nemigen marad meg a *porhanyós* friss hó), ami meseszerűvé teszi a képet, és végül is inkább egy hófödte, fényben fürdő *luc* képzetét kelti.

Lermontov az *auf brennender Felsenwand* – tüzes sivatag kifejezést a *messziségbe* tolja, és a napkeltét leíró díszes mellékmondatokkal ékesíti. Mindez – egyéb más módosításokkal együtt – meséssé enyhíti a német eredeti tragikus, gyászos hangulatát.

„A nyelvészeti elemzésből – írja Scserba – teljesen egyértelműen következik, hogy Heine versének lényege, hogy egy külső körülmények által megbéklyózott férfi egy elérhetetlen, és szintén súlyos rabságban sínylődő nő felé törekszik, Lermontov versének lényege viszont az, hogy egy magányos lény derűsen ábrándozik egy másik, távoli szépséges és ugyancsak magányos lényről.”

Scserba szerint a vers zenéje is ebbe az irányba, az ábrándos szép messzeség felé tolja el – a szikárabb némethez képest – a verset. Számomra különös meglepetésként felhívta a figyelmet, hogy a szélesen sodródó meséhez félrímeket használ (xaxa xbx), ellentétben

¹ A verset lásd Soproni András: Szubjektív jegyzetek egy Lermontov-vers fordításáról (1.). 1749.hu, 2023. 03. 11.

² <https://ruthenia.ru/tiutcheviana/publications/sierba.html>

azzal a keresztrímes megoldással, amit én alkalmaztam. (De nem csak én: Galgóczy Árpád ugyancsak keresztrímekkel fordította a verset.³) Ráadásul – ez már az én észrevételem – az amphibrachisnak az a tulajdonsága, hogy a sorvégi láb és a következő sor első verslába között soha nincs zökkenés (soha nem áll se a sor végén, se a sor elején hosszú szótag) szorosan összekapcsolja a sorpárokat, amik így egy lélegzettel olvashatók, és ez még mesélőbbé teszi a szöveget.

A tanulságokat levonva, az alábbi változat született:

Zord északi tájon, kopár hegyi ormon
Magányosan áll a fenyő.
És szendereg, bókol hófödte fehéren,
Mint dísz-miseköntösben ő.

És álmodik: messze, kopár sivatagban,
A nap hol az égbe talál,
Izzó kövön égve, magába' busongva
Sudár, dali pálmafa áll.

Kétségtelen, hogy ez a megoldás is távol áll az ideálistól, akad benne verstani kompromisszum nem is egy, és egyáltalán nem lehetetlen, hogy még tovább csiszolgotok rajta – a kötetig (ha lesz egyáltalán) még van bőven idő.

³ In: Galgóczy Árpád: *Furcsa szerelem*. VALO-ART, Budapest, 2005, 219.

ISMERETLEN THOMAS MANN-LEVÉL KOSZTOLÁNYI DEZSŐHÖZ

Thomas Mann és Kosztolányi kapcsolata

Thomas Mann és Kosztolányi Dezső személyes kapcsolata a magyar irodalomtörténetből jól ismert. Győri Judit könyve részletesen leírja Mann magyarországi látogatásait, Kosztolányi hírlapi cikkekben röviden érinti találkozásait, Réz Pál tanulmánya levelezésük ismert példányait közli.¹

Az 1913-as első budapesti látogatásakor Mann és Kosztolányi többször találkoztak és kölcsönös rokonszenv alakult ki közöttük. Ezt támasztja alá közös látogatásuk Rippl-Rónai műtermében,² valamint későbbi levelezésük tartalma és stílusa.³

A néhány napos budapesti látogatásról részletesebben a *Világ* számolt be. Az újságírói kérdésekre meglepő és meghökkentő válaszokat adott a német író: „az orosz közönségem van akkora, mint a német”; „érdekel a parlament, már csak azért is, mert először látok parlamentet”; „a magyar nyelv nagyon érdekes. Sohasem voltam még olyan országban, amelynek a nyelvéből semmit sem értettem”. Mann csodálta Budapest természet adta lehetőségeit, és mosolyogva csóválta a fejét a városra jellemző házak kontár architektúráján.⁴

Érdekes Ady Endre néhány soros kommentárja a felolvasóestről: „Karl Kraus és Thomas Mann ugyanazon az estén [...] akarnak és fognak felolvasást tartani [...] ha egészségem engedné, én Karl Kraust mennék meghallgatni [...] aki pedig talán mégis Thomas Mannt fogja választani [...], annak is igaza lehet”.⁵ Az érdeklődők dilemmája végül megoldódott, Karl Kraus felolvasóestje elmaradt.

Az első és a második budapesti látogatás közötti időszakban Kosztolányi és Mann levélváltásáról ez ideig nem tudunk. Mann magyarországi kapcsolatai megszakadtak, majd a bécsi magyar emigránsokkal indultak újra. Megismerkedett Hatvany Lajossal, Lukács Györggyel, először írt Balázs Béla Bécsben megjelent könyvéhez.⁶

1922 januárjában Mann másodszor jött Budapestre, és 12-én a felolvasóestjét a Zeneakadémián tartotta. Találkozott Kosztolányi Dezsővel, számára azonban a beteg Móricz Zsigmondnál tett látogatás volt a legnagyobb hatású esemény. A két író különböző habitusa elsősorban, a társalgás nyelvi nehézsége (Tóth Árpád tolmácsolt) másodsorban az egyszeri levélváltáson túl a tartósabb kapcsolatukat megakadályozta.

1923. április 2-án érkezett Mann ismét Budapestre. Néhány napos látogatásának csúcspontja a Zeneakadémia nagytermében megtartott előadása. Mann és Kosztolányi

¹ Győri Judit: *Thomas Mann Magyarországon. Felolvasóestjeinek története és sajtóvisszhangja*. Modern Filológiai Füzetek, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.; Mádl Antal – Győri Judit szerk.: *Thomas Mann és Magyarország*. Gondolat, Budapest, 1980.; Réz Pál: *Thomas Mann és Kosztolányi Dezső. Thomas Mann ismeretlen levelei. Világirodalmi Figyelő*, 1959/3–4, 390-403.

² Győri: i. m., 21–22.; Réz: i. m., 39.

³ Réz: i. m., 394–398.

⁴ Mádl – Győri: i. m., 47–48.

⁵ Ady Endre: *Karl Kraus Budapesten. Nyugat*, 1913. december 1., 803.

⁶ Győri: i. m., 31.

kapcsolata élénkebb lett, amit többszöri levélváltásuk is érzékeltet, de az erősebb érv *A véres költő* kiadástörténete. Kosztolányi *A véres költő* (később: *Nero, a véres költő*) című műve 1922-ben jelent meg. Nem tudni, hogy egy német kiadó érdeklődésére, vagy attól függetlenül Stefan J. Klein lefordította németre a regényt (feltételezhetően az előbbi eset történt), és így *Der Blutige Dichter* címmel 1924-ben a Wöhrle kiadónál Konstanzban megjelent. A fordítást első megjelenése előtt Kosztolányi személyesen elküldte Thomas Mann-nak, aki lelkes dicsérő levélben válaszolt. A szerző és a kiadó Mann egyetértésével a Kosztolányinak szóló levelet a német kiadás előszavaként megjelentette. A könyv elfogyott, 1926-ban másodszer az Irisnél Frankfurt am Mainban ismét kiadták.

Thomas Mann és Kosztolányi kapcsolata ezt követően sem szakadt meg. Kosztolányi haláláig három alkalommal személyesen találkoztak, egyszer Budapesten és kétszer Münchenben. Levelezésük sem szűnt meg, tartalmuk azonban észrevehetően üzleti jellegűvé változott. Megszaporodtak Mann műveinek magyarországi kiadásai, többször Kosztolányi baráti segítségét kérte néhány kérdésben. A világhírű Nobel-díjas írónak nem művei kiadását, hanem éppen a kiadásra jelentkezők közül az előnyösebb kiadó kiválasztását kellett segíteni.

Varga István tanulmányában lemondóan írja, hogy a két író levélváltásáról a húszas évek második feléből nem tudunk, feltételezhetően kapcsolatuk még volt, de a harmincas évek elejétől folyamatosan lazult.⁷ A Thomas Mann válogatott leveleit tartalmazó könyvben⁸ 1925 és 1930 közötti 46 levélből egy 1925. január 25-én íródott Kosztolányinak.

Varga véleményét cáfolni nem, inkább erősíteni lehet. Mann első budapesti látogatásakor még szállodában lakott, majd azt követően Lukács Józsefnél és Hatvany Lajosnál, mindkét vendéglátójának dedikált könyvét ajándékozta.⁹ Nyilvános konfliktust okozott a Kosztolányi ötvenedik születésnapjához kötődő történet. A *Színházi Élet* felkérte Thomas Mannt rövid köszöntő megírására, amire a német író nem válaszolt. Ennek ellenére a hetilap összeállított egy szöveget Thomas Mann-aláírással, és azt megjelentette.¹⁰ A szövegről és szerzőjéről részletesen írt Réz Pál.¹¹

Mely események okozhatták a változást? A róluk szóló irodalom szerzőivel egyetértve több kisebb-nagyobb indokot lehet felsorolni: a politikához fűződő viszonyuk mind erősebben különbözött, a német író magyarországi kapcsolatrendszere kitért (Lukács, Hatvany), a Kosztolányi-kritikusok véleménye eljutott Thomas Mannhoz (Hatvany),¹² Kosztolányi betegsége és magánélete a magyar írókat is tartózkodóbbá tette.

⁷ Varga István: Thomas Mann és Kosztolányi Dezső kapcsolata. *Üzenet*, 1975/3–4, 191–199.

⁸ Thomas Mann: *Levelek*. Válogatta Domokos Mátyás és Réz Pál, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1965.

⁹ Lukács Józsefnek szóló ajánlás *Goethe und Tolstoj*, Die Kuppel, Aachen, 1923. (Központi Antikvárium, 165. aukciója), a Hatvany Lajosnak szóló könyv címét nem ismerjük, a dátum 1936. XI. 11. (a fotó a *Thomas Mann és Magyarország* című könyvben látható).

¹⁰ Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2017, 432.

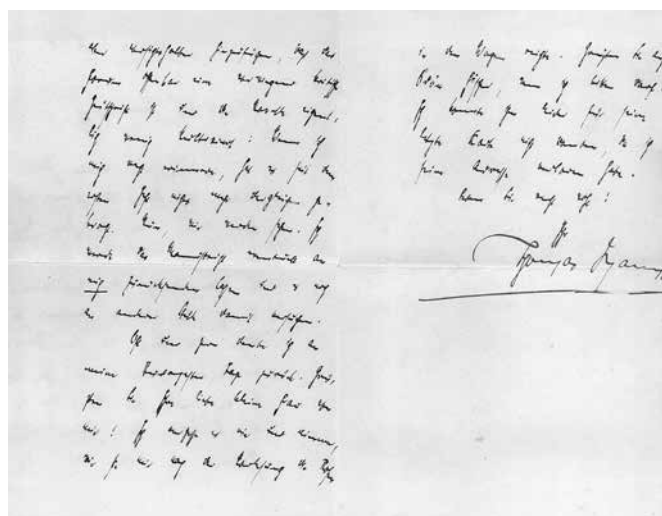
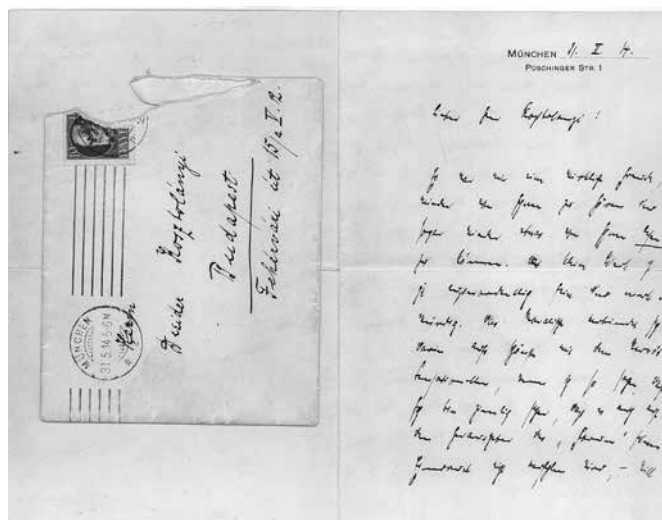
¹¹ Réz Pál: Három kis adalék Thomas Mann magyarországi kapcsolataihoz. *Irodalomtörténet*, 1977/1, 232–236.

¹² Arany Zsuzsanna: i. m., 431–432.

Thomas Mann ismeretlen levele Kosztolányihoz

Thomas Mann első és második budapesti látogatása közötti időszakból Kosztolányi Dezsőnek írt autográf levél 1914. május 31-i dátummal, eredeti borítékban, München 14. 5. 31. 5-6 pecséttel megkerült.

Az eredeti, autográf levél és boríték:

Nyomatott levél németül, betűhív közlésben:
München, 31. V. 14.
Lieber Herr Kosztolanyi!

Es war mir eine wirkliche Freude, wieder von Ihnen zu hören und sogar wieder etwas von Ihnen lesen zu können, das kleine Werk ist ja außerordentlich fein und merkwürdig, das Moralische verbindet sich darin aufs Schönste mit dem Nervös-Sensationellen, wenn ich so sagen darf. Ich bin ziemlich sicher, daß es auch auf den Herausgeber des „Forum“ seinen Eindruck nicht verfehlen wird, – will aber vorsichtshalber hinzufügen, daß das Forum offenbar eine überwiegend kritische Zeitschrift ist und ihr Verhalten [?] eigentlich wenig kultiviert: Wenn ich mich recht erinnere, hat es seit dem ersten Heft nichts mehr dergleichen gebracht. Nun wir werden sehen. Ich werde das Manuskript eventuell an mich zurücksenden lassen und es noch an anderer Stelle damit versuchen.

Oft und gerne denke ich an meine Budapester Tage zurück. Grüßen Sie Ihre liebe kleine Frau von mir! Ich vergesse sie nie und erinnere, wie sie mir nach der Vorlesung die Rosen in den Wagen reichte. Grüßen Sie auch Ödön Fischer, wenn ich bitten darf. Ich konnte ihm bisher für seine letzte Karte nicht danken, da ich seine Adresse verloren habe.

Leben Sie recht wohl!

Ihr

Thomas Mann.

A levél magyar fordításban:
München, 31. V. 14.
Kedves Kosztolányi Úr!

Nagyon örültem, hogy újra hallottam Ön felől, sőt, hogy újra olvashattam valamit Öntől; a kis mű rendkívül finom és különleges, a legszebb módon ötvözi az erkölcsöt az idegi-érzékivel, ha szabad így mondanom. Egészen biztos vagyok benne, hogy a *Forum* szerkesztőjére sem lesz hatástalan, – de elővigyázatosságból hozzátenném, hogy a *Forum* nyilvánvalóan egy túlnyomórészt kritikus folyóirat, és hozzáállása valójában nem túl kifinomult: ha jól emlékszem, az első szám óta nem publikált ilyesmit. Hát majd meglátjuk. A kéziratot adott esetben magamnak küldetem vissza, és máshol próbálkozom vele.

Gyakran és szívesen gondolok vissza budapesti napjaimra. Adja át üdvözetemet kedves kis feleségének! Soha nem felejttem el őt, emlékszem, hogy az előadás után a kocsiban rózsát adott át nekem. Adja át üdvözetemet Fischer Ödönnek is, ha kérhetem. Még nem tudtam megköszönni az utolsó lapját, mert elvesztettem a címét.

Éljen boldogan!

Az Ön Thomas Mann-ja

A Thomas Mann-levél tartalma

A levélből rövidege ellenére több érdekes információ kiolvasható és kikövetkeztethető. A megkerült levél dátuma 1914. május 31., a német író 1913 decemberi első, budapesti látogatása után az első dokumentum. Mann levele alapján tényként kell elfogadnunk, ha Kosztolányi „a kis művet” elküldte, ahhoz kísérőlevelet írnia kellett, amit sajnos nem ismerünk.

Első találkozásuk után öt hónappal a magyar költő Mann segítségét kéri. Feltételezhető, a két író pár nap alatt közel került egymáshoz, amit Kosztolányi nyelvismerete, társalgási készsége is elősegített. Barátságot említeni túlzás lenne, annál is inkább, hisz az 1922-

es újabb, budapesti látogatásig csak az itt közölt levél ismert. A további levélváltás lehetőségét kizárni nem lehet, de csekély rá az esély.

Mann dicsérő szavai Kosztolányinak jöleshettek, még ha az elküldött új írása nem jelent is meg. A fellelhető bibliográfiákban az 1914-et követő egy-két évben sem a *Forum*-ban, sem másik folyóiratban Kosztolányi-mű nem található. Legközelebb 1924-ben *A véres költő* című regénye jelent meg németül.

Kosztolányi írói-alkotói munkája mellett az irodalmi szervezést is fontosnak tartotta, nemcsak műveit igyekezett külföldön megjelentetni, hanem a külföldi irodalom itthoni megismerését saját fordításaival terjesztette. Mann utal az 1913-ban *Die Magische Laterne* (A bűvös lámpa) című német nyelvű antológiára,¹³ amelyben az 1911-es *Bolondok* és az 1912-es *Beteg lelkek* című elbeszéléskötetéből válogatott novellákat Stefan J. Klein fordításában olvashatta. Arany Zsuzsanna írja: „Kosztolányi nevét Ausztriában ekkor már ismerték, mert novellái rendre jelentek meg a nyelvfilozófiai és teológiai esszéket egyaránt közlő expresszionista *Der Brenner*, a radikális modernizmus egyik centrumát jelentő *Der Sturm*, valamint a *Saturn* című folyóiratokban”.¹⁴

Kosztolányi életében három műve német fordításban (*A véres költő* második, harmadik kiadásban is), egy-egy angolul, olaszul, lengyelül és horvátul jelent meg. További külföldi sikereit a PEN Klub magyar elnökekénti vitája és súlyos betegsége is korlátozta.

Mann levelének befejező mondatában kéri a magyar író, adja át üdvözlését Fischer Ödönnek. Halasi-Fischer Ödön újságíró-nagykereskedő,¹⁵ a *Világ* című budapesti napilap gazdasági ügyvezetője és munkatársa 1913-ban üzleti tárgyaláson volt Münchenben. A német író otthonában meglátogatva az általa szervezett budapesti irodalmi felolvasóestek egyikére igyekezett megnyerni – sikerrel. Halasi-Fischer a *Világ* 1913. augusztus 31-i számában beszámol látogatásáról. Thomas Mann az Isar menti fürdőhelyen, a hegytetőn épült nyári villájában szívélyes hangulatban fogadta vendégét négy gyermeke és felesége társaságában. Teáztak, körbejárták a kertet, bemutatta hét szobás lakását, könyvtárát. Közben a német és a magyar irodalomról, a politikáról beszélgettek. Búcsúzóul Mann aláírt fényképét ajándékozta, és megígértette Halasi-Fischerrel, hogy az épülő müncheni házukat sem fogja majd elkerülni.¹⁶

Külön szerencse, hogy Mann Kosztolányihoz írt levele a borítékjak együtt került meg. A boríték postai pecsétjén a dátum hivatalos adata a Mann kézírásával leírt dátummal azonos, a levelet az írás napján a postán feladta. Thomas Mann és a posta a német általános gyakorlat szerint München 31. V. 14., illetve München 31. 5. 14. dátummal írta és küldte Kosztolányinak a levelet. E szerint a dátum: 1914. május 31. Csekély magyarázkodással a levél tartalma alapján Mann és Kosztolányi kapcsolatrendszerébe az 1931. 5. 14. dátummal is „beférne”, de az esetleges bizonytalanságot a címzés kizárja: Budapest. Fehérvári út 15/a 5. [emelet] 12.

Kosztolányi 1913 elején az Újpesti rakpart 6/B-ből költözött a Fehérvári út 15/A szám alatti (mai Bartók Béla út) Szent Imre Kollégium bérházának az ötödik emeletén lévő négy-szobás bérelt lakásba, majd a Kosztolányi család 1916 elejétől a Logodi utca 1-ben lakott.¹⁷

¹³ *Die Magische Laterne*. Saturn-Verlag, Heidelberg, 1913.

¹⁴ Arany Zsuzsanna: i. m., 281.

¹⁵ Nagykereskedő, újságíró; a *Világ* című polgári radikális napilap megalapításában is részt vett. Az első világháború alatt a lap tudósítójaként a német nagyvezérkar belgiumi sajtóosztályának tagja. 1922-től a Magyar Cobden Szövetség alapító elnöke. A *Magyar Cobden Szövetség Értesítője*, majd a *Cobden* (1934–39) című folyóirat szerkesztője.

¹⁶ Mádl Antal – Győri Judit szerk.: i. m., 37–42.

¹⁷ A könyv pontatlan adatot is közöl: „Üllői út 21. Kosztolányi 1907 és 1919 között e házban lakott”. Erős Zoltán: *Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig*. Akkord, Budapest, 2004, 83., 214., 238.

Az ikrek haldokolnak, Erna

– neandervölgyiek –

Mind a ketten betegek lettek, de mint a kutyák. Arcukra ráfutott a penész, a lábukban csont helyett pálcika, az izzadságuk savanyú zsír, úgy lélegeztek, mint valami vályú. Betegek lettek a különleges ikrek, mint akik nem akarnak élni már. Sándor csöndesen és szelíden haldoklott a szúrt seb miatt, Zsolt pedig, mint aki nem akarja magára hagyni a másikat, ment volna vele, s ahogy eddig, követte volna a pokolba is, jöllehet ez inkább afféle tisztító tűz volt, *elkísérlek bárhová és bármédig, testvérem, haladunk együtt*. Mintha kötelessége lenne együtt halni a nagy erejével, a kevésbé okossal, a rafináltságot hírből sem ismerő férfival, aki gyerekkorukban módszeresen verte őt, az erőt, a kitartást és a türelmet verte Zsoltba, de azt már nem engedte, hogy apjuk, az öreg Lackó bántalmazza őt. Odaállt az apja elé, baltával.

Most pedig az ikrek meghalnak. Minden illékony és napokra semmibe tűnő, majd váratlanul visszavilágló erejüket összeszedve azért telefonáltak egymásnak, tudta az anyjuk is, Erna. Tartják a kapcsolatot, még így is. Oda se kellett nézni a tárcsalyukakra, tudták, hova dugják a mutatójukat, teker, és halló, ott vagy?

Élsz? Igen, élek. Jó. Holnap újra hívlak. Holnap ne, holnap nem élek. Holnapután. Holnapután én nem élek. Tudtak nevetni azért. Sándor izmos teste tüzelt, mint a túlrakott vaskályha. Zsolt vészesen fogyott. Sehogyan sem akaródtak kórházba kerülni, dehogyis, még mit nem. Tiltakoztak bármiféle elszállítási módozat ellen. Otthon vagyunk, itt biztonságosabb. Maradunk. Maradunk! Nehéz szaga lett a párnának, rácsorgott a nyál, a homlok sós vize, és a ciha alatt a toll beitta. A toll nem, nem ereszti a szagot.

Elbicegett az '56-os év decembere, elpillézett az ólmos január, jött a MUK, a szorongás, a tehetetlenség és a kétségbeesés nagyszabású ideje. Arany Ármin doktor pedig ide-oda járogatott az igazán közeli lakhelyük között, szép, csillogó fekete hajával, illatos megjelenésével levizitált a Visegrádi utcában legelőször is Zsoltnál, *szia, kicsi, jobban nézel ki, mint tegnap, holnap már Toldi Miklós leszel*. Simogatta az arcát, mint egy fekete angyal, mint egy paplanos esti nővér, nem halsz meg, kistestvér, ne is álmodozz itt nekem a túlvilági pampákról. Annát gyakran otthon találta, a könnyű, tulipánmintás pongyola széle mindig visszahajlott, mint ami akarna valamit. Erős vádlik, erős csípő, szép. Ármin sokszor beállt az üresen maradt gyerekzsoba ajtajába, egyszer be is lépett, magához vett egy barna, hülye mackót, *elvihetem?* Hogy lehet itt levendulaillat?

A vizit után visszahajtatott a halkan brummogó fekete autóval a körútra, a szintén ágyban heverő Sándorhoz. Néha maga cserélt neki ágyneműt.

A feleségek nem beszéltek, az egyik csöndes tó, a másik némán zajló folyó. A semmibe vonuló, taréjos hegyek. Szótlan lustasággal elterülő vidékek. Szavukat vesztett fennsíkok, állatokat vesztett puszták. Olyan némán nézték és kezelték a férfiak időn túli, nem múló, nem gyógyítható, de nem is gyógyíthatatlan betegségét. A lakás mennyeivel hangosabb tud lenni, mint a beteg ember. Milyen megszíról érkeznek az utca zajai. A beteg ember túl közel lesz a saját lélegzetéhez, azt hallja, mint a pokol nem szűnő dohogását. Anna elhallgatott, és talán azt várta, hogy haljon meg a férje, *Zsoltikám, drága, döögölj már meg*. Ült mellette, mint egy idős, elnehezült főnövér, két kézzel kapaszkodott az ágya favázába, benyúlt a matrac alá, körmeit a fába mélyesztette, csak nézték egymást, ahogy a festék néz, nem beszéltek. Aztán egyszer, addigra már elmúlt a februári hó, Zsolt arra kérte, szavaljon neki. Micsoda?! Mondjon neki verseket, olvasson föl. És Anna olvasott Adyt, József Attilát meg Kosztolányit, Zsolt lehunyta szemmel hallgatta. Egyszer Ármin doktor, aki éppen vizitált, alig észrevehetően az asszony tarkója fölé hajolt, és gyöngéden megharapta a nyakát a kulcscsont környékén. A tarkóján megmeredtek a pihék. Mint aki meg akarja enni ezt a szép és reménytelenül boldogtalan nőt. Egyél meg, tessék, nyitva vagyok. Lenyalom rólad a sót. Szép öled rózsá, szegfű, szeretjük Zsoltot, nagyon. És ez a büszke nő fogta az ő bizonytalan kezét, ő volt Anna, csak egy kicsit gyere, csak egy valamennyit, csak idáig, ott, jó, olyan volt az érintése, mint amikor a főszakács emeli ki a sütőtepsiből a pitét, a konyhában térdig csúszott az alsónemű.

– Hozd vissza nekem a kislányunkat!

– Keressük – mondta Ármin –, mindenütt keressük a Kicsiernát.

– Hozd vissza.

– Amit lehet, megtettem.

Hát ez nem hangzott meggyőzően.

– Sándor nem mond semmit?

– Amit mondhatott, elmondta. Amire most nem emlékszik, talán később mondja el.

Köszönöm szépen. Szép vagy, mint napfényes reggel a tó. Jó vagy, mint ugyanaz a tó, ha ereszkedik alá a napkorong, és bevérez mindent, amit csak elér a fáradt sugaraival. Ne haragudj semmilyen érzésedre. Magadra főleg ne haragudj. Most menj szépen vissza. Jó ez így, nem lesz baj.

– Annám, hidd el nekem, én tudnám, ha Zsolt igazán komoly bajban lenne. Érted? Ő szeret téged, érted?

Anna bólintott, de mintha nem, nem akarná érteni.

Erzsi pedig szerepet próbált a másik haldokló, a Sándor ágya mellett, mondta hangosan a Nóra monológját, *olyan törekeny, törekeny voltál*, néha meg Lady Macbethet, *Ennyibe veszem a szerelmed is...* kiabált, teátrálisan elájult, teátrálisan fölkel a piros-fekete mintás szőnyegről, néha a beteg férfi arcába kapaszkodott, drágám, ez csak szerep. Egyre jobb volt neki a színházban, *keringenek körülöttem a rendezők, tudod?*

Ármin közel hajolt a gyönyörű archoz.

– Legyél vele halk, legyél vele óvatos, bánj vele úgy, mint egy nagy gyerekkel – nem ért hozzá, pedig nagyon jó lett volna.

– Nem, nem, nem tudok csöndes lenni.

– Legyél vele kíméletes.

– Nem tudok, nem tudok – sírt Erzsi, és vagy őszinte és nehéz könnyeket eresztett végig az arcán, vagy könnyű szerepvíz csorgott a szeméből, ezt már nem lehetett eldönteni.

– Akkor mit akarsz?

– Nem tudom, ha fölépül, elküldöm.

Ármin nevetett, már vette a kabátját.

– Te? Hiszen már rég el akar menni.

– Mondta neked?

– Nem mondta, csak érzem.

– El akar hagyni?!

Erzsi szeme kikerekedett, a döbbenete olyan valódi volt, mintha tényleg nem tudta volna. Pedig tudta. Ez a kor olyan volt már, hogy az emberek majdnem mindent tudtak. A régiek kiokoskodták, sejtették, elképzelték, ezek meg most, tudtak. Tudni akartak. Lehetett mismásolni, hazudni, elbeszélni, hallgatni, mint a sír, de akkor is tudták. Volt fogalmuk, mi van a másiban, mi gyűlik alattomosan, akár a fogkő, és miféle érzések fogyatkoznak.

– Hogyhogy, és hová? – suttopta a nő.

– Azt én nem tudom.

Ármin a szájára tette a tenyerét, ne izgasd magad, nem *A hattyúban* szerepelsz holnap, drágám?

Lackó Zsolt elvesztette a gyermekét azon a napon, október 25-én, amikor az ávósok és az oroszok szétbombázták, legéppuskázták a Kossuth teret, a köveken egymást taposó embereket. Mennyi halott, kivégzett, elpusztított ember. Százak. A gyermek Kiserna közékük futott. Hogy gondolta. Hogy gondolt bármit. Nem okolt ő senkit. Náluk, a Visegrádi utcában is megtörtént a dráma. Sándort megszúrták a beható forradalmárok, a nők idegrohamot kaptak, Hanna néni ráesett egy felkelő gyerekre a maga százvalahány kilójával. Aztán? Aztán néhány nap múlva Lackó Sándor csak meg akart halni, mert azt gondolta, hogy a kislányt, a Kisernát nem sikerült megmentenie, de a gyerek kitepte magát a kezéből, és nyomaveszett az ordító, harsogó, lövészajtól piszkított forgatagban, és ez olyan súlyos vétség, vagy mi, hogy bele kell halni. Zsolt pedig vele tartott.

Nem csak Ármin doktor közlekedett a két lakás között.

Lófasz a seggetekbe, gyermekeim, gondolta többször, miközben azt is mondta magának, *én nem is beszélek így, hogy lóizé*. Erna olyan mértéktelenül dühös és elszánt volt, hogy csaknem megrugdosott egy sírt a Kerepesiben. Idejárt a Csala fiú megrokkant anyukájával, a férjét agyonverték a kommunisták, a fia szerencsétlen körülmények között életét adta a Visegrádi utcában, mert a megvadult hülyegyerekre, akinek minden oka megvolt, hogy bosszúért lihegjen, elégtételt vegyen, a száz kilónál is többet nyomó Hanna néni rázuhant, csak hogy védje a családot. És akire Hanna ráesik, ugye. Ő a legzordabb, '44-es időkben még egy kismilyast is megfogott és lerendezett végül, mert az csúnyán bánt vele. És azért mindennek van határa. Utcán talán, de lakásban semmi esetre sem lövöldözünk. Az oroszok mindig hadonásztak a dobtárasukkal, konyhában, hálószobában, bárhol. A németek nem annyira.

– Ne csináld – mondta Csaláné a temetőben a rúgni kész Ernának. – Nem is tudod, kinek a sírja!

– Azért rúgok belé.

– Akit nem ismerünk, minek bánthanánk?

– Fáj neki?!

Erna elszégyellte magát. Sípólva szedte a levegőt, lehelyezte maga mellé az üres kannát. Aki virággal, kannával utazik a villamoson, az temetőbe tart. Olykor gyertyarudacskákat, méceszt is rejt a cekker. Egyszer egy cigányasszony meg akarta venni a virágot. A temető mellett arcátlanul drága, és az állomásnál is fölszrófolt árral pofátlankodott a kövér virágos. Erna néha fölhozott egy-egy csokrot otthonról, a saját kertjükből, ahol még Gál is szorgosan tevékenykedett. Ezekre a virágokra vetett szemet a tarka szoknyás útitárs, jácintok, tulipánok, talán még nárcisza is volt, mert tavasz lett.

– Csak a kannával – mondta a cigányasszonynak Erna.

– A kanna nem kell – az asszony már nyúlt is a virágért. Volt egy húszas a kezében.

– Ezer forint – szólt rá Erna.

Annyi pénz nincs is. Az asszony fölemelte a tekintetét, Erna nézését kereste, megtalálta. Erős lények, egymás közt.

– Szórakozol, kedvesem?

– Rosszal kezdtlél – bólintott Erna. – Ha nem hagysz engem békén, ezzel a szarral verlek fejbe – és meglendítette a fémlocsolót. Körülöttük csönd lett a villamoson.

Még kicsit nézték egymást, Erna csodálkozott magán, *mitől gurultam be ennyire?!* A kövér, szoknyás asszony elvonult, szórt némi átkot is, de valamiképpen mégis tisztelettel tette, a szebb rontás-kívánságok közül válogatott, nem olyankat mondott, amiket hasonlatos konfliktusoknál szokás küldemény tárgyává tenni, hogy

faszszopó geci, egyen meg a rák,

hanem, hogy szálljon beléd a halál.

– A halál tud szállni, köszönöm – Erna ott, a villamoson meg is hajolt.

Csaláné elvette a virágokat Ernától, na jól van, jól van, Lackóné, nyugodjon meg, nem kell a paláver.

– Milyen paláver? Nem voltam ideges.

– Na, persze, azért remeg mindene.

Olyan sok minden jó és haszontalan forog el az élet bizonyos jeleneteiben. Az ember kapkodja az okos fejét. Tényleg. Mit akar a fentebbvaló? Mit akar a sors, szerencse, mi a szándéka a tisztelt gondviselésnek? Erna alig tudta követni a fejleményeket, amiket valahogy illetet volna megérteni, legalábbis értelmezés tárgyává tenni, amihez ő mindig is ragaszkodott, mert kevesebb dolgot gondolt annál fontosabbnak az életében, mint hogy megértéssel forduljon az események csapkodó hullámai felé. Miért nem gyűlöli őt Csaláné? Miért engedi, hogy elkísérje? Gáltól sokat tanult, Arany doktortól ugyancsak, még a fiai feleségeitől is, de valahogy mégis magától a legtöbbit. Az ember bánya. A saját maga bányája, ércekkel, hóforrásokkal, ritka kövekkel, szénnel, vassal, mérgező gázokkal, elhagyott szerszámokkal. A gyerekei betegek, mint a ledobott rongy, de Ármin azt

mondja, meg fognak gyógyulni. Tutifix. Az orvos meg ilyen esetekben soha nem téved. Erna leginkább azt tanulta meg magától, hogy mit kell elfogadnia. Egész életében az elfogadások módozatait gyakorolta végül. Azt is megtanulta, hogy mit nem kell elfogadni.

Kiserna elveszett, mint egy tollpihe, amit kizavart az ablakon a huzat. Erna gyakran azt érezte, hogy a gyereket ő szülte, az ő közvetlen, véréből fakadó vére, hogy a szíve az ő szívéből tanulta a dobbanásokat. Hogy a Kiserna olyan volt, mint a testvére, a téli világban Józsika, aki aztán elvackolt a halálos álmokat hozó hóban, szikrázóan csillagos ég alatt. Ezt például nem kell elfogadni, hogy egy gyerek, aki pedig él, mert miért is ne élhetne, így elvész. Kiserna, drágám. Szörnyűség. Azt se fogadta el, hogy a fiai olyanok lettek, amilyenek, meg is mondta egyszer nekik, vagyis majdnem megmondta, kihirdetett valamit, de az olyan kevés volt, hogy szinte nem is hallatszott, akármennyire is készült rá.

Tényleg bele akarok rúgni egy nevenincs sírhalomba?

A szájára tette a tenyerét, istenem, hogy lehetek ilyen bolond.

Hülye vagy te, Erna.

Ezek a marhák, az ő porontyai belebetegedtek magukba, a maguk esetlenségébe, a maguk útkeresésébe, a maguk sorozatos ostobaságaiba, bűneibe és gonosztetteibe, mert volt az is, nyilván. Gonoszkodtak, aljas szolgálvák lettek. És még az is előfordulhat, hogy az elkövetkezendő időközön és lehetőségeken is elgondolkodtak erősen, lehetséges-e egyáltalán, *van-e még keresnivalójuk*, folytathatják az összepiszkított létezésüket, akarják-e tovább gurítani az élet filléreit, vagy nem akarják tovább csinálni. Mert nincsen miért. Hát, mondjuk ezt többnyire nem ők döntenek el. Nem az ő belátásuk, hatáskörük, hogy így fejezze ki magát. Erna jól tudja, ezek ketten számon vannak tartva minden oldalról, jobbról és balról, de még a halottak is figyelik őket. Számon tarja őket múlt és ami lesz. Még a jövő is őket figyeli. Most ezekkel az ostobákkal bármelyik oldal leszámolhat, Kádár elvtárs, Apró elvtárs, Marosán elvtárs, az oroszok, egy bosszúszomjas ávéhás börtönsmasszer, akárki. Jogosan tenné? Hát persze, hogy jogosan, nincsen ebben apelláta! Az idegeneket csak megöli az ember, a közeliiket meg bünteti, ameddig tudja. És jobban bünteti, mint a halál, ami nem annyira fáj, csak lesz. A megnőtt hülye ikek belebetegedtek, hogy esetleg nem tudnak megváltozni, vagy nem tudnak alkalmazkodni, amihez, ugye, mi is lesz szükséges, miféle észjárás, magatartás, alkalmazkodás, bűnbocsánat, mi, hát el se lehet azt mondani. Nem találni arra listát. Betegek lettek, mert nem akartak már politizálni. Nem akarták szolgálni többé a Pártot, semmilyen körülmények között. Ki akartak szállni a mókuserékből.

Ez az igazán szorgalmasan gyilkoló, a túlélést művészetévé fejlesztő század arról is szól, és a következő vajon miről fog, hogy az ember politizált, de mint a bolond. Volt világnézete, amit gyakran cserélt, akár egy sokszor foltozott, átvartt köpönyeget, de volt neki, mindig volt neki valamilyen elgondolása, nagyszabású kitalációja, karikatúraszerű víziója, amiben hinni akart. Mindig hinni akart, ölt is érte, nem tagadta meg magát az árulástól. Hazában, népben, új hazában, Istenben, a templomok ledöntésének szükségességében hitt. Ölt, hazudott, csalt ezekért a hitekért, kiette a perselyből a lyukas fillért, elropogtatta. És aztán az a század arról is szólt, hogy az ember, miután már nem annyira vagy egyáltalán

nem hitt, és eltökélten kiszállt volna az eszmék, ideák társasjátékából, amelyben többnyire vesztett, szarba lépett. Gyakran a saját szarába. A mindig olyan okos és bölcs Gál előadta otthon, elmagyarázta Ernának a helyzetet. Kádárnak az a taktikája, és ez milyen egyszerű ravaszság, hogy nem fenyegetőzik, hanem egy cipész módszerességével, aki egyenként, szép és pontos ütésekkel veri a talpba a szögeket, azt sulykolja az embereknek, azt bizonygatja a népnek, hogy nem győztek, amikor tüntetni indultak, amikor fegyvert ragadtak, amikor reményt tápláltak valami jobbra, igazságosabb és nemesebb világra, nem is győzhettek, esélyük sem volt rá, ezzel szemben bizony vesztettek, mint a rossz kártyás, de ezt a helyzetet, és a helyzetből kínálkozó alkalmat mégis a túlélés győzelmeként kell értékelni.

Hát lehet ilyen szépet mondani, legalábbis az összemarcangolt keleti végeken, hogy *aki nincs ellenem, az velem?!*

Mert ki kellett végül kapaszkodni a szaros gödörből, nem?

Kádár lenyújtja a véres kezét, az ember utána nyúl, kijut a gödör szélére, és jó, hát bármikor visszahullhat.

Zsolt és Sándor nem akartak most már semmi különöset, nem óhajtottak valamik lenni, nem mintha egy verőlegény valami csodadolog lenne. A jó verőlegény, a jó kikérdező semmisség. Nincs is. Nulla. Eltakarja a kis agresszív csavart a nagy, lomha gépezet.

Amikor fölutazott, Erna hol a körútra szaladt, a Rudolf tér felé, mert neki még mindig az volt a Duna nyaldosta terecske neve. Láta Erzsi nevét a Vígszínház szereposztásán, ami ott függött a színház előtt. Akkor a nagyobbik, megszuirt fiához és a színésznő Erzsihez iparkodott, aki Sándor izzadt teste alól húzgálta ki a lepedőt, ha nem éppen a színházban szórta a hamis könnyek gyöngyeit. Máskor a Visegrádi utcába szaladt először, abban a lakásban meg Anna ült Zsolt mellett, és közben olvasott, szavalt, inkább kántált. *Te is színésznő lettél, drága?* Erna eleinte azt hitte, Anna le se szarja a férjét, akinek a teste tüzelt a láztól, és félrebeszélte. Ármin nyugtatta.

– Nem lesz baj, Erna néni.

– De ha lesz, én elbánok veled – fenyegetőzött Erna.

A doktor bólogatott a kemény szavak hallatán, nem lehetett eldönteni, mosolyog-e vagy sem.

– Alizzal mi van? – érdeklődött Erna a doktor felesége után.

– Migrén. Sok migrén – bólintott a doktor.

– Nekem soha nem volt – mondta Erna. – A grófnőnek igen.

– Nem az a típus.

– Ezen múlik, típusnak lenni?

A doktor nevetett, nem, nem ezen múlik.

Aztán az is megtörtént, hogy Erna mégiscsak megrugdosott egy sírt, nem tudta, kinek a hantját, május elseje lehetett, de biztosan az 1957-es esztendő. Talán a halált rugdosta, a fiatal Csala értelmetlen halálát, a kistestvére fagyhalálát, aki elaludt a méteres hóban félszáz éve, még talán Lackó halálát is, aki a férje volt, és verte, mennyit verte, mennyit ütlegelte értelem nélkül, feleslegesen. De Erna talán az életet is rugdosta, azokat a pompázó életeteket, akiket elvesztett a hatvan éve alatt, vagy akik a megtelt Hősök terén tündököltek, miközben a párt

első titkára szónokolt az emelvényen, Róna elvtársat rugdosta, Marosánt, a fiai kollégáit rugdosta, a sorokba rendeződött pufajkásokat, mert annyira el volt keseredve ettől az egésztől, hogy egy árva sírba csak bele kellett rúgni. Csupa hős azon a téren, kicsik, nagyok, akármilyenek, hát gratulálok. Jó, persze, nem kellett volna, nem lett volna szabad ilyet tenni. A temetőőr sápadtan figyelt egy platán oldalából, oda sem mert menni hozzájuk, aztán visszaroht a temetői irodába, reszkető ujjal tárcsázott, és hadarva jelentést tett róluk. Be is kísérték hamar a két asszonyt a legközelebbi őrsre, álltak a koszos, sok hátat elhasznált fal mellett két-három órát, Ernának nagyon kellett pisilni, nem engedték neki, bámulta hosszan a cipője orrát, még mindig sáros volt a sírhanttól.

– Bepisiltem – mondta Csaláné egyszer csak, nem fordította a fejét Erna felé.

– Te is?

Nevettek, jobb lett.

A Hősök terén a több százezres tömegben ott voltak Erna fölgyógyult fiai is.

– Azt hiszem, hazamegyek – mondta Sándor, nem nagyon figyeltek a szónoklatokra.

– Haza? A városba?

– Oda.

– Én ezt gondoltam – mondta Zsolt. – És Erzsi?

– Neki ott a színház, és ő boldog ott.

– És azt tudod, mit akarsz lent csinálni?

– Talán tanítok. Vigyázok anyánkra. Különben nem tudom. Veszek egy tévét – mondta Sándor, és aztán hazaindultak.

– Mostanában nem dadogsz – jegyezte meg Zsolt egy közeli presszó előtt.

– Nem múlt el. Csak most, most valahogy jobb lett.

Zsolt még mindig a presszó függönyén igyekezett átlátni. Füstöltek bent, cigarettáztak, volt üres asztal.

– Tudod, hogy Árminnak gyereke lesz?

Sándor meglepődött, dadogni kezdett, a kilincs már a kezében volt.

– A-Aliz terhes?

– Az, kisfiam, Sanyikám.

– Na jó – mondta Sándor, – erre tényleg inni kell. És beléptek a presszóba. Volt melegszendvics, minyon, isler. A kerek asztalkák arra is alkalmasak voltak, hogy közel lehetett egymáshoz hajolni, és suttogva elő lehetett adni, amit nem kellett illetéktelennek hallani. Kicsit lerészegedtek. Azon vitatkoztak, mi lesz Ármin gyerekével, de annak biztosan jó lesz. Amikor fizettek, és már álltak, Zsolt azt mondta:

– Keressük meg Kisernát.

Sándor bólogatott.

– A doktorra kell bízni. Különben mit akarsz, hova akarsz menni? Hol akarod keresni?

– Itt van egész Budapest!

Sándor visszaült, összehúzta a kabátját, mintha fázna.

– Az nem elég. Budapest? Az egész világot át kell kutatni, mennytől a pokolig, érted?

„AZ A TÖRÖKSZENTMIKLÓS, AMIT ÉN MEGÍROK, NINCSEN”¹

Sz. Bíró Zoltán beszélgetése

Erdélyi Ágnes: – Talán vagyunk néhányan ebben a teremben, akik itt voltunk 1999. június 7-én is, amikor Darvasi László első nagyregényét bemutattuk a Grand Cafében. A könnymutatványosok szekere időről időre felbukkan a mostani regényfolyamban is, mint a történelem szelleme. Azt sugallva, gondoljuk át, ezzel a történelemmel mit tud kezdeni az ember, mit tud kezdeni vele a szerző az első regényéhez képest, mit tud hozzátenni, mit lát máshogyan. Mi valójában a regény tétje? A szerző beszélgetőtársa Sz. Bíró Zoltán, történész, így a beszélgetés nagyon sok irányba haladhat majd.

Darvasi László: – Valószínűleg nincs olyan, hogy egyetlen tét. De ha mégis nagyon le akarjuk szűkíteni, akkor annyit tudnék mondani, hogy ennek a regénynek a tétje a nagysága és az elbeszélés módja. Lehet-e ekkora terjedelemben, és lehet-e így elbeszélni most, amikor az irodalmi narratívák többnyire másfelé mutatnak.

Sz. Bíró Zoltán: – Amikor Budapesten a CEU-n először bemutattuk a regényt, a bemutató előtti napon közelemben lévő kávéház teraszán összefutottam egy régi barátommal. Elújságotam, hogy nagy feladat vár rám, Darvasi Laci-val fogok az új nagyregényéről beszélgetni. A szomszéd asztalnál két, olyan húsz év forma, bölcsész kinézetű fiatalember ült, közülük az egyik – hallva a beszélgetésünket – megkérdezte: arról a Darvasiról van szó, aki A könnymutatványosok legendáját írta? Igen, róla – válaszolom. És még hozzáteszem, hogy ebben az új regényben a korábbi regény fő motívuma többször is felbukkan. És akkor ezek a fiatalember ott helyben elkezdtek ugrálni örömiükben. Laci azt tartja magáról, hogy rétegíró. Lehet, hogy az, de ettől még vannak rajongói, és valószínűleg nem is kevesen. Nos, én most olvasóként és a rajongók egyikeként, nem pedig irodalmárként vagy esztétaként próbálom faggatni. Ezért megengedhetem magamnak azt a nagyon egyszerű kérdést, honnan jött az a késztetés, hogy írj egy olyan nagyregényt, ami átfogja a teljes 20. századot, merthogy eredetileg ez volt a szándékom, még ha a háromkötetes mű végül nem is jut el a rendszerváltásig, 1957-tel zárul? Azt tudom, hogy a regény majdnem tíz év munkájának eredménye, és hogy annak különböző részei nem a mű időrendjében születtek meg.

D. L.: – Ha a saját írói pályafutásomra tekintek, akkor azt kell látnom, hogy elkezdtem a ködös időkben, voltak kínai, németes, a jugoszláviai háború törzsi viszonyait idéző novellák, és voltak, amelyek az ókorban játszódtak. A könnymutatványosok legendája a 16-17. században történik, a Taligás a boszorkányperek történetébe fut bele a 18. században, 1728-ban, a Virágzabálók pedig 19. századi történet lett. Aztán van egy romantika kori, német díszletekkel dolgozó, de igazából magyar történetem, a Magyar sellő, a 18-19. század fordulójából. Tehát az írói építkezés, az életmű inkább ösztönös, mintsem tudatosan alapuló alakítása alatt egyre közelebb kerültem a mához. Ebből bizonyára úgy teszszik, a szerzőnek van egy hódító szándéka. Nem terveztem előre, hogy így lesz, de lassanként be kellett látnom, hogy működik bennem egy „dramaturgiai imperializmusnak” nevezhető írói szándék, amivel meg akarom hódítani a belátható világot. Egyre közelebb kerültem ahhoz az időhöz, amiben élünk, amit a hozzátartozóink konkrétan átéltek, és egyre inkább éreztem, hogy erről beszélnem kell. Megvolt a hübrisz, hogy nagyot akarok.

¹ A szegedi Grand Cafében, 2024. december 6-án tartott könyvbemutató beszélgetést lejegyezte és szerkesztette Erdélyi Ágnes.

Valójában nem tudtam, mekkora elbeszélésről van szó. Nem tudtam, hogy mennyi emberrel, hány szereplővel kell foglalkoznom, annyit tudtam, hogy el akarok jutni a máig. Ez nem sikerült, de már folytatom, mégpedig úgy, hogy elkezdem a jelenben, a *mostban*. És szépen vissza fogok térni oda, ahol ez a regény, a *Neandervölgyiek* 1957. május elsején, másodikán fölfüggesztette a cselekményét, össze fognak érni a szálak.

Sok irodalmi példa lebegett a szemem előtt. Ha például megnézzük a *Sorstalanságot*, akkor ott egy szereplő tudatán keresztül átmosva látunk egy borzalmas, de korántsem patetikus történetet. A *feleségem története*, ami szintén egy nagyon nagy magyar regény, bár már kevésbé van benne a köztudatban, ugyancsak a tudatregény eszközeivel mutatja meg, mi a férfi és a nő között a legnagyobb kaland a szerelmen kívül – nyilván a féltékenységgel vagy a másik elvesztésének a félelme. A nagy példák mellett említhetem Danyi Zoltánt, akinek hasonlóképpen ilyen tudatszinten működik A *rózsákról* című regénye és a háborús traumával foglalkozó korábbi könyve, A *dögeltakarító*.

Mindig is jellemző volt rám, hogy sok emberrel és sok figurával dolgoztam, a *Neandervölgyiek* regényfolyamában aztán pedig igazán sok lett. Hogy egy ilyen hagyományos építkezési, hagyományos karakterekkel dolgozó, hagyományos szituációkat felépítő, azokat egymásba kapcsoló írói elbeszélésmód meddig tud elmenni, és mennyit bír el az olvasó? Én úgy gondolom, nagyon sokat elbír. Knausgård, hát tessék, ott van a *Harcom*, hat kötet, lelkesen megvették őket. A kiadó jól járt, a szerző valószínűleg jól járt. És akkor ott van az izlandi Stefánsson, szintén örült nagyságrendben dolgozik. Tehát van a nagyságnak helye, az amerikai irodalomban is ott van Franzen, Roth vagy McCarthy. Igenis lehet nagyelbeszélést írni, és hogy én tudok-e még, az nagyon nagy kihívás volt. A nagyon nagy mindig az egész illúziója. Az anyag aztán addig-addig nőtt, hogy egyszer csak meg kellett állnom, azt kellett észrevennem, nem lehet, nem szabad tovább beszélni. Nagyon komoly terjedelmű művek esetében a szerző azt érzi, most már örökké tudná írni. Az elengedés is írói feladat. Bevittem tehát az én kiadómba, a Magvetőbe, és az derült ki, ekkora terjedelmet még nem adtak ki. Több millió karakter. Jogos, hogy volt némi aggodalom. Én mégis úgy gondoltam, hogy a nagyelbeszülésnek van létjogosultsága, bele tud költözni az olvasó a nagyba, a bonyolultba, az összefüggéseknek ezekben a szinte átláthatatlan hálójába, ahol mégiscsak van valamiféle rend, és ezt az idő intézi.

Sz. B. Z.: – *Én két és fél hét alatt olvastam el a regényt, mert meg tudtam tenni, hogy ezekben a napokban semmi mással ne foglalkozzak. Laci pedig volt olyan figyelmes, hogy még egy sillabuszt is átküldött, hogy ne keveredjek el a több mint 300 szereplő között. Őszintén mondom, soha nem kellett elővennem, mert valahogy a regény, ahogy haladtam benne, folyamatosan eligazított, hogy ki kicsoda, és ki kivel milyen viszonyban van. Szerintem ez önmagában nagy attrakció. Laci úgy írt meg egy ilyen terjedelmű könyvet, hogy nemcsak maga nem gabalyodott bele ennyi szereplő egymás közti viszonyába, de még azt is meg tudta oldani, hogy az olvasó se tévedjen el, és ne kelljen újra és újra visszalapoznia, hogy kiről is van szó. Egy olyan regényről beszélünk, ami 1907-ben kezdődik, és eljut 1957 májusáig. A könyvet olvasva fölmerült bennem a kérdés, hogy amikor megvan a terv, hogy az ember egy nagyregényt írjon, akkor ebből a nagyregényből mit lát először. A történetet, a szereplőket, a köztük lévő konfliktusokat? Vagy semmi ilyet nem lát, csak belekezd?*

D. L.: – A regény megjelenése után, a folytatáson gondolkodva találtam egy 2016-os változatot a számítógépemben, ami nagyjából kétszáz könyvoldalnak felel meg. Például megvolt az a jelenetem, hogy egy fiatal zsidó fiút bevagoníroznak, elviszi a vonat Auschwitzba, és közben magával ragad egy magyar katona fiút, és mind a ketten túl fogják élni. Ez megvolt, jóllehet még előtte meg utána is nagyon sok minden hiányzott. Ha ennyi szereplőt mozgatsz, az tulajdonképpen egy sakktábla, Tesz-Vesz város. Ha a dramaturgiai térben valamilyen oknál fogva elmozdítok egy szereplőt, akkor ő máshonnan fogja látni az eseményeket, ahonnan addig, vagyis máshogyan beszél, gondol, cselekszik. Pillanatok alatt létre jöhet egy olyan dramaturgiai erőter, amiben egy jelentéktelennek tetsző mozdulattal akár 5-6-8-10-féle viszonyt változtat meg. Mint egy színházi rendezésben. Nem tudom, azt hiszem, a változtatásoknak a szüksége ösztönösen működik az

írás folyamán. Megy a mozi. Leülök én is a székbe, mint önök most itt, előttem a vászon, pereg a mozi, valahogy én csinálom, de nézem is közben. Néha visszapergetem a filmet, gyerekek, vegyük újra, mi lenne, ha máshogy csinálnánk... És az is egy szempont, hogy a szövegnek lesz saját akarata, amit rendre figyelembe kell venni, mert soha nem tudhatod pontosan, mit hozol létre. Egyébként nincs a regényben egyetlen olyan mondat sem, amit ne írtam volna át nem egyszer, de inkább kétszer, nem kétszer, de inkább háromszor.

Sz. B. Z.: – *Túl azon, hogy hihetetlen számú szereplőt mozgat, ennek a regénynek van még egy másik fantasztikus erénye. A nyelve. Különböző történelmi pillanatokban különböző kulturális regiszterben beszélő embereket hallunk. Aki 1910-ben beszél, nyilván másképpen beszél akkor, mint mondjuk 1932-ben vagy 1948-ban. Ez tisztán intuíció, vagy tudatos figyelem eredménye? Hogyan születik meg az a képessége a regénynek, hogy nyelvileg is tükrözi azt a változást, melyen ez alatt a fél évszázad alatt Magyarország keresztülment?*

D. L.: – Hát ez volt az egyik legfontosabb, és magát kifejezetten óvatosan megmutató írói feladat: észre kellett vennem és érzékeltetnem kellett a változásokat. Mondjuk 1908-tól, különösen, ha visszakacsintok a 19. századba is, tehát 1908-tól az első világháborúig, és még utána is jó ideig nem változik olyan radikálisan a beszélt nyelv, az elbeszélési mód, az elbeszélés atmoszférája, a világlátás hangulata. Az első világháború szörnyűségei és mindenféle borzalmi dacára marad valami kedélyesség és otthonosság a máskülönbben erősen megrendült világban, ami aztán a második világháború közeledtével tökéletesen elvész. Ez a kedély Kafka szorongató látomásai ellenére is igyekszik kitartani. Mindig az alakítja az elbeszélés nyelvét, a megszólalást, ahogyan a világ változik. Elég kínos lett volna, ha ezen a monarchiabeli nyelven, amin elindul a regény, szólaltatom meg 1953-ban vagy 1954-ben a szereplőimet, amikor éppen Törökszentmiklóson dolgoznak egy gyerekgyilkosság-sorozaton. Rákosinál próbáltam például anekdotikusságot vagy humort belevinni a történetbe, hogy ellensúlyozzam azt a nagyon egyszerű toposzt, mekkora aljasság volt, amit ez az egyébként „stréber” fiatalember, vagy hát már nem is olyan fiatal ember művelt ebben az országban.

És a nyelv alakulásával változnak a kulturális referenciák és a kulturális jelenségek lehetőségei is. Bármilyen bomlási időszak és folyamat volt a Monarchia, de ott még van helye a kedélyességnek, van helye a legendának, a mesének. Be lehet cukrozni az elbeszélést. Nem úgy tekintünk a kurvára, mint ahogy manapság (bocsánatot kérek), hanem mondjuk úgy, mint Hunyady Sándor vagy Krúdy. Előbbre van a fölszépített esendőség, mint a kiszolgáltatottság. És akkor ez hogyan vész el, miközben egyre közeledünk a saját, konkrét időnkhez. De azt talán világosan látni, hogy az úgynevezett csodaszerű és legenda elemek nálam eléggé tudatosan jelentek meg a *Virágzabálókban*, és a *Taligásban* is, a könnymutatványosok, ha csak villanásra is, de megmutatták magukat az előző két regényben, majd elég jelentékenyen felbukkantak a *Neandervölgyiekben*. Tudtam, hogy visszatérek hozzájuk. Tudtam, lesz velük dolgom, és nem is aprómunka. Itt is erőteljesen lépnek be az emberek életébe, és próbálnak meg változtatni, segíteni. Csodaszerű módon, de a csodák, illetve a kedély, a cukor elkezd fogyni. És azok a hőseim is elfognak, akikkel érzelmi viszonyt lehet kialakítani. Elindulnak a pokol felé, és meg is járják a bűnök útját. Egyelőre úgy van vége ennek a könyvnek, hogy sok szereplő nagyon nagy bűnökkel terhelt. Miközben ott van az esendőség, ott van valamiféle kegyelmi lehetőség is talán. Egyetlenegy szereplőmre mondta valaki, egy olvasó barátom, aki egyébként hajójogász, hogy nincs hibája, igen. Egy szereplő van, akinek nincs hagyományos bűne, mert valahogy nem tudtam belekeverni semmilyen látványos emberi rosszba.

Sz. B. Z.: – *Gondolom, ez a regény egyik, ha nem a legfontosabb alakja, Sós Erna, az egykori szolgálólány.*

D. L.: – Igen.

Sz. B. Z.: – *Úgy tűnik számomra, a regénynek a sebessége is változik. Ahogy haladunk az időben, a történet egyre inkább felgyorsul, amint a történeti idő is másképpen haladt az első világháború előtt, a két világháború között, a háború éveiben, majd azt követően. Mintha a történelmi*

időnek átadta volna magát abban a tekintetben is, hogy egyre több dolog történik viszonylag rövid idő alatt.

D. L.: – Nem tudom megerősíteni, hogy ez teljes mértékben tudatos volt, inkább azt éreztem, nagyobb lendülettel kell haladni. Élesebben kell bevennem a kanyart. A 20. századi embernek két nagy és eléggé megoldatlan élménye volt, amit aztán nagyregényekben megpróbált valamilyen módon leképezni: az egyik az idő, a másik a tér élménye. Az idő, ami viszonylag lassú pörgéssel érte el a 20. századot, aztán tényleg nagyon sebesen kezdett telni-folyjni, és ezt azért nekem is látnom kellett. A *Virágzabálók* kapcsán mondtam egyszer, hogy az az ember, aki 1700-ban született, az még szinte ugyanazon körülmények között távozott az életből 1800-ban, ha mondjuk száz évig élt.

Sz. B. Z.: – *Aki viszont 1900-ban született, és mondjuk 1980-ban halt meg, mi mindenen ment keresztül. Nyilván nem mondom azzal újdonságot, hogy felgyorsult a világ, de közben meg tényleg. És akkor ezt a szöveg, a szöveg építkezése, a szöveg cselekményekben való gazdagsága is kénytelen visszaadni?*

D. L.: – Lehetett volna elmélkedőbb szöveget csinálni. Vannak rá példák. Nádasnál a *Rémtörténetek*ben száz oldalon keresztül kapál és gondolkodik a parasztasszony, és száz oldalon keresztül semmi nem történik a kapáláson kívül. Iszonyatosan repetitív, monoton cselekedetsorozat egy olyan világban, ami egyébként vágat. Nádasnál lehet látni, hogyan tart ellent az ilyen sebességgyorsulásnak, a villámgyors térbelakásnak, majd földadásnak. Én úgy gondoltam, ha ennyi szereplőm, ha ennyi erőterem, ennyi viszonyom van, ha ennyi networköm működik egy epikai térben, akkor éppen elég, ha úgy jelzem az idő gyorsulását, hogy az életünk tere, személyes albélete egyre kevésbé alkalmas arra, hogy egészként funkcionáljon. Az ember egyre leszűkítettebb, egyre kényelmetlenebb terekben él, ahol már nem találja sem az egészséget, sem az egész illúzióját, pedig bárhová egyetlen szempillantás alatt eljuthat. Ez a lehetőség a hagyományos időélményünket írja fölül. Ez a szöveg megpróbálja ezt az emberi élményt, illetve ennek a kiteljesedését is visszaadni vagy sugallni.

Sz. B. Z.: – *A regénynek van még egy nagyon érdekes vonása. Nem egy helyen utalsz számodra nyilvánvalóan fontos irodalmi előzményekre, Esterházy, Závada, Rubin Szilárd, Mészöly Miklós egyes motívumaira. Miért tartottad fontosnak, hogy ezek a motívumok felbukkanjanak a regény bizonyos pontjain?*

D. L.: – Nem ugyanazok voltak az okok. Mészöly Miklóst azért vettem bele a regénybe, mert Sutting ezredes költői mélyszövése és egyik csúcfigurája a 20. századi magyar prózának. Ez a tisztelet jele volt. Esterházyt azért, mert nagyon szerettem a lényét, a természetét, és nagyon hiányzik. Van egy elátkozott, rettenetesen jó magyar író, ő Rubin Szilárd. Kissé belebolondult egy gyilkosságsorozatba, amit 1953 és 1954 között Török-szentmiklóson követett el egy anya meg a lánya. Gyerekeket öltek, kútba dobálták az áldozatokat. Őt gyerek halt meg, és lehet, hogy az ottani orosz helyőrség katonái is részt vettek ezekben a hátborzongató gyilkosságokban, de ez nem bizonyított. Rubin Szilárd belebolondult a lányba, aki kéjgyilkos volt. Nekem, aki elég sok mindent el tudok képzelni és a fantáziám nem szorul különösebb támogatásra, szóval még nekem is borzongató, hogy ezek a gyilkosságok hogyan zajlottak. A részletek szörnyűsége. Török-szentmiklós a szülővárosom, jártam a rosszlelkű helynél, erről többet most, azt hiszem, nem illik mondanom. Rubin Szilárd *Aprószentek* című, a gyilkosságokat földolgozni igyekvő regényéből átvettem egy szépen kitarított, drámai jelenetet, de elforgattam, és egy másik szemszögből mutattam meg a történést. Ugyanígy átvettem Závada *Természetes fény*éből egy jelenetet, az orosz földön játszódó ütközet egyik drámai epizódját. Vagy inkább közel a tragikus színhelyhez, mintegy megelőlegezve a nemzeti drámát. Két magyar egység támad egymásra. Azt gondolják, az ellenséget lövik, holott saját magukra tüzelnek. Na, és akkor azzal játszottam el ott is, hogy belevittem a szereplőmet a Závada által leírt és leforgatott jelenetbe, és itt is egy másik szemszöveget választottam. Hát nyilván Palit is eléggé szeretem, és akkor ez így van. Amiket más megír, történet. A történet meg úgy viselkedik, mint a jó kutya. A te történeted a másé is, az övé a tiéd is lehet.

Sz. B. Z.: – *Egyfajta tisztelgés tehát.*

D. L.: – Tisztelgés, igen. Vagy hát az egyik könyv azt mondja a másik könyvnek, szia. Szia!

Sz. B. Z.: – *A beszélgetésünk elején utaltál rá, hogy a kiadó kicsit meglepetten fogadta a kéziratot.*

D. L.: – A Magvetőnek én igazán megbecsült tagja vagyok, és tulajdonképpen bármivel jelentkezhetnék így a küszöbön szorongva, de tényleg.

Sz. B. Z.: – *De ekkora terjedelmet a Magvető még nem adott ki.*

D. L.: – Egy kiadó nemcsak arra szolgál, hogy az íróknak a buksiját simogassa, és néha megcsókolja, hanem kőkemény üzleti vállalkozás is. Az biztos, hogy a terjedelemért meg kellett küzdenem, lényeges változtatást javasoltak. Akkor én azt mondtam, hogy ezt így biztosan nem, nézzük meg újra. És még egyszer megnéztük, megnéztem, pontosabban, én is vettem el belőle, magam is húztam, illetve fésülgetni igyekeztem a kócosabb, elnagyoltabb, javításra váró részeket, és közben bele is írtam. Amennyit kihúztam, az úgy száz oldalt tett ki. Viszont annyi vissza is jött, szituációk, ecsetvonások, dallamok. Tehát a terjedelem maradt. A könyv mindig a szerzőé. Ő viszi el a balhét. Én sok esetben nem a húzás híve vagyok. A kis húzás oké, de még ott is baj történhet, a nagy húzást pedig különösen meg kell fontolni. Lehet azt is, hogyne. De minden nagy változtatás empátikus tárgyalás kérdése. Meggyőzés, indoklás, kompromisszumok felállítása. Ezért aztán, miután a húzási javaslat megszületett, a *Neandervölgyiek* minden mondatát jó háromnegyed éven keresztül, a regény összes jelenetét és lélegzetvételét átnéztem. Persze, így is maradtak mindenféle hibák. Nagyon jellemző, vagy inkább érdekes, hogy egy könyvben, egy ekkora regényben milyen hibák maradnak. Mondjak példákat? Találkoztam a Déli pályaudvaron egy kiváló fordítóval. Azt mondja, képzeld el, Laci, mi Goldok voltunk. Goldok voltunk a világháború előtt, aztán ugye magyarosított a család, és nem lehetett Arany a nevünk, mert az védett név volt. Ugye, nálam a Goldból Arany lett. Találkozom egy másik barátommal, azt mondja, figyelj csak, Laci, a törökszentmiklósi gettó! Ötszáz zsidót visznek el a városból körülbelül. Irányítod a vonatot Auschwitzba Sopronon keresztül, vagyis arrafelé. Ott történik az eset, hogy berántja a magyar katonát a zsidó fiú a vagonba. Csak hogy nem arra mentek a vonatok, barátom, hanem Hatvan, Sátoraljaújhely, Miskolc, tehát észak felé.

Sz. B. Z.: – *Amikor évekkel ezelőtt beszélgettünk, hogyan készül ez a regény, akkor arról volt szó, hogy itt néhány család történetén keresztül a századelőtől a rendszerváltásig akarsz eljutni. Végül ez a három kötet 1957 májusáig jut el. A szövegből fakadóan úgy érezted, hogy itt, 1957 környékén mégiscsak le kellene zárni, és majd egy újabb műben folytatni a történetet? Mikor beszültél azzal, hogy most nem tudsz eljutni a 20. század végéig, a 21. század elejéig?*

D. L.: – Ezzel a lehetetlenséggel már elég korán szembesültem. A második kötetben túl voltam, ami nem is tudom, meddig, talán 1945-ig tart, akkorra fölmértem, hogy itt nem lesz Orbán-rezsim. Nem jutok el a fiúig. Addig nem ér el az én omnipotens karom. Az is nagyon fontos volt, hogy ennyi szereplőnél ki beszél. Nemcsak a nyelv, nemcsak az időhasználat, a prózának a ritmusa, a felgyorsulása, a terek szűkülése és a csodás elemek a fontosak, hanem hogy ki mondja el a történetet. Olyan pozíciót választottam, mintha egy omnipotens elbeszélő rendre beállna az aktuális főszereplő mögé, kicsit súgna neki, mondaná helyette, irányítaná vagy ihletet adna neki, és reményt, hogy így és úgy kell beszélni vagy cselekedni. Nem akartam az elbeszélői pozíciókkal nagyon játszani. A szerkezet nem engedte meg szerintem.

Sz. B. Z.: – *Miért gondoltad, hogy 1957 májusával – még ha ideiglenesen is, hiszen, ha jól tudom, dolgozol a folytatáson – lezárható a történet?*

D. L.: – Bele kellett szólnia történelemnek ezeknek az embereknek a sorsába, jóllehet mindig az embert tekintettem elsődlegesnek, a sorsvisszaállítást, a történet-visszaállítást. Azt gondoltam, a legfőbb cezúra 1957 május elseje lehet, ahol a Kádár-rendszer kihirdette saját magát, és elindult a stabilizációnak, a rendberakásnak az útján, ami az elején elég véres és gonosz történet volt. Aztán pedig olyan lett, amilyen. A történelmet mindig egy-

fajta fénytörésben próbáltam ábrázolni. Nálam '56 Clevelandben tör ki, az ottani magyaroknál. Olyan nincs, hogy egy zsidó emberekkel telezsúfolt vonatba egyszer csak bekerüljön egy magyar fiú. Nálam van. Számptalan ilyen lehetetlenséget, kifejezett abszurditást vállaltam a hagyományosan értelmezett történelmi mozgásokkal, a történelmi folyamatokkal ellentétben. Volt látomás, volt hazugság, átértékelés. Nem, nem azért, hogy érdekesebb legyen a történet. Hanem hogy ne mondhassuk, nincs tovább, ennél már nem lehet lejjebb, vagy ez már biztosan nem igaz, ez képtelenség. Van képtelenség itt, ahol élünk? Minden megtörténik, az elképzelhetetlen is. Mert kiderül, hogy újra és újra lehet lentebb, hogy ami megszokhatatlannak tűnik, azt meg lehet szokni, ami fölfoghatatlannak tűnik, az igenis el lesz fogadva. Le tud menni kutyába az élet, lehet undorító féreg abból a szép kanáriból. Az én regényem arra tesz kísérletet, hogy a szokatlant mint a 20. század nagy élményét, a szokatlanságot és az elképzelhetetlenséget hétköznapivá avassa. Ja, ugye a sofőr félkarú, milyen furcsa, hogy autót vezet, aztán egy idő után már nem is gondolunk erre. Nem szokatlan. Radu Kipter, a menekült tánctanár, székely, román és meleg. És egyszer csak beleszeret az ember, úgy értem, az olvasó megkedvelheti, mert olyan a karakter. Össze lehet ezt a négy elemet hozni, ami a Marosvásárhelyről menekült Kiptert jellemzi? Aligha. Aztán valahogy mégis működni kezd az ember, mert jogosultsága lesz a szokatlanságnak, mint poétikai lehetőségnek. Bizony, bizony. A regény egyik főszereplője a Sós Erna nevű szolgálólány, paraszti származású asszony, ikrei vannak. Ezek az ikrek nem ugyanattól az apától származnak, de igazi ikrek. Ez különösen szokatlan. Utánanézem, az orvostudomány szerint lehetséges, hogy méhen kívüli terhességben egyszerre születnek meg a gyerekek, jöllehet nem ugyanaz az édesapjuk.

A beszélgetésnek ennél a részénél a Grand Cafe közönsége kapott szót. Érdemesnek láttuk a főbeszélgetéshez hozzáilleszteni a közönség kérdéseit és az azokra adott válaszokat – ugyancsak szerkesztett változatban. Az est így teljes. A kérdezőket számokkal jelöltük.

Közönség 1: – Ebben a háromkötetes regényben a fejezetek alfejezetei helyenként elnyúlnak, de a hosszúak sem igazán hosszúak. Ez a nagyon hosszú regény nagyon rövid mozaikokból van összerakosgatva. Véletlenül alakult ki ez a forma?

D. L.: – Nem tudom, lehet, hogy valamiféle ösztönös dramaturgiai ravaszság is működik az emberben. A novellát azért nem kultiválja annyira az olvasó, mert minden darabjában, epizódjában újra kell születni. Már elkezdeni is nehéz, az életet elkezdni, bármit elkezdni, csak a boltba kimenni, az is mekkora erőfeszítés. Valószínűleg azt akartam elérni ezekkel az erős és határozott váltásokkal, ahol mindegyik kifejezetten egy új, másik szereplőhöz kapcsolódik, hogy ez újabb érdeklődést generáljon. Közben meg visszacsatolok egy, akár több fejezettel korábbi történéshez. Tehát puzzle-szerűen építkezik a regény, és a sok kis puzzle adja ki a nagy tablót. Mint a vágások a filmet. Ez egy filmszerű regény. Gondolom. De nem lehetne és nem is szabad belőle soha filmet csinálni. Ezt egy nagyon jelentős, nemzetközileg is jegyzett operatőr barátom mondta, aki olvasta a regényt.

Közönség 2: – Az Anna Karenina is pont úgy épül föl, ott is rövidebb részek vannak. Tolsztoj is nagyon közel megy a szereplőhöz, csak persze egy 19. századi, jóval részletesebb narrációval.

D. L.: – Furcsa dolog egyébként a tudatosság és az ösztönösség az író esetében, mert a nagyon tudatos írók könnyen válnak modorossá és mesterségesé. Amikor előbbre kerül a technika, a rutin és az elvárások beteljesítése. Én nagyon sokszor ösztönből dolgozom. Olyan is előfordul persze, hogy az ösztöneim rossz útra visznek, aztán újra kell kezdeni. Ennél a könyvnél is volt ilyen, beszéltem róla.

Közönség 1: – Nekem az tűnt fel, hogy ennek a kötetnek nincs szerkesztője. Van kézirat-előkészítője, van korrektora, de nincs szerkesztője.

D. L.: – Volt szerkesztője. De végül Schmal Alexandrával, aki rendkívül jó szemű, érzékeny szerkesztő, újra átnéztük az egész folyamatot. Azt hiszem, beszállt a véglegesítésbe Dávid Anna is. Mondok egy „desszertet”. Például azt mondta Alexandra: Laci, 1936-ban

vagyunk, azt írod, rettentő hideg volt, mínusz tíz fok. Figyelj ide, megnéztem, 1936-ban, azon a napon az a rettentő hideg mínusz húsz, huszonkettő volt. A mínusz tíz az teljesen szokványos hideg. Ő az ilyen lényegtelennek tűnő, mégis lényeges dolgokra is nagyon figyelt.

Közönség 3: – Az erőszakról kérdeznék. A Taligás című regényedben van egy visszatérő motívum, hogy újra és újra a legvalószínűtlenebb pillanatokban megverik a szerencsétlen könyvhordó figurát. Akkor én mindig nagyon sajnáltalak téged. Itt pedig mintha elárasztaná a regényt ez a sok ütés, nem is értem.

D. L.: – Én erre azt tudom mondani, hogy a 20. század akkora ütése volt az emberiségnek, amit még nem adott sem másnak, sem saját magának. Maga a 20. század egy hatalmas, brutális, alig túlélhető ütés. Vagy ütessorozat. Valószínű, nem írnék kevesebb agressziót, ha újraírnám. Bocsáss meg nekem, de nem ütnének kevesebbet.

Közönség 3: – Én is azt gondolom, hogy a különböző diktatúrák, azok strukturái, erőszakcselekményei beköltöztek a szereplők génjeibe, reflexeikbe, és szinte nyelvővé vagy rítussá váltak. Amikor a folytatást írod, abban kevesebb lesz-e az erőszak? Az európai társadalomfejlődést értelmezve Bibótól azt tanuljuk, az európaiságot az teszi ki, hogy csökken az erőszak, és a konfliktusainkat egyre kevésbé erőszakosan oldjuk meg. Attól félek, ma már nem így írná le.

D. L.: – Maga a Kádár-rendszer erőszakban fogant rendszer, és eléggé véresen kezdi az ügyeit azzal a nem tudom hány száz kivégzettel, de az biztos, hogy a 20. század előrehaladtával, és azt átlépve az úgynevezett fizikai erőszak csökken. Jóllehet a rendőrtől máig megrezenünk, ha meglátjuk a kék ruhát. Azt gondolom, hogy amit a 21. század elkezd a manipulációval és a verbális agresszióval, az épp olyan erőszak, mintha ütnének. Szerintem nem élünk kevesebb erőszakban, mint mondjuk ötven vagy hatvan éve. Oké, nincs kivégzés, nem zárnak feltétlenül börtönbe, legalábbis Magyarországon még..., de azért ez egy erőszakos társadalom és egy erőszakos ország. Az erőszak formája alakult át, mert az ember nem tud megenni erőszak nélkül. Így lett kalibrálva, azt hiszem.

Közönség 4: – Én is észrevettem, hogy az üt íge milyen sokszor szerepelt a regényben. Alá is húztam, irgalmatlanul sokszor előjött. Az apa üti mind a két gyereket, üti a feleségét. A két gyerekből az egyik üti állandóan a másikat, mintegy szeretetből, hogy felkészítse az életre. Az apa, a férj üti a szeretője férjét. Ugyanezek az emberek az ötvenes években ütnék az ÁVH-nál, egymást is ütik az ávosok a legtragikusabb situációkban. Szinte önálló életet él, már-már rögeszmeként ez a motívum a könyvben. Kitiüntetett szerepe lett ennek a brutális egyszótagú igének.

D.L.: – Az ütés jelképes dolog ebben a regényben. Ha végignézünk a 20. századon, akár az első világháborút, akár az ukrajnai éhínségeken, akár a fasizmus, akár a második világháború áldozatainak vagy a kommunista diktatúrák áldozatainak számán, az hány millió ember? Az én ütéseim nagyon ritkán halálosak. Jelképes ütések inkább, bár brutálisak, de nem hálnak bele. Az erőszak ott van a hétköznapi életben. Tudom, nagyon sok esetben a regény tele van megszokhatatlannak tűnő vagy szélsőséges elemmel, motívummal, így kitüntetett szerepe lett ennek a brutális igének is. De nem vész el a világ, azt is megtartja, akit megütnek, azt is megtartja, aki üt. Nagyon bonyolult dolog.

Közönség 5: – Nagyon furfangos volt a könyv legvégén a rendőri jelentés. Még az Arcanumot is kinyitottam, hogy tényleg megjelent-e a Népszabadságban. Nem vagyok rendőr, de ismerem ezeket a rendőri jelentéseket, ilyen öreg írógéppel készültek. Szóval lehet, hogy az irat egy csőbehúzás?

D. L.: – Én találtam ki a rendőri jelentést, bocsánat. Csak azt kértem, hogy „eredeti” formátum legyen. Pintér József tervezte a könyvet, ő csinálta meg ennek a két regény végi szövegnek az arculatát is, de nem akarok róluk többet mondani a spoilerezés miatt.

Közönség 5: – Mit gondol, az ilyen regények hogyan hatnak majd a történelemszemléletünkre? Én úgy képzelem, a történelmi regénynek az a tétje, hogy valamilyen módon megváltoztatja azt, ahogy a majdani olvasók a történelmi múltat látják.

Sz. B. Z.: – Őszintén szólva, én nem is történelmi regényként olvastam. A történelem ott van valahol a háttérben, egy távoli, dimbes-dombos tájként a féllhomályban, és segít abban, hogy a sze-

replőket hús-vér embereknek gondoljam el. Ugyanakkor a kérdésnek a második felére válaszolva azt gondolom, ha sokak számára élményt ad ez a regény, akkor talán a sok tekintetben száraz történelem-könyvek konkrét ismeretei mögött intuitíve mélyebben éreznek majd rá az eligazodást segítő rétegekre. Tehát ilyen áttételes módon nyilván befolyásolni fogja intelligens, olvasott emberek benyomását, ismereteit a múltra vonatkozóan, de még egyszer mondom, egy pillanatig sem történelmi regényként fogtam fel mindazt, ami ebben az 1700 oldalban van.

Közönség 6: – Egy zeneélményszerű tájban olvastuk a regényt, nagy élmény volt így, együtt a kettő. Azt kérdezném, hogy ezzel a történelmi regényeffektussal tulajdonképpen mennyi aktív munka a történetiségét megragadni, vagy itt is inkább úgy dolgoztál, hogy voltak mérföldkövek, esetleg családi és „örök” történetek, vagy nagyjából intuitíve bontakozott ki az egész? Mennyire történelmi, archív, múltbeli kutatómunkával alakítottad ilyenné, amilyen lett?

D. L.: – Nem a történelem érdekelt, hanem az, hogy a történelemben mi lett az emberrel, vagy mi lesz az emberrel. Van egy nagyon nagy író barátom, aki most ír egy nagy-regényt, bár megígérte, hogy nem fog nagyregényt írni. Aztán úgy döntött, hogy mégis, és ezért bejár a levéltárba, miután a 19. században játszódik a könyv. És akkor kérdeztem tőle, hogy de hát Pista (nem Pistának hívják), minek jársz te oda be. *Mert tudni akarom az igazságot.* Meg hogy az igazságot akarom megírni. Tehát ez olyan, mintha Esterházyra játszana rá egy picit, a *Harmonia Caelestis* nyitómondatára. „Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.” És én egy kicsit úgy vagyok a történelemmel, a történelmi hitelességgel, hogy néha láthatóan követem el a hibákat. Mint Stendhal hőse, aki ott áll a mezőn, és a háttérben meg csata van, „a” hatalmas csata, de olyan távolról jönnek a lövések meg a robbanások... Ja, hogy ez Austerlitz, és hogy a történelem ott van mögötte, de egyébként ő meg arra gondol, hogy hát a nő... Megnéztem az *Arcanumot*, hogy Thomas Mann, aki többször volt Magyarországon, miről beszél az utolsó alkalommal, és akkor oda teszem mellé valamelyik figurámat. Váltakon néhány szót. Így lesz hitelesség, ennyiben lesz. A könyvért nem a valósághoz fűzhető viszonya felel, hanem a könyv valósága. Az meg nem ugyanaz.

Közönség 7: – *A kertmotívum rettenetesen fontos kiindulópont volt, de aztán elveszíti a jelentőségét. Erről nem szoktál beszélni.*

D. L.: – Igen, valószínűleg azért, mert a kert mint olyan nagyon helyhez kötött objektum, és én ettől a kertről folyamatosan távolodtam, illetve hoztam el belőle a szereplőket. Ha ott maradok a kertben, akkor ott kell maradni a grófi kastélyban. Akkor ahhoz kell viszonyítanom mindent. Ezért a kert dramaturgiai rabságot hozott volna be valószínűleg. Jóllehet már kitaláltam, hogyan folytatom a kertmotívumot, hogyan teszem vissza a már készülő negyedik könyvbe. Benne van. Nagyon izgat, hogy mit tudok kihozni az elképzelésből, egy Kádár-kori kertről van szó. 20-25 évvel ezelőtt foglalkoztatott, hogy regényt írok egy kertről, és valahogy ez belém ragadt, aztán ki tudja, miért, elengedtem. A történetem – *Neandervölgyiek* – elején a kert egy csodaszzerű képződmény, a kert is beszél, vannak gondolatai, vannak érzései, mint ahogy a kertben álló kis főangyalnak. A kert annak a mesének a része, ami szép lassan kifakult és elveszett ebben a regényben. A mese mint olyan válik kétségesé. Ebben a könyvben erről is szó van, hogy a csodákkal mit tettünk.

Sz. B. Z.: – *Sok száz oldalt kell elolvasni mire végre Törökszentmiklós neve fölbukkan. És ha nem tévedek, talán csak egyszer fordul elő. A helyszínről ezt megelőzően csak annyit tudunk, hogy a történet nagy része valahol az Alföld közepén, egy olyan mezővárosban játszódik, amihez a legközelebbi nagyobb város Szolnok. Ennek, mármint annak, hogy így „rejtegetted” Törökszentmiklóst, mi volt az oka?*

D. L.: – Azok az emberek – kivéve ezt a Jancsó-féle gyilkosságot –, akiről a regényben szó van, nem nagyon éltek ott. Többnyire nem valóságosak. És itt térek vissza arra, hogy milyen kihívásokkal találkozhatunk egy ilyen nagyregényben, de a kisebb méretű elbeszélésekben is. Az a Törökszentmiklós, amit én megírok, nincsen. Úgy van mégis, hogy nincsen. Úgy nincsen, hogy közben van. Ez a Törökszentmiklós fikció, és akkor is az lenne, ha az összes helyszíneket vagy szereplőket az úgynevezett valóságtól kölcsönöztem

volna. Ez a Törökszentmiklós mégis azért van, mert mintájául szolgál a környező nagy mezővárosok szerkezetének, természetének, a mezővárosok hangulatának. Karcag, Kisújszállás, Szentes, Csongrád, Békés, Tótkomlós, meg még sok hasonló települést lehetne sorolni. Egy jellegzetes alföldi mezőváros. Nekem Törökszentmiklós díszlet volt, de élő díszlet. Nem törökszentmiklósi regényt akartam írni, jöllehet egyszer csak le kellett írnom, hogy Törökszentmiklósról van szó. Egyszer leírtam, többször nem. Végig otthon voltam.

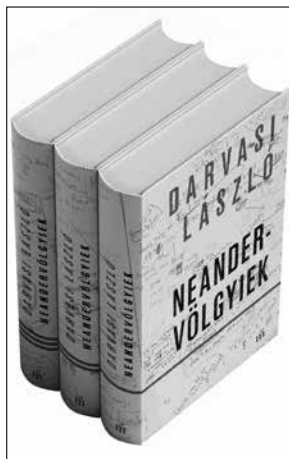
(Ez a beszélgetés nem születhetett volna meg Szajbély Mihály segítségével nélkül. Köszönöm neki – Darvasi László.)

MIKOLA GYÖNGYI

A TÖRTÉNELEM HATÁSTALANÍTÁSA

Darvasi László: Neandervölgyiek I–III.

A *Neandervölgyieket*, Darvasi László monumentális, háromkötetes regényét 2024. december 5-én mutatták be a szegedi Grand Caféban. A beszélgetést a szerzővel a kiváló történész, Sz. Bíró Zoltán vezette. Bizonytalan volt, eljutok-e az eseményre, a regényt is csak aznap kezdtem el olvasni, harminc oldalig jutottam. Laci szemlátomást megörült, amikor meglátott a moziteremben: „De jó, hogy itt vagy, te fogod felolvasni a részletet a regényemből, mert nekem alig van hangom”. És valóban, nagy pohár gőzölgő teával a kezében jelent meg, és igencsak be volt rekedve. „Erős, határozott nő a szereplő, egy anya, illik hozzád” – folytatta, és a kezembe nyomta a harmadik kötetet az előre kiválasztott részzel. Elkezdtém tanulmányozni, próbáltam megérteni, miről van szó. A beszélgetés a színpadon közben nagyon jól haladt a szép számú, értő közönség előtt, és Lacinak még a hangja is kitisztult a végére. Vissza is akartam adni a könyvet, hogy olvasson ő, végül is miatta jöttek az egybegyűltek, de ő valahogy mégis jobbnak látta, hogy maradjunk az eredeti tervnél. Úgyhogy helyet cseréltünk, fölléptem a színpadra, Laci pedig leült a helyemre az első sorba. Olvastam hangosan, erősen koncentrálni, a legjobb tudásom szerint, de azért azt is láttam a szemem sarkából, ahogy feszülten figyel, szinte együtt lélegzik velem,

*Magvető Kiadó
Budapest, 2024
1712 oldal, 19999 Ft*

mintha most hallaná először, mintha ellenőrizné, hogy a benne megszületett ritmus vajon átjön-e egy másik médiumon. Sz. Bíró Zoltán a felolvasás végén odafordult a közönséghez: „No akkor gondolom, mindenki rájött ebből a részletből, hogy ki az a szereplő, akiről korábban azt mondtam, hogy a legközelebb áll a Lacihoz, a legjobbban hasonlít rá. Ez a Sós Erna, akinek az elképzelt monológja hangzott el a regény végéről”.

Meglepett a kijelentés, mert az első harminc oldal után nekem úgy tűnt, hogy Gál Endre, a fiatal tanár és költő lesz a leginkább önéletrajzi figura és a szerzőhöz legközelebb álló nézőpont hordozója a regényben. Gál a regény elején éppen megérkezik Budapestről egy vidéki városba, amely a történetben ugyan nincs megnevezve, de a Darvasit ismerő olvasók rögtön rájönnek, hogy a fiktív kisváros a magyar települések közül leginkább az író szülővárosára, Törökszentmiklóásra emlékeztet. Darvasi Gálnak kölcsönzi többek között a *Taligás* című regényét is a harmadik kötetben, és az ily módon fikcionalizált műről parodisztikus fiktív kritikát is közread. Az önéletrajzi elemek valójában jóval nagyobb szóródást mutatnak, és jóval bonyolultabb áttételekben jelennek meg, semhogy egyetlen szereplőt meg lehetne nevezni a szerző alteregójaként.

Nem kellett azonban feltétlenül a *Neandervölgyiek* Ernájaként megjelennem a Grand pódiumán vagy fölismerni bizonyos önéletrajzi elemeket a regényben ahhoz, hogy a mű világa a további olvasás során zavarba ejtően ismerős legyen. És nem azért, vagy nem csak azért, mert kezdetől fogva nyomon követtem a szerző munkásságát. Inkább arról van szó, hogy ahogy előre haladok a műben, egyre inkább úgy érzem, mintha én ezt már mind olvastam volna korábban valahol máshol, sőt mintha egész életemben csak ezt olvastam volna. Honnan jöttünk és kik vagyunk. Helyünk a világban. A vérzivataros magyar történelem. Helyenként mintha nem is regényt olvasnék, hanem egy közeli ismerősöm visszaemlékezéseit, egy rokon hagyatékából előkerült naplót, családi krónikát a közelmúlt vidéki Magyarországról, amely a mi, Darvasival közös nemzedékünk, vagyis nagyjából a hatvanas években születettek nagyszüleinek generációjával kezdődik, és 1956-ban, a születésünket megelőző évtizedben ér véget a harmadik kötetben. A mű, mint a szegedi bemutatás megtudtuk, itt még nem fejeződik be, készül a folytatás, melynek egy része aztán meg is jelent a *Jelenkor* januári számában. Ez a befejezetlenség még inkább foglyul ejt: a több mint 1500 oldalas mű úgy hat, mint egy hosszú előkészület ahhoz, hogy megértsük, mibe születünk majd bele hat vagy tíz év múlva.

*

A regény fejezeteinek „címei” évszámok, amelyek pontosan jelölik, hogy hol tart a cselekmény a hivatalos időszámítás és a történelemtudomány objektív idejében. A cselekmény narratív keretét az adott korszakról szóló történelmi tudás, mégpedig – amennyire meg tudom ítélni – a legújabb, legkorszerűbb kutatási eredményekre alapozott tudás képezi. Ezt a keretet a regény „szupernarratívájának” nevezhetjük, amely a maga kronologikus, lineáris szerkezetével megkönnyíti az olvasó eligazodását a bonyolult, szerteágazó, sok szálon szövődő cselekményben. A hagyományos, kronologikus renddel azonban egyáltalán nincs szinkronban, sőt sokszor sajátos ellentmondásba kerül a szereplők személyes ideje, azaz az idő érzékelésének számtalan szubjektív módja, valamint azok az események és folyamatok, amelyek a múlt–jelen–jövő irányhármasságán túl az idő elképzelt, kozmikus vagy mágikus dimenzióiban zajlanak. Ilyen mágikus, mitologikus időből jön a regény első részében még sűrűn, aztán egyre ritkábban fölbukkanó szekér a ponyvájára festett nagy könnycseppel – azaz a *Könnymutatóványosok legendája* című Darvasi-regényből ismert fura szerzetek járműve, amely nemcsak az országhatárokat képes gond nélkül átlépni, de akadálytalanul közlekedik az idő országútjain és az időtlen, transzcendens dimenziókban is. Az idő relativitása a témája a regény legelső ironikus sorainak is: „Ha az ember túl so-

káig él, fölkinálja a lehetőséget, hogy mások gondolják el a halálát. Ha viszont időnek előtte éri a végzet, a sajnálkozásból belenyugvás lesz, azt pedig végül fölemesztí a kö-zöny. Az az igazság, hogy idejében bevégezni csaknem lehetetlen. Élő és halott is folya-matos korrekcióra szorul”. Mit jelent a ‘túl sokáig’, az ‘időnek előtte’ vagy az ‘idejében’? A nyelvtani elemzés számára időhatározók, más megközelítésben viszont pszichológiai kategóriák, amelyek az adott eseményhez (ez esetben a halálhoz) való szubjektív viszonyt írják le. A halálnak ilyen értelemben a mi emberi időszámításunkban nincs „megfelelő” ideje, a halál kívül esik az idő emberi módon kontrollálható rendjén. Következésképpen kívül esik az elbeszélhetőség keretein is, és „folyamatos korrekcióra”, azaz állandó újra-mesélésre szorul.

Talán éppen az újramesélés hangsúlyozott gesztusában rejlik az olvasás közben ta-pasztalt folyamatos déjá vu érzés: Darvasi nemcsak a saját történeteit meséli újra a maga módján, hanem a közelmúlt magyar történelmét is, de úgy, hogy regényét a történelem-könyvek narratívái mellett átszövik a századelő íróinak szövegei és a velük kapcsolatos utalások, és ezekkel párhuzamosan – anakronisztikus posztmodern játékként – a szerző saját kortársainak, kollégáinak (mint például Mészöly Miklós, Esterházy Péter, Rubin Szi-lárd, Kertész Imre, Závada Pál) alakjai, textusai. A több mint száz évvel ezelőtti világ észrevétlenül a kortársunkká változik.

Az idézett kezdősorok után nem is meglepő, hogy a regény temetéssel kezdődik, mi-közben annak az élettörténete és halálának körülményei, akit éppen temetnek, homály-ban marad. Ami „biztosan” tudható, hogy Árvay Gizella, Kollowitz Endre gróf felesége 38 éves korában halt meg, hátrahagyva 13 éves kislányát, Karolinát, és nála húsz évvel idősebb férjét. A regény első könyvében voltaképpen a grófnő halálának titokzatos elő-története bontakozik ki, lassan, apránként, főleg a szereplők mint tanúk szemszögéből. A domináns narratív szál, amely mintegy vezérfonálként összeköti a Gizella életével és halálával kapcsolatos fragmentumokat, emlék- és elbeszéléstörödékeket, az a folyamat lesz, ahogy a Gizella által komornaként maga mellé vett cselédlány, a nagyon fiatal, szin-te még gyerek Sós Erna számára az évek során lassan összeállni látszik a kép. A teljes történetet összefüggően majd csak a második könyv közepén, 1943-ban meséli el Karoli-na, a grófnő lánya Gál Endrének. Vagyis harmincöt évvel az édesanyja halála után. Ez a mozzanat nagyon jellemző a regény időszerkezetére: az események sokszor nem akkor válnak elmesélhetővé, amikor megtörténnek, hanem csak jóval később, amikor már kon-textusba tudjuk helyezni őket. Az esemény ideje és a róla megszülető elbeszélés ideje kö-zött több évtized, vagy akár több évszázad is eltelhet. Gizella halálában döntő szerepe van egy titokzatos szerelmi háromszögnek, amelyet az egyes szereplők sokáig képtelenek vi-lágosan elmesélni, mert maguk sem tudják pontosan, hogyan is kellene. Nagyon mély taburól van ugyanis szó: Gizella még kislánként szerelmes lesz egy festőbe, aki gyakran vendégeskedik a kastélyban, a festő viszont a férjéhez, Kollowitz Endréhez vonzódik, aki imádja a feleségét. Ebben a konstellációban senki se tudja viszonzni a másik érzelmeit, legalábbis nem azon a módon, hogy ezzel boldoggá tudná tenni a másikat. Sem az elbe-szélő (a regény narrátora hagyományos, nem-diegetikus elbeszélőnek tekinthető), sem a szereplők nem nevezik meg a festőt, csak a keresztnevét tudjuk, Lászlónak hívják. A leírá-sok és a kontextus alapján azonban a korszak művészetében tájékozott olvasók előtt ha-mar világossá válhat, hogy a folyton vándorló, bicegő, homoszexuális művész alakjának megformálásához a nagy magyar festő, Mednyánszky László valós személye, sorsa és művésze szolgálhatta a mintát. Később, a regény harmadik könyvében Gálék Budapes-ten megnézik majd Mednyánszky kiállítását, de sem ők, sem a narrátor nem azonosítja Mednyánszkyt Gizella nagy szerelmével. Ehhez hasonló az a „trükk” is, hogy amikor Erna férje, a Kollowitz-birtok munkafelügyelője, Lackó József Isonzónál találkozik egy haditudósító festővel, nem ismeri föl benne a birtokon gyakran vendégeskedő művészt.

Az olvasó pedig találgathat, hogy ez azért van, mert Lackó sosem volt jelen, amikor a festő meglátogatta Kollowitzékát, vagy azért, mert Mednyánszky alakja a fikció különböző szintjein szerepel a regényben. Mindenesetre a Lackó szemével láttatott háborús jeleket Mednyánszky fronton festett képeinek világát idézik meg.

Hasonló eljárást alkalmaz a szerző Arany Sámuelnek, a gróf zsidó barátjának a megformálásánál is. Arany Sámuel fantasztikus utazásai, holdbéli kalandjai, különös meséi az az orosz–zsidó származású emigráns festő, Marc Chagall vásznaival tartanak rokonságot, aki nagyjából éppen az idő tájt kezd festeni Vityebszkben, amikor a regény cselekménye elkezdődik a történelmi időszak mértéke szerint. Ahogy az alföldi eső leírása párhuzamba kerül Mednyánszkyknak a szolnoki művésztelepen tett látogatásai idején festett tájképeivel, úgy vetülnek rá a vityebszki zsidó élet fantasztikus chagalli reprezentációi a fikatív magyar kisváros reáliáira.

Az ekphraszisz poétikai eszközének másik markáns megjelenése a regényben a zsidó fotográfus, Zalatnai műtermében készült képek narratív ábrázolásai, különösen pedig a Zalatnai által titokban birtokolt és baráti körben mutogatott erotikus képgyűjtemény darabjainak részletező, részben ironikus, részben elragadtatott leírásai. Az elbeszélő művészi felvételeknek tekint a pornográf képeket, és még Erna is elnéző mosollyal veszi tudomásul, amikor véletlenül meglátja a fotográfiákat, hogy mivel szórakoznak az urak egymás társaságában.

Ily módon a regény a történelmi események felidőzésén túl rendkívül gazdag kultúris és civilizációtörténeti anyagot is játékba hoz, mégpedig roppant változatos módon. A festészet története összefonódik a fotográfiáéval és a film megjelenésével, ezek pedig kiegészítik a szerelem és a szexualitás huszadik századi történetének nagyszabású regénybeli freskóját. Erna története például ebben a kontextusban sajátos női fejlődésregény: egy nagyon mélyről, rettenetes nyomorból érkező tehetséges kislány nővé érésének és anyává válásának folyamatába beleszővődnek a huszadik századi női emancipatorikus mozgalmak egyes elemeire tett utalások. Erna nemcsak autodidakta módon művelődik, hanem eljut oda is, hogy érvényesíteni tudja a teste fölötti önrendelkezés jogát: egy ponton nem engedi többé a férjének, hogy kezét emeljen rá, és maga választja meg „titkos házastársát” Gál Endre személyében. Bár többször is nemi erőszak áldozatává válik békeidőben és a második világháború idején (ennél a résznél feltétlenül eszünkbe jut majd az *Asszony a fronton*, Polcz Alaine megrendítő önéletrajzi könyve), Erna nem betegszik bele a végtelen kiszolgáltatottság traumatikus tapasztalataiba. Azon kevés szereplők egyike, akik különös rezilienciával és fejlődőképességgel bírnak a történelem megpróbáltatásaival szemben: megértően és részvétellel fordul a többiek felé, hűséges marad az őt a nyomorból kiemelő grófi család tagjaihoz és a kastély háza népéhez, elrendezi a férje házasságon kívül született lányának a sorsát, harcol a fiaiért, és bátran felemeli a szavát az igazságtalanság ellen akkor is, amikor ezzel komoly veszélynek teszi ki magát. Erna alakja, akárcsak Chagall festményén az anya, túlnó a többi szereplőn.

Hasonló módon emancipatorikus vonulatot képviselnek a regényben a meleg szereplőkkel kapcsolatos történetek: a már említett festőn kívül Radu Kipter, a román tánctánár szerelmi életének mély lélektani érzékenységről tanúskodó ábrázolásai; a fogyatékkal élők, mint az elmebeteg Tibi bácsi és a fia, Barotány Zsigmond viselkedése és „örült beszédei” mögött felsejlő mélyebb valóságérzékelés perspektívái, vagy Bézsé Gerzson, a félkezű sofőr és a születésétől sánta, de kiváló táncossá fejlődő Lackó Zsolt különleges tehetségének attribútumai.

Ez az inkluzív, integratív szemlélet a regény minden elemét és síkját áthatja. A cselekmény úgy van megkomponálva, hogy a különböző nemzetiségű, felekezetű és más-más társadalmi osztályokhoz tartozó szereplők családtörténetei bonyolult módon fonódnak össze és keresztezzék egymást. Ily módon válik lehetségessé ugyanazon szupernarratíva

részeiként ábrázolni többek között az első világháborút, a Tanácsköztársaságot, Trianont, a zsidótörvények bevezetését, a deportálásokat és a holokausztot, a második világháborút, a munkaszolgálatot, a Don-kanyart, a kékcédulás választásokat, a Rákosi-rendszert és az ötvenhatos forradalmat. A huszadik század első felének magyar történelme a regényben véres rémtörténetek egymásból következő és egymásra torlódó borzalmas láncolataként képződik meg alapvetően két helyszínrre koncentrálván: az alföldi kisvárosra és Budapestre. Ebben a rémálomban mindenkinek a sorsa mindenkiével összefügg, és nem lehet belőle – Konrád György kifejezésével élve – „kimazsolázni” azt, ami nekünk tetszik. Ez az egész történelmi horror a maga ezer részletével egyetlen iszonyatos, nagy, közös örökségként jelenik meg a regény politikai síkján. És úgy tűnik, hogy ez olyan teher, amely könnyörtelenül és elkerülhetetlenül maga alá gyűri majd a következő nemzedékeket is.

A sérülékeny Kollowitz gróf a felesége halála után olyan kertet akar építeni, amely elpusztíthatatlan, és amelyben megértheti végre saját magát. A kert utópikus vállalkozása akár autopoétikus, autoreferenciális, önértelmező regényszimbólumnak is tekinthető. Kollowitz gróf szakít a történelmi romantizált felfogásával, amely a múltban egzotikumot lát: „A múlt nem kút, nem belenéz az ember, és elmerül a maga tekintete által, a múlt itt van közel, megfogható, tapintható, szaga van. A múlt marad. (...) A múlt kísértet, fattyú, álmatlanság, emésztő láz. Tehetetlenség. A halhatatlanság is csak annyi, mint a fejlődés általános illúziója. A múlt előttünk jár, s ha a hasunk a kamrába vezet bennünket, azt már megdézsmálva, kifosztva találjuk, mert a múlt előttünk járt” (I/42.). A múltnak, és tágabban véve az időnek ebben a koncepciójában a determináció elve köszön vissza, amely nemcsak a történelmi meghatározottságra utal, hanem az egyes ember múltbéli döntéseinek és cselekedeteinek a jelenben ható, előre nem látható, nem kalkulálható következményeire is, hiszen a gróft, aki minden tekintetben a privilegizált réteghez tartozik, homályos bűntudat gyötri a felesége halála miatt. A múlt ily módon történő elgondolása és megélése a regény pszichológiai, vagy inkább pszichopatológiai síkján a traumatapasztalatokhoz, a poszttraumás stressz-zavarokhoz, az indulatkezelési problémákból adódó eszelős agresszióhoz, depresszióhoz, szorongáshoz, tanult tehetetlenséghez is köthető, amelyek a magyar vagy általában a kelet-európai mentalitás- és sorsképletek meghatározó összetevői. Ide sorolható az ivás konstans motívuma is: talán csak kortárs orosz filmekben isznak annyit a szereplők, mint Darvasi regényében. Az alkoholizálás, akárcsak a pornográf felvételek nézegetése, alapvetően megengedő, elnéző tónusban ábrázolódik, mint például a mulatságosan kis növésű Emil bácsi és unokaöccse, Arany Ármin párbeszédében:

„– Te iszol, fiam?

– Nem szoktam, bácsi, csak láttam, hogy az apám vagy Váradai doktor meg Gál tanár úr bizonyos problémák esetén előveszik az üveget. Aztán egy másikat. Én nem tudom, mit tesz az alkohol a problémával, de ha ennyien csinálják, annak jó oka lehet” (II/320.).

A „jó ok” pedig ott van a kutak mélyén. A regény egészében kitüntetett szerepet kap a kút motívuma. Ahogy láttuk, a kút először úgy jelenik meg, mint intertextus, anakronisztikus Thomas Mann-parafraíz Kollowitz gróf szabad függő beszédben előadott monológjában. Anakronisztikus, mivel a *József és testvérei* című Mann-regény, ahonnan az alábbi idézet származik, csak 1933-ban kezdett megjeleni folytatásokban, így a gróf azt nem olvashatta: „Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?” (Sárközi György fordítása)

A kút továbbá konkrét hely is: a kútba ugorva próbál öngyilkos lenni Lackó József házasságon kívül született lánya, és ugyanő önvédelemből kútba veszejt gyilkossá lett féltestvérét, Petrik Ádámot. Arany Ármin Auschwitzban kúthoz hasonlítja a rabok sze-

mét; sorstársával, Brenner Kelemennel folytatott párbeszédéből pedig kiderül, hogy Izsák, akit az ószövetségi történet szerint apjának, Ábrahámnak föl kellett volna áldoznia, kútásó lett végül. Egy kútból kerül elő az aberrált sorozatgyilkos, Jancsó Piroska öt kislány áldozata. (Darvasi a sorozatgyilkosság történetének beemelése során az elkövetőket a valós nevükön nevezi.) És ugyanebből a kútból halássza ki a koncentrációs táborból hazatért és később orvosdiplomát szerzett Arany Ármin, mint meghívott orvoszakértő, a kék cipőt, azt a bizonyítékot, amely a közeli tanyán állomásozó, a Moszkva–Budapest összeköttetést biztosító telefonállomást őrző orosz katonák bűnrészességét igazolja az iszonyatos rémtettekben. A kút egyike azon motivikus és narratív elemeknek, amelyek összekapcsolják a regény szövetének különböző (történelmi, politikai, filozófiai, lélektani, vizuális, mitológiai, intertextuális stb.) rétegeit.

Hasonló a funkciója a címnek is. A neandervölgyiek említésére a regényben ugyan csak néhány alkalommal, elszórtan kerül sor, címbe emelésével viszont ezek a ritkán, látszólag véletlenszerűen felbukkanó említések különös jelentőségre tesznek szert. A neandervölgyi ember felfedezése a XIX. század közepének nagy tudományos szenzációi közé tartozott, és hozzájárult az emberi eredettörténet gyökeres átformalódásához. Az ember megszűnt Isten teremtménye lenni, az eredetmítoszokat kiszorította a tudományos magyarázat. A regényben a neandervölgyit mint jelzőt ironikusan, pejoratív értelemben is használják: így nevezi Karolina az apját, amikor Kollowitz a kastélyban rendezendő filmvetítés ígérétevel próbálja a lányát hazacsábítani Bécsből. Ebben a kontextusban a neandervölgyi elmaradottat, barbárt, primitívet jelent. A regény harmadik kötetében Erna villogtatja a műveltségét Gál Endre előtt, amikor megjegyzi, hogy a humort az ember hozta magával, és már a neandervölgyiek is ismerték. Egy további említésben arról van szó, hogy a neandervölgyiek nem tudtak beszélni, de képesek voltak a sírásra. Az említett auschwitzzi jelenetben Arany Ármin a sorszámmal ellátott, emberi méltóságuktól megfosztott rabok között, ahol megpróbál ellenállni a lelkét eluraló kétségbeesésnek, ezt mondja: „Milyen rettenetesen fontos dolog egy kanál! Egy bögre! Egy bádog vagy valamilyen kistányér. Cipőfűző! Olyanok vagyunk, mint az ősemberek. Neandervölgyiek!” (II/412.) A neandervölgyiek címkéje itt a túlélésért folytatott küzdelem szinonimájává válik.

Újabb kutatások szerint a negyvenezer évvel ezelőtt kihalt neandervölgyiek semmiben sem voltak fejletlenebbek a sapienseknél. A genetikai vizsgálatok szerint vélhetően végbement valamifajta hibridizáció a neandervölgyiek és a sapiensek között. A kutatók úgy vélik, hogy a mai emberiség génállományának mintegy harminc százaléka közös a neandervölgyiekével. Valószínűleg a neandervölgyiektől örökölte az európai ember a fehér bőrt, az egyenes haját és a hízásra való hajlamát. A neandervölgyiekkel kapcsolatos változó, bővülő tudás is jó példa arra, hogy az emberi faj története is folyamatosan korrigálódik, újraíródik az egyre fejlettebb technológiának és az újabban feltárt leleteknek köszönhetően. Ezzel együtt sem mondhatjuk, hogy létezne egyetlen megbízható leírás a neandervölgyiek életmódjáról, társadalmáról, mint ahogy nem tudjuk azt sem, mi vezetett a kihalásukhoz.

A neandervölgyiek mint szimbólum értelmezésem szerint a történelmi szupernarratívát hivatott ellenpontosítani, sőt hatástalanítani a regényben. A neandervölgyiek említése a regénybeli nép történetét egy nagyobb identitáskategóriába foglalja, amelyben már globális szinten jelenik meg a sérülékenység attribútuma, hiszen a neandervölgyiek párhuzama révén olyan perspektívából nézhetünk a regény szereplőire, mint a már rég kihalt ősökre. Felmerülhet a kérdés, hogy mennyivel tudunk többet vajon a saját nagyszüleink életéről, törekvéseiről, vágyairól, mint az emberiség őstörténetéről? Innen nézve saját magunkat is egy rég kihalt faj egyedeiként képzelhetjük el, és feltehetjük a kérdést: mi vezet majd elkerülhetetlen pusztulásunkhoz. De a kérdést fordítva is föl lehet tenni: hogy lehet az, hogy ilyen sokáig túléltük a tektonikus megrázkódtatásokat? A neandervölgyiek

szimbóluma a regényben a túlélés problémájának egész komplexitását magában hordozza, kifejezi a rendkívül ellentmondásos viszonyt saját magunkhoz, melyben benne foglaltatik az elmaradottság, a primitivizmus, az elkövetett történelmi bűnök miatti kétségbeesés, de időnként az önmagunk meghaladásának képessége fölött érzett csodálat is.

A cím bennem azt az érzést kelti, mintha a szerző, aki elképesztő, lenyűgöző mennyiségű tudásanyagot halmozott fel ebben a műben, amelyért néha nagyon-nagyon mélyre kellett alászállnia, miután mindezt felszínre hozta, egyetlen szóval visszalökte volna az egészet az ismeretlenség, a nemtudás feneketlen kútjába. A regénynek része lesz az is, ami nem tudható, nem hozzáférhető az emberi elme számára.

Nincs például megbízható története a regényben annak, hogyan lesz Stein Frigyesből, a rabbi fiából karizmatikus és veszélyesen vonzó kommunista, aki a Tanácsköztársaság idején nem riad vissza az akasztástól sem, a Rákosi-rendszerben pedig az ÁVH magasrangú tisztjeként magához csábítja az erőszakszervezetbe Erna mindkét fiát és Arany Ármint is. Nincs világos magyarázat arra sem, hogy Lackó József, akit mélyen fölháborít egy kutya felakasztása, hogyan képes verni a feleségét. És hogy lehet az, hogy ennek az alkatilag agresszív, a kisleányait kegyetlen túléllőpróbanak alávető embernek nemcsak hogy megjelenik a könnymutatványosok szekere, de ez a szekér fogja őt hazaszállítani a frontról az első világháború idején. Ezzel Lackó József a regény bonyolult morális rendszerében egy szintre kerül Árvay Gizellával, Arany Sámuellel és magával Ernával is.

A regény morális rendszere szoros összefüggést mutat a mű időfelfogásával. Az évszámokkal jelzett történelmi időszámítás mögött, ahogy erről már szó volt, állandóan jelen van egy másfajta időérzékelés is. Ezen idődimenzió egyik szövszólója a nyolcvanéves Jónás, a kastély súlyos depresszióval küzdő intézője: „Ha az ember elveszti az idővel való kapcsolatának harmóniáját, akkor haragos lesz, mint a viharos ég, és szorong, mint a hóvirág. Túl tetszetősen fogalmazok. Ha az ember nem érzi minden ízében az idő pompáját, és meggondolatlanul sietteti vagy lassítaná a haladását, olyan baj keletkezik, amelyet még nem látott a világ. Az időt nem tisztelő ember kíméletlenné válik, mert az idő tudása segíti az élet tiszteletét, a nemtudása pedig visszafordítja az emberi civilizációt a vadak világába” (II/147).

A regény nagyformájának a tétje talán éppen az, hogy érzékelhetővé tegye „az idő pompáját”, és visszahódítsa a történelemtől a költészetet.

REGÉNYAKARÁS ÉS KIVÁNDORLÁS

Görcsi Péter: *Várni a 29-esre*

Görcsi Péter debütáló, *Várni a 29-esre* című regénye egy nemzedék, a rendszerváltás környékén születettek generációs tapasztalatát viszi színre. Már csak azért is nagy kíváncsisággal vettem kézbe a könyvet, mert én is ehhez a generációhoz tartozom, és bőven találhatunk párhuzamokat az életünkben, például rövidebb időt éltem én is a regényben meg nem nevezett, de azért jól felismerhető egyetemi városban, Pécsen, éppúgy, mint Görcsi vagy a regényének hőse, és ha nem is Norvégiában, de Dániában én is megtapasztaltam az északi jóléti államok sajátos nyomorúságát. Arról nem is beszélve, hogy örök egyetemistaként magam is láttam, megszenvedtem vagy inkább folyamatos jelenben látom és megszenvedem egy másik egyetemen a bölcsészképzések lejtmenetét és leépítését, a lehetőségek beszűkülését. Semlegesebben mondva a kulturális mező átalakulását, amely az egyik nyomós ok a regény elbeszélőjének külföldre költözésében.

A regény egy első generációs értelmiségi útját követi egy nyugat-magyarországi kisvárosból, vélhetően Nagykanizsától kezdve a már említett egyetemvároson keresztül először (a neoliberális) Londonig, majd (a jóléti) Oslóig. Vagy mondhatnám, a félperiféria periferiájától a centrumországok fővárosáig.

Sajnos nem sikerült rájönni, hogy a kisebb magyarországi városokat, Pécsét és Nagykanizsát miért nem nevezi meg a regény, szemben a három fővárossal, Budapesttel, Londenval és Oslóval. Mert az hamar feltűnik olvasás közben, hogy nem azért választja ezt a megoldást, mert a kisvárosokat olyan helyekké akarná stilizálni, amelyek bármelyik országban akadnak, szemben a névvel ellátott fővárosokkal, amelyek mind egyedi; aki egy kicsit is járatos volt a kétezres évek végi, kétezertizes évek eleji Pécsen, az sok mindenre ráismerhet, nem is beszélve a nyelvileg akkurátusan színre vitt épületekről. De azt sem érzem jó magyarázatnak, hogy valamiféle autofikciós szemérmesség miatt került sor erre, vagyis a Nyugaton magyarul írt, magyar olvasóközönségnek szánt könyv lódításait ezekben a városokban otthonosan mozgó olvasó fülön csíphetné. Már csak azért sem, mert nem tartom ezt a könyvet autofikciós szövegnek, de erről majd később szölok bővebben.

Most inkább onnan folytatnám, hogy Görcsi regényének egyik célja, hogy szembesítsen a félperiféria sorskérdésével: menni vagy maradni? Fejlődésregényt kapunk, vagy inkább annak nem a klasszikus bildungot, hanem a generációs tapasztalatot előtérbe állító alakmását, amelyet angolszász – leginkább filmes – műfajmegjelöléssel coming of age-történetnek lehetne nevezni. Persze a kivándorlás sorsproblémá-

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2024
472 oldal, 4999 Ft*

ja nem új, de egész máshogyan vetődött fel a második világháború előtti Magyarországon, mint ahogy Oravecz Imre azt regénytrilógiájában megírta, vagy később, különösen az '56-os nagy emigrációs hullám alatt és után a Kádár-rendszer vasfüggönye mögött, vagy az EU-hoz való csatlakozás előtt, már a rendszerváltás után, vagy éppen a NER-ben. Izgalmas lenne összehasonlítani a Kádár-rendszer egyik nagy szabadságmítosának, az akkori szóhasználat szerint a disszidálásnak az irodalmi megjelenéseit a későbbi időszakéival. Habár ebben a kritikában erre nem vállalkozhatom, arra az aspektusra felhívnom a figyelmet, hogy Magyarország történeti fordulópontjai mellett a kivándorlás szempontjából éppolyan fontos az ezzel párhuzamosan zajló technológiatörténeti aspektus, mert egész más úgy elhagyni egy országot, hogy a mindenki zsebében ott lapuló interneten keresztül folyamatosan összeköttetésben maradunk vele, ahogy Görcsi regényének a hőse sem tud elszakadni az otthontalanná vált otthonától, mivel folyamatosan olvassa az onnan jövő híreket.

Görcsi klasszikus epikai keretet fundál ki: énelbeszélője egy végpontból az államilag kirendelt, finanszírozott pszichológusának írt e-mailekben retrospektíve meséli el a történetét, amelynek két fő kérdése van, amire az olvasó az elbeszélővel együtt keresi a választ: hogy jutottunk ide, és hol is vagyunk éppen? Annyit azért csavar a képleten, hogy alapvetően két idősíkot váltogatva meséli el az élete történetét, az egyikben eleinte némileg lóugrásokban haladva a születésétől az Oslóba érkezétségig, a másikban az oslói életét a levelezés megkezdéséig. A történetszálak között ugrál ide-oda az elbeszélés, hol esetleges, hol motivikus, hol dramaturgiai, hol mechanikus váltásokkal. Közben bőszes előre-és visszautalásokkal és narratív horgokkal teleszórta, elképesztő profizmussal működte a figyelemgazdaságot. Teherbíró, jól ismert regényszerkezetet hoz létre ennek minden előnyével és hátrányával.

Nagy előnye ennek a szerkezetnek – ahogy Jánossy Lajos is felhívja rá a figyelmet –, hogy jól érzékelteti az elbeszélő-főhős különböző helyeken megjárt hasonló ördögi köröket.¹ Mert mintha mind Pécsen, mind Londonban, mind Oslóban ugyanazokat a magánéleti helyzeteket és válságokat termelné újra. Talán csak egyre kevesebb naiv lelkesedéssel. Kezdve a Veronika-szerellemmel Pécsen, folytatva a Rebecca-szerellemmel Londonban és végül a Mia-szerellemmel Oslóban. A címbe emelt 29-es busz is ennek a körkörösségnek a szimbóluma. A regény elején, de a regényidő vége felé Oslóban a „régis ismerős[le]ként üdvözöl[i] a járatot” (26.), amin most utazik először, és nem azért megy vele, hogy eljusson „A” pontból „B” pontba, hanem mint egy flâneur kószál vele, hogy így fedezze fel a várost. Pécsen ez a busz viszi a Központi könyvtárba, ahol összeismerkedik majd élete (első nagy) szerelmével, Veronikával, Londonban pedig ezt a buszt készíti le, amikor élete második nagy szerelmét, Rebeccát randira hívja.

Itt tegyünk egy kisebb kitérőt, mielőtt a cím másik tagjával és a körkörösséggel szembeni célélvűséggel folytatnánk. A regény(ben megjelenő figura) egyik legidegesítőbb vonása, hogy a férfitekintet mindenféle reflexió nélkül működte. A csodálatos bombanők felmagasztalása és a stabil szexpajtások leírása időnként egészen bicskanyitogató, és aki azzal jön, hogy így működnek a vidéki férfiak, az szerintem nem gondol róluk sokat. Vagy talán azt is mondhatnám, hogy ez a regény időnként éppen így lenézi a főszereplőjét. Ennél már lényegesen pontosabbak, de nem kevésbé idegesítőek azok a futamok, ame-

¹ Vö.: „Nem tagadható azonban, hogy van ebben az anyagkezelésben valami imponáló, nem beszélve arról, hogy például a norvég mindennapokat bemutató oldalakon feltűnik az eddigieken túlmutató nyelvi lendület; az ismétlések retorikai svungja magával ragadja az olvasót. Miként az sem, hogy az említett levélforma is ennek a kvázi-repetitív ritmusnak alárendelt, miáltal az »ördögi körökből« kitorni nem tudó, hányódó élet ambícióinak minduntalan megrekedése hiteles alakot nyer.” Jánossy Lajos: A lakatlan ember. Görcsi Péter regényéről. *Litera*, 2024. június 8.

lyek lélektanilag azt szolgálják, hogy az elbeszélő megindokolja magának, miért is éli külföldön azt a nehéz, társadalmi státuszához képest alacsonyabb rendű életet, mint amit élhetne. A frusztrációit a magyarországi politikai helyzet felületesebb, de hézagmentesebb leírásaiban éli ki a főhős:

„A korrupció politikai életében a ’90-es évek közepe óta fojtogatták a kelet-európai gazdaságot, a fejlődés és a Nyugat-Európához való felzárkózás – amit a pártok többsége évtizedek óta hajtogatott – mindössze annyit jelentett számukra, hogy ha a nép jól teljesít, fizeti az adót, az Európai Unió pedig pénzt küld a különböző fejlesztésekre, akkor nekik több forrásból is lehetőségük lesz sikkasztani. Az uniós pénz nagy részéből Magyarországon mindig építettek valamit, ahelyett hogy munkahelyeket teremtettek volna, élhető, a nyugat-európaihoz hasonló adórendszert, egészségügyi és oktatási rendszert hoztak volna létre. A munkahiány, az alacsony fizetések, a véletlenszerű, átgondolatlan, hirtelen döntések és törvények miatt kialakult egyre kilátástalanabb jövőkép miatt évről évre nőtt Európában a keletről nyugatra vándorlók száma.” (84.)

Mert anélkül, hogy felmenteném őket, azért mégse lehet mindent a korrupció politikai életére fogni, ahogy a regény elbeszélője is reflektál erre a regény zárlatában.² Persze karakterétől némileg idegen lenne, ha mondjuk ennél alaposabban elmerengene azon, milyen társadalmi folyamatok hozták létre a korrupció politikai életét, és hogyan alakítja a centrum a perifériát. Bár ez utóbbról azért számot ad a regény az elbeszélő sorsán keresztül.

Ugyanakkor a cím másik tagja, a „várni” mintha nemcsak az úton levést, hanem a megérkezést is ígérné, ahogy a regényben folyamatosan épülő narratív kirakós is végig azt ígéri, hogy majd a végére összeáll a kép. És míg ez az olvasónak meg is történik a regény dramaturgiai csúcspontján, ahol kiderül, hogy miért is hagyja el londoni életét az elbeszélő, majd mélységében az is feltárul, hogy miért is írja ezeket a leveleket, addig mintha az ő számára mintha kevésbé érne cél e terápiás önvizsgálat. És talán itt érdemes megjegyezni, hogy ez a jól kifundált regényes beszédhelyzet (a terapeutának írt levelek), a bennük kibomló dramaturgia és az elbeszélő figura hitelteleníti egymást. A regényírói tudás, amivel fel vannak építve ezek a fejezetek, az információadagolás módja sokkal inkább a regény akarásáról tanúskodnak számomra, mint arról, hogy hiteles beszédhelyzetet mutatnának meg. Máshogy mondva, nem hiszem el, hogy az a figura, aki e levelekben megképződik, a pszichológusának ilyen léptékű és ilyen dramaturgiájú leveleket írna, így adagolná az információkat és így vágná mindenféle reflexió nélkül a jeleneteket. Vagyis az ördögi köreiben ragadó, abból kimászni igyekvő elbeszélő ennyire célulvű, nagyszabású szöveget létre tudna hozni.

Utólag beszédesnek tűnik, hogy Antal Balázs *Az autofikció mint az irodalom vége* című tanulmányából³ kihagyta Görcsi Péter regényét, mert ez a könyv nem akar más lenni, mint regény, nem az élet(mód/vitel) és az irodalom kölcsönhatásait viszi színre, mint Biró Zsombor Aurél *Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek* című regénye vagy Kemény Lili *Nem* című könyve, de olyan felmutatott egzisztenciális céljai sincsenek, mint Szűcs Teri *Visszatért hozzám az emlékezet* című könyvének. Arról nem is beszélve, hogy a

² Vö.: „Hadd ejtsek szót még a politikai körülményekről, melyek hétről hétre fel-felbukkantak beszélgetéseink során, és amelyek nélkül a dolgok másképp is történhetek volna. Úgy is mondhatnám, más körülmények között máshogy döntöttem volna. Ez a megfogalmazás neked bizonyára jobban tetszik: van benne némi felelősségvállalás, amit folyton emlegetsz. Magyarázatok magamnak arról, miért nem sikerülhettek a dolgok.” (465.)

³ Antal Balázs: *Az autofikció mint az irodalom vége*. *Alföld Online*, 2024. 12. 16.

szerzője nem játszik olyan játékokat sem az interjúiban, mint Kemény Lili: „A prózáját ért bírálatokra azt feleli: jönnek az esztétikával, miközben ez az életem – míg a cselekményt illető bírálatokra meg azt mondja: jönnek itt az életemmel, miközben ez egy prózamű”,⁴ hanem be akar lakni egy formát. Vagyis a posztmodern önéletrajz, autofikció problémáival⁵ való küzdelem helyett a regényakarás dominál, és a generációs tapasztalat feltárásának bejáratott formát keres és talál.

⁴ Uo.

⁵ Vö.: „az autofikciók sikere és poétikai hatása egyrészt a fiktív és a valós (referenciális, életrajzi) közötti határ átlépésével, ideiglenes felfüggesztésével vagy éppen a határ mibenlétére való rákérdezéssel áll összefüggésben, másrészt azzal a törekvéssel, hogy az önéletrajzi művek performatív dimenzióit részben felfüggesztve, részben megtartva, felerősítsék [...] azok figuratív és kognitív potenciálját.” Z. Varga Zoltán: A vallomástól az autofikcióig. Performativitás az irodalmi ön(re)prezentáció hibrid formáiban. *Korunk*, 2022/11, 70–71.

AZ ÖSSZETARTOZÁS ILLÚZIÓJA

Láng Orsolya: *Ház, délután*

Láng Orsolya ötödik kötete, a *Ház, délután* alaphangját tekintve finoman kontemplatív olvasmány. A külső vagy a belső tér ismerős látványain elmerengő, a látottakat továbbgondoló lírai én a könyv egészében (a nyelvtani szám és személy változása ellenére) egységesnek hat. Ugyanakkor a 43 vers nincs ciklusokba rendezve, s bár nem is rajzol ki valamilyen egyértelmű tematikus ívet, hamar láthatóvá válik, hogy a szövegek érdeklődésének középpontjában a halál, a másik jelen(nem)léte, illetve az én és a tárgyak, valamint az én és a mindenkori másik (sőt, az én és a magam) között lévő leküzdhetetlen távolság áll. A kötet a jelen illékonyágát és az elmúlás örökkévalóságát állítja szembe a pillanatok együttállását fölmutató, az emlékezés folyamatát idéző, az emberi kapcsolatokat elemző költeményeiben, kiváltképp pedig az emlékkersekből. A visszatérő motívumok (ház, kő, látás, bőr), témák és az egységes alaphang ellenére a konceptkötetekhez szokott olvasó mégis kissé elveszve bolyong a szövegek között. Mivel a gyűjteményen belül az elrendezés nem fog össze nagyobb egységeket, nagyobb szövegösszefüggések csak elvétve, mintegy véletlenszerűen képződnek meg.

A szövegek egy része egyes szám első személyű, vallomások jellegű, mégsem érzelmet, inkább hétköznapi életeseményeket és a hozzájuk kapcsolódó gondolatokat közvetíti. A jelenetek exkluzivitása, bár a témák helyenként intimek, mégis mintha inkább az olvasó távortartását célozná meg. Nem vonódunk be, nem válunk eggyé a beszélővel, nem válik átélhetővé a megjelenített tartalom. Hasonlóan a borítón szereplő meztelen lábfejhez: emberközeli látvány, de ebben a kivágásban, közelítésben inkább tárgy, mint személy. Érzésem szerint ezek a versek szintén inkább tárgyasak vagy tárgyilagosaak az interperszonális helyzetek megjelenítésekor is. Mintha éppen erre reflektálna a következő: „Többé nem nyúlok hozzád – ígértem, / (...) / Semmi tárgyiasítás, semmi megörökítés” (*A magatartás-feliügyelő jelentése*). A részletekre való ránagyítás ugyanakkor az eltakarás eszközévé is válik: „A körülkerített részlet kizárólagossága / eltávolítóbb, mint szabad szemmel nézni / az egészet” (*Távcső*).

De szóljunk arról is, hogy mi az, ami gyönyörködtet ebben a költészetben. Például a képi látásmód eredetisége, amely a figuratív fantázia és a költői képek logikája mentén kibontja a hétköznapi látvány csodaszerűségét: „Egy fonott kosár darabokra bontja a fényt. / Aranytallérok a cementen” (*A jövevény*). A kötet egészében keverednek az erőteljesen képi elemek az esszészzerű, (ön)reflektív részletekkel. Ezek a belsőbeszéd-szerűséget, a vallomások jelleget erősítik akkor is, ha a vers történetesen egyes szám harmadik személyben szól: „Az idültté vált heveny állapotban / (vagy a krónikus-

Lector Kiadó – Prae Kiadó
Marosvásárhely – Budapest, 2023
90 oldal, 3490 Ft

sá vált akutban – ha valakinek / így jobban tetszik; mintha a szavaknak / bármi szerep jutna ebben a valóságtól / elrugaszkodott igazságban)” (*A jövevény*). Megkapó és érvényes, ahogyan a testközelség, a test halála, a másik testének valamikori tere elénk tárul a ház és az abba visszatérő szubjektum viszonyrendszerében: „Itt volt a test, közel. / Evett, aludt, kereste a ház bejáratot / útjait, kapcsolókkal érintkezett. / Rátalált a kenyérkosárra, / (...) / hiszem a kényelem logikája egy” (*A jövevény*).

Az érzelmi helyzetek, szubjektív létállapotok tárgyasításának remek példája a *Melankólia* és a *Mintha hályog* című vers is. Az előbbi a depresszió tárgyi metaforából kibomló allegóriája: „a sötét golyó (...) / Gurult, és lapult alatta minden”. Az utóbbi sokkal kevésbé konkrét, mivel a kedélybeteg uraló súlyos érzés helyett annak kognitív torzításaira koncentrálnak: „van értelem és tartalom, / de ma még két fekete közt is csak a különbséget. / Soha vagy mindig, minden vagy semmi”. A *Ház, délután* című kötetről általánosságban is elmondható, hogy a versek és a lírai én világlátásának alapja a melankólia, az elszigeteltség, az otthontalanság tapasztalata, illetve az emlékezés, a megfigyelés és az érzékelés egymásra hatásából kibomló ismeret fontossága.

A magányosság, a magába zártság indirekt módon is megfogalmazódik az egyes szövegek által, hiszen a másik, ha jelen van is, mindig a lírai én észlelésén, gondolkodásán, szándék- és jelentéstulajdonításán keresztül mutatkozik meg, sohasem önmagáé. A másik nem csupán egy ember, aki ott ül „a tapstér kőkockáin”, hanem egyenesen a lírai én érzéseinek közepette foglalja el a helyét a térben, a „nyomasztó tágasság közepében”. S habár a leírásban mindvégig szótlán és mozdulatlan, így is a lírai én túlgondolásának tárgya, és ezzel személyként el is fedődik, projekciós felületé, a továbbgondolás tárgyává avanszál: „mint aki számba veszi a rombolás és / építkezés konglomerátumának rétegeit / a kívülálló avatottságával / miközben a visszatérők kirekesztettsége / tükröződött sötét szemüvegen / látótávolságból ünnepeltek” (*visszatérők*).

Az intimitásban rejlő idegenség, az igazán közeli viszonyban is benne rejlő áthidalhatatlan távolság, illetve az önreflexió mindenkor elidegenítő mivolta válik nyilvánvalóvá a *bántások* című vers érzékletes kút-allegóriájában: „éppen a sötétségen / vonszoltad át magad / követ dobtam beléd, és számolok / nem száradtál ki, csobbansz / sötét vagy, nem látom mélyedet / (...) / de mit látsz vajon te? / az alagút végén a fényt / és benne egy vízmintát vizsgáló / gyanakvó szomjazót”. A másik személy belső működése, helyzetmegélése (természetes módon) rejtve marad előttünk, viszont a lírai én kapcsolati fantáziája e helyütt is (ahogy más szövegekben, például a fentebb tárgyalt *visszatérők*ben) működésbe lép, és elénk tárja a reláció (képzelt) túloldalát, ez pedig fölerősíti az egyedüllét, a magában rekedtség képzetét.

Láng Orsolya jelen kötetét olvasva az lehet az érzésünk, hogy a kötet alanyához tulajdonképpen senki sem kerül közelebb, mint Kissné, a bürokrata, aki csupán munkaköri kötelességből válaszol, ámbár ünnepnapon és éjfél után is. Ugyanakkor a másikról, itt történetesen Kissnéről, noha a lírai én intim terének része (beszélgetésük közben a lírai én például mosást indít), semmilyen konkrét információja nincs, például, hogy van-e férje, vagy mi volt a leánykori neve. Mégis „olyan, mintha barátok leveleznének” (*déllelőtti program*). A *Ház, délután* verseiben mindvégig ez lehet a benyomásunk a megjelenő másokról. A róluk való beszéd sohasem hozzájuk visz közelebb, nem róluk mond el valamit, sőt még csak nem is általánosságban az emberközi kapcsolatokról informál, hanem sokkal inkább a lírai én (magányának, elszigeteltségének) megéléseinek lehetünk tanúi, legyen a fölrajzolt reláció éppen egy halottal, a távoli szeretővel, a jelen lévő szerelmessel vagy a távol lévő anyával való viszony. A kapcsolatokról szóló versekben akkor tud a párosról és nem csupán az egyik résztvevőről referálni a szöveg, amikor a lírai én az önmagától való nyelvi távolságot is felveszi, így téve egyenrangúvá a te és ént egy ők-ben. Mikor a kivágás elég tágas kettőjüknek, vagyis amikor a ráközelítés nem túlzott: „Vonzalmuk nem

tartozik senkire, / de magukba zárni már képtelenek, / túl nagy, túl heves, a kezüket sem / tudják már üresen lógatni maguk mellett.” (Törvénytelenek)

Különösen figyelemreméltó a kötetben helyet foglaló három emlékvers. Ebből kettő a halál beálltára, pontosabban az élet utolsó mozzanataira koncentrálnak megkapó részletességgel. Erősíti a szövegek atmoszféráját, hogy bár mikrotörténeteket jelenítenek meg, azok minden bizonnyal a lírai én beleérező képzelgésai: „Megtámaszkodsz egy utcafrontban, / tenyered vénuszdombján a szemcsék hege / ki már nem simul”, „Virágos ruhádban – akárha / valami megoldás birtokában – / a rosszullét nem tűnik elviselhetetlennek” (Április 8., péntek). Olyannyira átélhető, hogy az elmúlás egyszerűségét, annak testszerűségét és tragédiáját egyszerre tudatosítják: „aznap este három feketébe öltözött / a saját halált adta elő egy pincében / (...) / úgy látszik, közvetítve nem átélhető / az, amit te ez idő tájt egy avarágyon” („eltűnt”). Közös még ezekben a szövegekben, s a hatásmechanizmusukhoz nagyon is hozzátartozik, hogy a lírai én saját életében keresi vissza a másik halálával való egyidejűségeket, ezzel mintegy saját emlékeként rögzíti őket.

Másként jár el a Hervay Gizellának emléket állító költemény, hiszen itt Hervay szerepébe, sőt Hervay és a férje közös mi-jét magára öltve szólal meg a versbeszélő: „Mindketten szárnyaink próbálgatjuk, külön-külön / és együtt is, mint az egyszárnyú pihik”. Az *Egy kirakóban lakunk* azonban nem a halál, hanem az élet tragédiáinak és az igazi összetartozásnak állít emléket: „Egyikünk másikunk születésnapján öli meg magát, / hogy másikunk mellé fekhessen újra”. De nemcsak ez a hangsúlyosan egybetartozó „mi” ad különös perspektívát a szövegnek, hanem az is, hogy a jelen tudásával együtt tekint vissza a múltba, így csúsztatja egybe az idősíkokat és élezi ki, vagyis egyetlen (idő)pontba sűríti a legfontosabb történeteket, azaz egy mondaton belül értesülünk születésről és tragikus halálról: „Van egy fiunk, szemünk fénye. Mózeskosárban alszik. / Ő ebben a városban fog meghalni tizenhat évesen, / a nagy földrengéskor, de ezt most még nem tudhatjuk”. Idekapcsolhatnánk még *A költő utolsó utáni fényképe* című verset is, melyben Szőnyi Lajos, a halott Ady Endréről készített felvételének körülményeit eleveníti meg a költői fantázia. A halott test körüli élet abszurdításának, a halál tényéhez való nehéz adaptálódásnak a rajza ez.

Mindent összevetve arra a következtetésre juthatunk a *Ház, délután* olvasása után, hogy a könyvet egyszerre jellemzi tematikus és megszólalásbeli eklektikusság. A beszédpozíció és a lírai alany nyelvtani számának, személyének változása, a szöveg központozásának következetlensége, illetve, hogy a címek hol kisbetűvel, hol nagybetűvel kezdődnek, nem a kötet művészi keresetlenségét erősítik vagy az egyes szövegek sajátérvényűségét hangsúlyozzák, hanem sokkal inkább átgondolatlanságot, megoldozatlanságot sejtetnek, legjőindulatúbb olvasatomban is minimum a szerkesztetlenség képzetét keltik. Mindez az olvasói tapasztalat arra is rámutat, hogy a konceptkötetek több sikerületlenebb szöveget is elbírnak, ha a struktúra (újra)értelmezői helyet biztosít számukra, ahogy az eklektikusságot is értelmezhető tulajdonságga emelheti pusztán az elrendezés következetessége.

EGY KÉPDRAMATOLÓGIA KIMUNKÁLÁSA

Rényi András: Rembrandt. A képek színjátéka

A kutatás és a monográfia célkitűzése – hosszabban idézem –, hogy kidolgozza a képeken megjelenő „cselekvők képszínpadi megjelenítésének egy olyan szintaxisát, amely lehetővé teszi, hogy az érintett drámai személyek aktuális tettei időben-térben összemérhetőkké váljanak egymással, hogy kölcsön- illetve erőviszonyaik, a köztük támadt függőségek, hierarchiák stb. szabatosan megmutatkozhassanak. E követelmény nélkül koherens drámák egy állóképen aligha képződhetnek meg. [...] ez a modell kizárólag Rembrandtra lesz érvényes. [...] Rembrandtban két teljes értékű géniusz lakott egyszerre: a *festő-rajzoló egyfelől, a drámaíróé-színházrendezőé másfelől*” (26.).¹

A szerző részéről a célkitűzés, az ambíció és a kimunkálás nem előzmények nélkül való. Rényi András 1984-ben publikált egy tanulmányt a *Világosság* folyóiratban, *Drámai jelenlét és emberi érvényesség. Rembrandt korai Júdás-képe és a festett színpad dramaturgiája* címmel, amelyben már mutatványt közölt annak a megközelítésmódnak, értelmezői viszonynak, képelemzési módszernek az alapjaiból, amelynek részletekbe menően kimunkált opus magnuma ez a nyolcszáz oldalas Rembrandt-kötet, amely egyszerre monumentális és ugyanakkor kifinomult, egyszerre gondolati építmény és ugyanakkor érzékeny plasztikus műelemzési panoráma.

Nem vagyok művészettörténész, így nem merészkednék a könyv művészettörténeti vonatkozásait részletekbe menően taglalni. Ugyanakkor egy olyan társművészettel foglalkozom, amely Rényi könyvének szemléleti eredetiségét az általam kutatott területhez kapcsolja. Rényi András a rembrandti oeuvre elemzése során ugyanis drámai-színházi fogalmak, elméleti premisszák alkalmazásával, mozgósításával tesz láthatóvá e festményeken és rézkarcokon olyan mozzanatokat, amelyek csak e drámai-színházi nézőpont révén mutatkozhatnak meg.

A drámai-színházi dimenzió már a könyv címadásaiban is azonnal szembeötlő. A kötet alcíme színjátékokról beszél, a második rész egy „Rembrandt-dramatológia” vázlata, a harmadik rész címe pedig „Drámaelemzések”, amelyben kétszáz oldalon tizenkét kép (tíz festmény és két rézkarc) értelmezésére kerül sor. E drámai-színházi aspektus a Rembrandt-recepcióban már sporadikusan felvetődött. Ebbe nemcsak Rényi négy évtizeddel ezelőtti, említett tanulmánya

¹ A jelen írás idézeteiben szereplő valamennyi kiemelés az eredeti szövegben található.

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2023
808 oldal, 9800 Ft

tartozik bele, hanem a Rembrandt-szakirodalom egy részének vonatkozó – de alapvetően marginálisan kezelt – rétege is, mely források részletekbe menő, rendkívül alapos kritikai áttekintését is adja a könyv. E szakirodalmi recepció mélyreható vizsgálata során feltárul, hogy a drámai-színházi szempont érvényesítésének a lehetősége és jelentősége mely művészettörténeti, esztétikai értelmezésekben került korábban elő.

Nem szükséges fogalmi szótárt összeállítani a kötet elméleti megalapozását áttekintve, de érdemes kiemelni a főbb kategóriákat. Mindjárt az első részben Aby Warburg 1926-os Rembrandt-előadásának „korszakos jelentőségű gondolatmenetéből” (31.) kiindulva Rényi kiemeli a Rembrandt-képek működésének közvetlen-testies és eseményszerű jellegét, és azt, hogy Warburg meglátásai egy performatív képanthropológia előfutárának tekinthetők. Warburg megközelítésében ezek a képek cselekvéseket ábrázolnak, és nyilvános használatuk révén rokonai – mintegy festett színpadként – a színházi műfajoknak.

A kötet alcímét viselő második rész, „A képek színjátéka: egy »Rembrandt-dramatológia«” egy rövid Goethe-szövegből indul ki, melyben a német költő *Az irgalmas szamaritánus* című rézkarcáról elmélkedik. Miként Warburgnál, úgy itt sem elméletről van szó, ám Goethének a rézkarc alakjairól adott aprólékos leírása módszertani mintát kínál a Rembrandt-művek képdramatológiai elemzése számára. Rényi kiemeli, hogy Goethe a holland festőben a színházi rendezőt ismeri fel. Tulajdonképpen egy szcenografikus-dramaturgi észjárás az, ami Rembrandt szemléletét és kompozíciós technikáját jellemzi és egyben megkülönbözteti más festőkéttől. Rényi hangsúlyozza, hogy a színházias jelleget metaforikusan érti, és a képeket nem a korabeli holland színházi praxis kontextusában tárgyalja.

Ugyanakkor ezen a ponton vonja be a drámai-színházi mibenlét sajátosságainak meghatározásába a drámaelmélet néhány alpművét és alapfogalmát. E tekintetben Rényi kiindulópontja az, hogy „Rembrandt egy-egy történet *epikus elbeszélését* rendre egy a néző jelenlétében lezajló fordulat (átváltozás, fölismerés, meghasonlás) *drámai eseményévé* alakítja át” (76.). A legfontosabb drámaelméleti forrásokat Arisztotelész *Poétikája*, Peter Szondi *A modern dráma elmélete* című munkáinak fogalmai adják, kiegészülve a fiatal Lukács néhány drámaformára vonatkozó meglátásával. Mindez persze a jéghegy csúcsa (vagy a drámaelmélet alapja), ami további – az elemzésekhez közvetlenül kapcsolódó – drámai-színházi kategóriákkal egészül ki.

Felvethető a kérdés, hogy e szakirodalmi források esetében dráma-, avagy színházelméletről van-e szó, illetve, hogy melyik diszciplína kerül itt játékba voltaképpen. Rényi kerüli a vagy-vagy dichotómiát, és magától értetődően kezeli egyben a kettőt, mint azoknak a korszakoknak a felfogása és gyakorlata tette, amelyekben színrevitel és nyelvi rögzítettség nem különült el egymástól, miként az antik görögség, a kora modern színpad vagy Rembrandt saját kora időszakában.

Mivel a képek lehatároltak, keretbe foglaltak, kézenfekvőnek mutatkozik Szondi színházzal kapcsolatos premisszájának elfogadása, miszerint az úgynevezett „kukucsáló színpad” az a színpadi forma, amely adekvát a dráma abszolút voltaival. Ugyanígy Szonditól jön a jelenidejűség kizárólagosságának a hangsúlyozása, valamint az a tézis, hogy a dráma pusztán viszonyok összessége (azaz kizárólag emberi relációk színrevitele). Jellem, hogy ezeket a jegyeket Szondi könyvének közepén (az „Átvezetés” című fejezetben) definícióként is megfogalmazza, mely szerint a dráma „mindig *jelen idejű* (1), *interpersionális* (2) *történet* (3)”. Ez egészül ki Rényinél azzal az arisztotelészi megállapítással, hogy a dráma (tragédia) meghatározó jegyei a fordulatok és felismerések. Ami – tehetjük hozzá – implikálja a személyközi viszonyok megváltozását, ez pedig a drámaiságnak, a drámai szituációnak az alapja.

Itt megint érdemes említést tenni a drámai-színházi összefüggésről. Amiket a Rembrandt-képeken látunk, azok voltaképpen olyan drámai helyzetek, amelyek színre vitt formában, performatív potenciállal bíró képi kompozícióban, mondhatni előadásként jelen-

nek meg, itt és most (a kép befogadásának idején). Ezeket a szituációkat tárják fel, teszik láthatóvá Rényi András elemzései, amelyeket – épp a festmények vizuális médiumának és a színre vitt/képre vitt szituációknak az egybejátszása okán – képdramatológiai megközelítésnek nevez.

Színházi szempontból különösen érdekes az a felvetése, hogy Rembrandt „igyekszik a nézőt is tudatos szereplőként bevonni” (87.) művei világába, mégpedig a mindennapi befogadót, aki a mindennapi észlelései és elvárásai alapján kapcsolódik a látottakhoz – miként ez (tehetjük hozzá) a színháznéző esetében is fennáll.

A könyv számos pontján fogalmaz meg célkitűzéseket, így például azt, hogy egyik ambíciója a géniusz demisztifikációja. Ezt a célt magukkal a műelemzésekkel („drámaelemzésekkel”) éri el, mert mellett, hogy megvilágító erejű, lenyűgöző részletességű és mélységű elemzéseket kínál a remekművekről, arra is rámutat, ha egy Rembrandt keze alól kikerülő alkotás kudarcnak tekinthető. Összehasonlító elemzésben vizsgálja Caravaggio és Rembrandt *Hitetlen Tamását*, és épp a képdramaturgiai premisszáik alapján mutat rá, hogy a holland festő műve külsődleges és konvencionális módon viszi színre a címében megjelölt szituációt, szemben Caravaggio remekével.

Ez a kritikai attitűd nemcsak a Rembrandt-művek kapcsán, hanem az ezekkel foglalkozó művészettörténeti szakirodalom vonatkozásában is fennáll. A könyv ez utóbbiak kritikai áttekintését oly módon végzi el, hogy beleszövi a szakirodalom interpretációját a képek vizsgálatába, a legaprólekosabb részletekre kitérve érvel egyes korábbi megállapításokkal szemben, vagy azok mellett.

Noha a reneszánsz Arisztotelész *Poétikájából* normatív előírásrendet fabrikált, megte-mertve az ott leírt jegyek kikényszerített rémuralmát, mi sem áll távolabb ettől a monográfiától, mint dramaturgiai elvárásokat támasztani a vizsgált művekkel szemben. Rényi saját vállalkozását gondolat kísérletnek nevezi (151.), ugyanakkor deklarált ambíciója az, hogy „merőben új alapokra helyezze [...] a rembrandti »színpadról« szülő szaktudományos diskurzust” (157.). Anélkül, hogy ennek megítélésében művészettörténeti szempontból kompetens lennének, magukat a képdramatológiai elemzéseket mind hermeneutikai, mind dramaturgiai nézőpontból teljes mértékben meggyőzőnek találom.

Az elemzésre kiválasztott festmények, illetve rézkarcok túlnyomó többsége vagy mitológiai, vagy bibliai jelenetet visz színre. Az értelmezés kiindulópontja minden esetben az az eredeti szituáció, amely a színre vitt jelenet alapját képezi. Ezt a történetet, helyzetet a kép elkészülte és nyilvánosságra kerülése idején a nézők ismerték, és ezt az implicit tudást – Rényi találó meglátása szerint – Rembrandt belekomponálja a képre vitt szituációba, melynek lehet, hogy egy elbeszélés az alapja, ám ebből a festő drámai eseményt teremt – mint ezt Rényitől fentebb már idéztem. A drámaivá alakított kompozíció nem pusztán a szituáció tartalmát jelöli, hanem azt a nézést irányító festői gyakorlatot is, amely bizonyos képek esetében olyan képretorikai trópuszt alkalmaz, amely a tekintetet, a figyelmet a fókuszba helyezett eseményre irányítja, afelé mozgatja.

A képek interpretációi, a „drámaelemzések” előtt Rényi András bemutat egy táblázatba foglalt tipológiát, amely az implicit nézőnek a lehetséges befogadói pozícióit rögzíti, összefüggésben a képkompozíció dramatólógiai kronotopozsaival. Ezzel a nézői-befogadói mátrixszal a dramatikussághoz társul a vizuális vetület.

A könyv felét kitevő négyszáz oldalnyi képelemzések igazi szellemi csemegét kínálnak. Rényi András értelmezései révén láthatóvá, felismerhetővé válnak az adott mű dramaturgiai vektorai, a színpadi szcenírozás mozzanatai. Bár a kötetben található közel ötven reprodukció mérete okán nem minden esetben teszi lehetővé valamennyi mozzanat tüzetes összevetését az elemzésben olvasottakkal, a legtöbb esetben az árnyalatokra, a hagyományosan figyelmen kívül hagyott részletekre is rálelhetünk. Közvetlenül az elemzések előtt a szerző hangsúlyozza, hogy „Rembrandt dramaturgiai észjárása leginkább ismert

történetekben implikált *konfliktusok* természetének kitapintásában érhető tetten” (399.). A mintegy másfél tucatnyi műértelmezésből itt kettőre térek ki röviden. Az egyik a *Hámán parancsot kap Mordecháj dicsőítésére* (1665), a másik *A tékozló fiú hazatérése* (1660–1663). Mindkét festmény Szentpéterváron, az Ermitázsban látható.

A *Hámán* a címében megjelölt jelenetet viszi színre. A képről Rényi megemlíti, hogy a Rembrandt-kutatás legneuralgikusabb pontjának számít. Az értelmezés felvezetésében a szerző kitér arra, hogy a jelenet forrásául szolgáló pontos bibliai hely meghatározásában sokáig bizonytalanság uralkodott. A kép a nézőt Hámán sorsfordulatának szemtanújaként szólítja meg. A háromalakos kép előterében, középpütt Hámán – hívja fel az elemzés a figyelmet – lehunyt szemmel áll, ami merőben szokatlan ábrázolás. Ez a mozzanat az ő magára maradásának, a Mordechájtól és Ahasvérustól való elszigetelődésének a színrevitele. Hámánnak a rivalda előterébe történő pozicionálásával a festő közvetlenül a nézővel konfrontálja a tragikus alakot. A test- és kéztartás apró gesztusaira történő rámutatást követően az elemzés megállapítja, hogy „Hámán igyekszik fenntartani a stabilitás és a töretlen szuverenitás látszatát, finom megingása és szemérmesen lesütött szempillái mégis arról árulkodnak, hogy önuralma merő disszimuláció” (538.).

A képmelléklet valamennyi festmény és rézkarc esetében megadja a pontos méreteket. A *tékozló fiú* kapcsán ennek azért van jelentősége, mert a festmény (általam kerekítve) két és fél méterszer kétméteres, azaz emberméretűnél nagyobb. A Lukács evangéliumában szereplő jézusi példázat színrevitele során Rembrandt nem az atyát és a hazatérőt helyezi előtérbe (akik a kép bal oldalán egymás felé fordulva helyezkednek el: az atya a fia fölé hajolva, őt öelve, a tékozló pedig az atya előtt – nekünk háttal – térdepelve), hanem a kép jobbán, a másik kettőnél hozzánk közelebb álló, profilból ábrázolt testvérbátyot. A képen voltaképpen az ő drámája látható, amivel a festő radikálisan megváltoztatja a téma ábrázolástörténeti hagyományát. Ezzel Rembrandt időzjelbe teszi az atyára és a tékozló fiúra vonatkozó példázatot, és a figyelmet a testvérbáty helyzetére és érzelmi reakciójára irányítja. Mint Rényi kiemeli, a méretből adódóan az eredeti festmény megtekintése során annak anyagsága is bevonódik a percepcióba: „A festékrögök a maguk néma anyagszerűségében, áthatolhatatlanul sűrű ürességként torlódnak a szem elé, és zavarba ejtik a tekintetet, mert annak nincs hova *tovább* utalnia: amit lát, nem képes mintegy spontán módon ismerős ábrázolássá vagy észszerű jellé átértelmezni” (599.).

Rényi András Rembrandt-könyve lenyűgöző teljesítmény. Elmélyülést, lassú olvasást kívánó mű, amely nemcsak a holland festő képeinek megközelítésére, hanem általában az értelmezés elveire és gyakorlatára is példát mutat. A dráma/színház mint társ-művészet alkalmazása, játékba hozása a történeti, elméleti, módszertani okfejtések során igen meggyőző, és az elemzések eredménye visszaigazolja a választott utat, a megfogalmazott téziseket.²

² A vaskos kötethez hozzátartozik egy online elérhető, mintegy 450 tételt (képet és ezek forrásait) tartalmazó, 333 oldalas képmelléklet (<https://media.harmattan.hu/rembrandt/>).

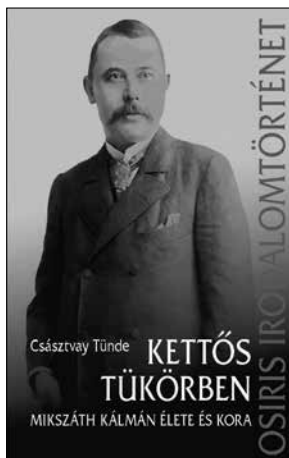
KÉT MIKSZÁTH

Császtvay Tünde: *Kettős tükörben. Mikszáth Kálmán élete és kora*

1

Mikszáth Kálmán életének, munkásságának számos vonatkozását zavarba ejtően meghatározza egyfajta *kettősség*, pontosabban a *kettes szám* mágiája. Mint ismeretes, kétszer házasodott, de ugyanazt a nőt, Mauks Ilonát vette feleségül;¹ irodalmi sikereinek korszaka egyfajta „második pályakezdeként” kanonizálódott az irodalmi emlékezetben, mely két kötethez, az egymástól elválaszthatatlannak érzékelt *Tót atyafiakhoz* és *A jó palócokhoz* kötődik; jó néhány alkotása két történetzsal sajátos interakciójára (például *Beszterce ostroma*, *Szent Péter esernyője*) vagy egyetlen történet kétszeri elmesélésére épül (például *Galamb a kalitkában*); továbbá az életmű számos más problematikája is párhuzamok, relációk mentén bontható ki termékenyen (irodalom és újságírás; vidék és Budapest; novellista és regényíró stb.). A még tovább sorolható kettősségek és relációk sorából Császtvay Tünde egy kifejezetten lényeges, önmagán túlmutató jelentőségű kapcsolódást állított a tavaly ősszel megjelent Mikszáth-biográfiája középpontjába: a Jókai-életrajz és -életmű tükörében megértendő Mikszáth és a kronologikusan elbeszélte Mikszáth-pályakép viszonyát és feszültségét. E rendhagyó vállalás, mely ugyan szokatlan kötet szerkezetet eredményez, egyszerre képes láttatni a prózaírói életmű forrásait és távlatait, illetve őriz valamit Mikszáth prózapoétikájának (s posztmodern újraértésének) ihletéséből is. A következőkben a kötet kontextusának, céljainak és koncepciójának bemutatása, valamint a két (egymástól függetlenül is olvasható) részegység legfontosabb tanulságainak ismertetése nyomán kívánjuk mérlegelni e nagyszabású kísérlet eredményeit.

2

A kötetnek két lényeges kontextusát érdemes említeni. Az egyik egy külső, praktikus tényszerűséggel van kapcsolatban, a másik pedig egy kutatástörténeti összefüggéssel. Nem elhanyagolható körülmény, hogy a szerző megbízást kapott egy recepciótörténeti szövegválogatás összeállítására (ez 2023-

A szerző az MNMCK Petőfi Irodalmi Múzeum Oláh János-ösztöndíjasa.

¹ Erre utal Hajdu Péter Mikszáth-könyvének címadása is: *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*. Osiris-POMPEJI, Budapest, 2005.

Osiris Kiadó
Budapest, 2024
402 oldal, 4980 Ft

ban jelent meg)² és egy életrajzi monográfia elkészítésére az Osiris Kiadó irodalomtörténeti könyvsorozata számára. Ily módon az utóbbi, *Kettős tükörben* címmel megjelent munka értékeit, erőnyeit és esetleges hiányait nem lehet függetleníteni azoktól a – vélhetjük, nem mindig kényelmes – kiadói elvárásoktól, melyek általánosságban a könyvsorozat kötetekének, s azon belül a teljes életművekre irányuló szakmunkáknak a célkitűzéseit alakítják. Ennek tudható be a jelen kötetet többé-kevésbé közérthető nyelvezete, a közműveltségi igényekre is figyelő jegyzetapparátus, a nagyon gazdag, tematikusan rendezett bibliográfia és a névmutató, valamint az egész grandiózus vállalkozás életrajz-központúsága.³ Ez utóbbi kihívásra Császtvay két szempontból is rendhagyó megoldást talált. Egyfelől – mint korábban említettük – voltaképp kétszer tekinti át Mikszáth pályaképét, melyből a második elbeszélés valóban eminensen megfelel a tradicionális szerzői biográfia műfaji elvárásainak. Másrészt a kiadó könyvsorozatában egészen egyedülálló módon nem „élete és művei” vagy „élete és költészete” jellegű monográfiát írt, hiszen a cím alatt ez olvasható: *Mikszáth Kálmán élete és kora*. A magyar irodalomtörténet-írás hagyományából emelt tehát ki egy nem magától értetődő – s magában a kötetben is problematizált – biográfia-típust, amely egyszerre kíván jellemezni egy szerzőt korának társadalmi, történelmi, kulturális, politikai, művészeti stb. folyamatai tükrében, valamint e törekvéseket is főszereplővé avatja egy speciális életút tág nézőpontú elemzésével. Persze az alcím főhajtás is egyben: jóllehet itthon az első efféle (félbemaradt) biográfiát irodalomtörténet-írásunk atyja, Toldy Ferenc írta (*Kazinczy Ferencz és kora*, 1859–69), talán a legtöbb olvasónak nem ez a mű, hanem a kötetben külön fejezetben is tárgyalt, máig a legismertebb Jókai-életrajz jut eszébe – Mikszáth Kálmán műve: *Jókai Mór élete és kora* (1907).

A másik lényeges összefüggés, melyet érdemes figyelembe venni a *Kettős tükörben* értékelésekor, a kötet megszületésének eddigéig is egyértelmű *szükségessége*. Arról van szó, hogy a Mikszáth-kutatás – hiába a magyar irodalom egyik legfontosabb kanonikus szerzőjéről van szó – ez idáig nem rendelkezett teljes körű, jól adatolt és megbízható Mikszáth-biográfiával. A szerző életében (Várdai Béla) és halála után (Gyöngyösy László, Rubinyi Mózes) megjelent könyvterjedelmű feldolgozások még helyzetközelből, az életmű múltba záródásának elemi tapasztalata nélkül tárgyalták Mikszáth pályáját, s forrásértékük is jócskán felülbíráható, tekintve, hogy sokszor pontatlan (vagy mára ellenőrizhetetlenné vált) adatokat közöltek.⁴ A 20. század későbbi évtizedeiben mind az ihletett Mikszáth-olvasók (Zsigmond Ferenc, Schöpflin Aladár, Karácsony Sándor), mind a harcosabb (Király István) vagy a szolidabb (Kozma Dezső) marxista monográfusok eltekintettek az átfogó biografikus feldolgozás terheitől – s az sem meglepő, hogy a kilencvenes-kétezres évek elméleti pluralizmusának igézetében született új, máig ható Mikszáth-értelmezések szerzői (Eisemann György, T. Szabó Levente, Hajdu Péter) sem életrajzi keretben gondolkodtak. A hiányosan feldolgozott életutat, a folyóirat-közleményekben, dokumentumgyűjtésekben, levél- és kéziratárak paksamétái közt szerteszét heverő adatokat mindössze két irodalomtörténész, Fábri Anna és Praznovszky Mihály igyekezett valamelyest szintetizálni egy-egy kismonográfia keretében a kétezres évek előtt, ám ezek leginkább a nagyközönségnek szóló igényes kiadványok voltak.

Nehezen túlbecsülhető tehát Császtvay Tünde munkája, aki – tágabb, művelődés- és társadalomtörténeti nézőpontokat is érvényesítve, profi filológusként és sajtótörténész-

² *Mikszáth Kálmán emlékezete*. Császtvay Tünde szerk., Osiris, Budapest, 2023.

³ Erre az előszóban utal is a szerző: „A megadott terjedelmi korlátok miatt és a hangsúlyosan kért életrajzi áttekintés feladata mellett a mikszáthi nagyprózai alkotások részletes elemzése és gazdag értelmezői vizsgálatainak összegzése, összevetése itt nem volt lehetséges [...]” (12.)

⁴ Mindezekről átfogóan lásd Fábri Anna: Mikszáth közelről. In: *Mikszáth Kálmán emlékezete*, i. m., 491–506.

ként – összefogta a Mikszáth-hagyatékot, a regionálisan szórt kutatások eredményeként (foghíjasan) feldolgozott esemény- és élettörténetet, a nyilvános írói pálya médiakörnyezetét, valamint az irodalmi életmű egészét, s mindebből létrehozott egy mostantól alapvetőnek tekinthető, korszerű Mikszáth-biográfiát (a kötet második, a 199. laptól a 367. lapig tartó egységét). Ezt a bőségesen adatolt, s ennek ellenére élvezetes stílusban megírt töztes életrajzot előzi meg a Jókai-hatás (önmagában is könyvterjedelmű) sokrétű elemzése, mely a Mikszáth-életmű legalapvetőbbnek tekinthető értelmezési keretét kívánja tudatosítani s mélyebben vizsgálni.⁵ Az e koncepcióból született kétféle elbeszélés „nemegyszer egymásnak felelő, egymást magyarázó, egymást (remélhetően) kiteljesítő, de teljességre nem törekvő, mégis Mikszáthhoz közelebb lépő” (12.) ambíciója, nem kétséges, a Mikszáth-irodalom utóbbi harminc évének legnagyobb teljesítményei közé emeli Császtvay munkáját.

3

Mikszáth első, Jókai felől láttatott története a kiegyezés utáni magyar irodalom társadalmi, politikai, gazdasági és eszmetörténeti kontextualizálásával, valamint az irodalmi nemzedékváltás Mikszáth pályáján is meghatározó jelentőségű problémájának tárgyalásával indul. Átfogó képet kap az olvasó a század közepén kidolgozott nép-nemzeti (vagy nemzeti tradicionalista) esztétikai-kritikai paradigma hetvenes években bekövetkező megcsontosodásáról, az azzal szembenálló írói csoportosulások szociológiai háttéréről és esztétikai törekvéseiről, az akadémia (egyoldalú és konzervatív) dotációs rendszeréről, valamint a dualizmus kori sajtópiac működéséről. Noha Mikszáth, mint megtudjuk Császtvay elbeszéléséből, nemzedéki és szemléleti alapon többféle társuláshoz, véd- és dacsövetséghez is tartozott s tartozhatott volna, pályájára a leginkább döntő hatást a század legsikeresebb írójának szerepfölfogása tette. A Jókai Mór által kidolgozott, sikerre vitt – Császtvay kifejezésével – „hármásút-modell”, azaz az *újságíró/szerkesztő, politikus/közéleti ember* és *szépiró* tevékenységi körök egységére épülő értelmiségi pálya vonzotta leginkább Mikszáthot. E Jókai példájából kiinduló, vágyott (s egy nem mindennapi, privilegizált élethelyzet elérését célzó) szerepképzet megnevezése nem véletlenül utal Vörösmarty *Csongor és Tündéjének* jól ismert motívumára, midőn Csongor a hármás úton a Kalmárral, a Fejedelemmel és a Tudóssal találkozik. Mint Császtvay írja, „életpályája választási pontjainál nemegyszer Mikszáth is a pénz, a hatalom vagy a tudás, a tehetség (vagy tágabban nyitva: az írásművészet) hármásútja előtt állva került sorsdöntő elhatározás elé, s ezeken a pontokon fordult tekintete Jókai felé” (33.). De a szerző arra is utal, hogy ez a mintakövetés erősen reflektált cselekvéseket követelt Mikszáthtól: „nem arról van tehát szó, hogy Mikszáth lemásolni, utánozni igyekezett volna idősebb pályatársa életét és lépéseit, számára Jókai sokkal inkább önmagát viszonyulásra készítő és inspiráló *referenciapont*, a Jókai-viszony évtizedekig valójában a *korhoz* való viszonyának tükré [...]” (35. [kiemelések az eredetiben]).

A fenti alapvetés szellemében követhetjük végig a Jókai–Mikszáth-kapcsolat kalandos alakulását. A Mikszáth kedvenc gyerekkori olvasmányaitól induló történetben szó esik az ellenzéki érzelmű fiatal újságíró Mikszáthnak a *politikus* Jókait mamelukként, a Szabadelvű Párt díszpintyeként láttató bíráló cikkeiről s ezzel egyidejűleg az író Jókai iránti feltétlen rajongásáról (mely a hetvenes évek második felében publikált cikkeit olvasva jól adatolható); Jókai és Mikszáth 1879. június 13-i első (szegedi) találkozásáról; a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által támogatott *Jó könyvek a magyar nép számára* című Révai-könyv-

⁵ Vö. Milbacher Róbert: A Mikszáth-befogadás főbb irányairól. *Tiszatáj*, 2011/11, 80–87.

sorozatban vállalt közös munkálkodásukról, munkakapcsolatukról; a kölcsönös megbecsülés fokozatos kiépüléséről. Mindeközben Császtvay széles kontextust ad a ponyvairodalom korabeli (vitákkal teljes) megítélésének, a könyvsorozat gazdasági háttérének, valamint részletesen elemzi Mikszáth első, hosszabb terjedelmű Jókairól szóló művét, a *Jókai Mór vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg* (1883) című verses elbeszélést is. (Mikszáth karriertörténetének e szakasza – ha eltekintünk a *Jó könyvek* sorozat összeomlásától s az azt bíráló Gyulai jogos kritikáitól – szinte meseszerűnek tűnik föl: épp az idő tájt nyeri el példaképe, Jókai barátságát, midőn szépirodalmi és újságírói karrierje is felívelésnek indul.) A Jókaiából nemzeti hőst faragó, apologetikus (de Jókai megítélésével kapcsolatos kortársi dilemmákat is fölfedő) *Komáromi fiú* részletes elemzése mellett Császtvay kitér Mikszáth egyéb elszórt, Jókaiával kapcsolatos írásaira s kapcsolatuk egyre szorosabbá válására, illetve külön, hosszú fejezetben tárgyalja Mikszáth Jókai-életrajzát. (Noha a szerző a bevezetőben előzékenyen nem ígér műértelmezéseket, a kötet első egységében mégis előáll két kifejtett interpretáció.) Császtvay körültekintően tisztázza a *Jókai Mór élete és kora* megszületésének kontextusait – Mikszáthnak a Révai Kiadóval kötött megállapodását, melynek az is része volt, hogy a művet egyben kellett megírnia s nem folytatásos közlésben; szóbeli és írásos forrásokra is alapozott adatgyűjtési technikáit; az életrajzírás korabeli műfaji elvárásait és dilemmáit, valamint Mikszáth ezekkel kapcsolatos reflexióit –, majd pedig a mű mértékadó értelmezéseit (T. Szabó Levente, Hermann Zoltán, Margócsy István) is felhasználva bontja ki az 1906 végére elkészült életrajzi regény tétjeit.⁶ Mint a fejezet egy pontján olvashatjuk, művében „Mikszáth [...] ahhoz az európai kulturális paradigmaváltáshoz igazodott, amely a személyiségről, az identitásról, majd – szűkebb térben – a kiemelkedő képességű zseniről való irodalmi gondolkodás gyökeres megváltozását hozta. A mikszáthi értelmezésben is a Jókaira vetített, töredezett darabokból összeálló személyiség-problematika és a hétköznapi hősertelmezés kapott prioritást, jóval hátrébb utasítva mind az adatokkal való foglalatosságot, mind a műelemzéseket. Életrajz- és életrajzi hős-értelmezése pedig tulajdonképpen a kiválasztott személyiség valóságos és akár fikciós elemekkel magyarázott, nagyon progresszív újratelmezése, regénybe írása” (171.). Valamivel később, már a Mikszáth-mű tendenciózus (az adatokat pontatlannak, hiányosnak értékelő, vagy egyenesen plágiumot kiáltó, illetve a műelemzéseket hiányoló) kritikáit is értékelve így fogalmaz: „[Mikszáth művéből] Nem tudunk meg semmit Jókai témaválasztásairól, műveihez felhasznált forrásairól, eszmei gondolatvilágáról, formai választásairól vagy arról, hogyan szemlélte Jókai kora Magyarországot és Európáját, mi volt róla a véleménye. Jókai és mesélőkedve belesimult a nemzeti identitásba, a nemzeti történelembe. Mikszáthot ugyanis sokkal inkább az emberi tényezők, Jókai alakjának személyes vonásai, a Jókai-jelenség, valamint az írófejedelemség pozíciója és társadalmi-közéleti-irodalmi közegben való mozgása érdekelték, míg az olvasó nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy az írófejedelmi utódlásra bejelentkező Mikszáth szeretetteljes, de mégis egyfajta leszámolása és végérvényes írói önállósodásának deklarációja zajlott le” (179. [kiemelés az eredetiben]).

Nem túlmagyarázva a fentieket: látnunk kell, hogy Mikszáth Jókaiával való „leszámolása” az irodalmi apagyilkosságoknak nem abba a hagyományába illeszkedik, amelyre Petőfi szolgáltatott példát Vörösmartyval kapcsolatban („Nem én tépem le homlokodról, / Magad téped le a babért.”), vagy amit Móricz Zsigmond követett el éppen őrajta 1910-es nekrológiájával – törekvése sokkal inkább a Balassit égbe emelő tudós költő, Rimay János eljárásával rokon, aki a költőelőd szoborrá avatásán, retorikus múltba zárásán keresztül

⁶ A *Jókai Mór élete és koráról* szóló gazdag elemzés eredetiségét mutatja, hogy Császtvay az életrajzírás korabeli dilemmáiról gondolkodva Ernest Renan 1864-ben megjelent (s magyarra már 1870-ben lefordított) *Jézus élete* című, európai szintű botrányt kavart könyvét is beemeli.

teremtette meg önnön alkotói portréját.⁷ Akárhogy is, Mikszáth projektje, noha eredményeit csupán pár évig élvezhette, hosszú távon sikeres volt. Mint a kötet első egységének utolsó lapjain olvashatjuk, az 1910 májusában rendezett országos Mikszáth-ünnepségekkel, írói pályájának fél évszázados jubileumával egyértelművé vált, hogy Mikszáth az új írófejedelem. Már 1908-ban megkapta az MTA nagyjutalmát széptudományi kategóriában, 1910. május 14-én pedig Ferenc József császár és király, valamint gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök kézjeggyével hitelesítve a Szent István-rend kiskeresztjét. „Mikszáth minden elismerést megkapott, amit egykor Jókai. Azokat a kitüntetések és érdemrendeket is, amelyekért egykoron annyira kárhóztatta őt. Az írófejedelem az utolsó cseppjét is kiélvezte az írófejedelmi tisztségnek. Pontosan még tizenkét napig. 1910. május 28-án Mikszáth Kálmán váratlanul elhunyt” (196.).

Itt ér véget az első Mikszáth története.

4

A Jókai–Mikszáth-párhuzamot vizsgáló első nagy egység számos alapvető tanulsággal szolgál nemcsak a szóban forgó két prózaírói életmű értelmezésére nézvést, hanem a korszak politikai, irodalmi és sajtóéletének átfogó tanulmányozása szempontjából is. Mégis sokkal izgalmasabb történet az immár a maga jogán előálló Mikszáthé, a születéstől a halálig tartó élet- és karrierút elbeszélése – s e perspektíva és lépték mutatja föl látványosabban a szerző elmélyült, szerteágazó kutatásainak nélkülözhetetlenségét, szintetizáló igényét.

A második elbeszélés Mikszáth 1881-ban keletkezett (a PIM Kézirattárában található) önéletrajzi töredékéből indul ki – egy olyan kuriózumértékű, a saját írói krédót a legnagyobb sikerek küszöbén értelmező dokumentumból, melyhez hasonlót nehéz találni a Mikszáth-filológiában. Az eredendően Törs Kálmánnak küldött (a *Vasárnapi Újság*ba írandó Mikszáth-portré alapjául szolgáló) töredékes szöveg – melyben Jókai neve kétszer is fölbukkan – visszaigazolja a korábbi 200 oldalon fejtegetett Jókai–Mikszáth-kapcsolat tárgyalásának relevanciáját. „Mikszáth, az író, aki jóformán soha nem tárulkozott ki a nyilvánosság előtt, sőt, hőseibe, szépirodalmi műveibe tipikusan még rejtett áttételekkel sem nagyon írta bele önnön személyét, Jókai fénytörésében valójában a mikszáthi énkép-változásáról beszélt. Itt azonban saját maga szólalt meg önmagáról.” (201.) Császtvay ezt követően a Mikszáth-életrajz és -filológia rejtekeibe vezet be; gazdag forrásbázist mozgatva vázolja a Mikszáth család nógrádi mikroközegét, tisztázza az író születési idejét és az apai ág Mikszáth által előszeretettel legendásított (valójában nem létező) nemességének kérdését, s betekintést kaphatunk az eleinte csapnivaló tanulmányi eredményeket produkáló Kálmánka rimaszombati diákéveibe, ahol néhány tantárgyból (például magyarból) fokozatosan javuló érdemjegyeket hozván, elérhető céllá formálódott számára az ügyvédi pálya lehetősége. Visszaemlékezések, dokumentumközlések sokaságának segítségével jellemzi a rimaszombati és selmecbányai gimnáziumban zajló önképzőkori életet, Mikszáth korai irodalmi és közéleti ambícióit is; mint a kötet egy pontján megtudhatjuk, Mikszáth a selmecbányai evangélikus gimnázium önképzőkörében is feltűnő jelenség volt, szóban előadott humoreszkjeivel szép sikereket aratott, egy ideig a képzőtársaság al- és főjegyzője is volt, míg annak rendje és módja szerint ki nem zárták a közösségből. (Többek között azért, mert társai magyardolgozatait is ő írta meg, időnként megtréfálva őket, s egy alka-

⁷ Móriczsal szemben jól láthatóan ez utóbbi utat követte Herczeg Ferenc a mikszáthi szerep talán túllontúl is ambiciózus folytatójaként. Lásd Herczeg Ferenc: Mikszáth-émlékbeszéd [1928]. In: *Mikszáth Kálmán emlékezete*, i. m., 196–208.

lommal többedmagával verekedésbe torkolló ribilliót rendezett társai között.) Ezt követi – hasonló forrásgazdagsággal – a végül diplomára sosem váltott pesti jogi stúdiumok, a leendő após, Mauks Mátyás kegyéből megkapott (nem hivatalos) balassagyarmati esküdti állás, a meghíúsult nógrádi aljegyzői kinevezés tárgyalása, a Mauks Ilonához fűződő viszony szorosabbá válásával a háttérben.⁸ A szerző már itt rekonstruál egy határpontot – nevezetesen a nógrádi közigazgatás és politika világában való egzisztenciateremtés el lehetetlenülését, az úgynevezett „Jeszenszky-ügyet” –, amely alapvetően határozhatta meg az ekkor már gyakran publikáló, önérzetes (és éppenséggel szerelmes) Mikszáth későbbi életútját.⁹ Mikszáthnak „azzal kellett számot vetnie, hogy erre a mások által irányított, sokszor kicsinyes és őszintétlen, ráadásul csak külső rásegítésekkel elérhető eredményeket adó, kiszámítható és unalmas – igaz, biztos egzisztenciát nyújtó – pályáivet ígérő útra lép-e, avagy nagyon más irányba indul. A közigazgatási feladatok, a vármegyei életben való munka ráadásul [...] állandó politikai, személyi összeütközéseket, kompromisszumokat tartogatott, aláásva bármiféle személyi autonómiát. És valószínűleg a nem igazán megterhelő, de mégis napi hivatali munka is nyomasztotta” (232.). Az újságírói ambíciók, a korai publikálási gyakorlat, az eleinte otthont adó nógrádi társasági élet és kapcsolatrendszer, a Pestre költözés vágya, majd megvalósítása, a fővárosi nyomorgás közelképei mellett külön említést érdemel a Mauks Ilonával való szerelem és (két) házasság lebilincselő, ám nehezen fölfogható családi tragédiák sokaságával tarkított története, melyet Császtvay különös érzékenységgel tár föl. Mikszáth és felesége (a korai években gyakran egészen szélsőséges hangvételű) levelezését, illetve a fővárosba költözés előtti helyzetüket jellemezve írja:

A Mikszáth–Mauks Ilona levelezés – ha irodalmi műalkotás lenne – nem szép, romantikus regénybe illő szavakból építkezve egy olyan kapcsolatot ábrázolna, mely tele van belső bizonytalansággal, lemondással, ígéretekkal és meg nem valósított vágyakkal, kétségekkel, szenvedésekkel, mégis két ember valami atavisztikus összekapaszkodását mutatja. Állandó érzelmi hullámvasút, fizikai és lelki gyötrelmekkel. A romantikus szerelmi amplitúdók helyett azonban sokszor napi gondokba ütköznek vagy fájdalmas gesztusok, tragédiák következnek. A leendő férj egy jó ideig nem tudja, ez-e az igazi szerelem, hisz egészen más, mint a korábbi szívdobbanásai, kétségei vannak és átlátszó kibúvókat és kifogásokat keres, folyton magyarázkodik és tolja maga előtt a döntést. A leendő feleség nyugodt és kiszámítható, nem magasra törő vidéki életet akar, nem vonzza a fényes és fővárosi lét, mégis csökönnyösen kitart választottja mellett, és belevág ebbe a teljesen kiszámíthatatlan kalandba. Tulajdonképpen egy rendkívül modern, belső viaskodásokkal teli [...] szerelemről szólunk Mikszáth levelei, a korban rendszerint nem ilyen szerelmes levelek születtek. Mindennapi, romantika nélküli, modern párkapcsolat – némi anakronizmussal. (243.)

Mint ismeretes, Mikszáth utóbb, pályája felívelő szakaszában újra elvette s módba helyezte Mauks Ilonát, aki 1874 folyamán elköltözött tőle, s 1878-ban törvényesen is elváltak – a

⁸ Érdemes utalni rá, hogy Császtvay, amikor csak lehetséges, szembesíti a forrásértékkel bíró pozitív adatokat Mikszáthné 1922-ben közreadott visszaemlékezéseinek szövegével.

⁹ 1872 tavaszán megüresedett a Nógrád megyei aljegyzői állás, melyre Mikszáth is beadta a pályázatát, s noha az őt személyesen ismerő ellenfél, Jeszenszky József végül visszalépett a pályázástól, a szavazáson őt választották meg közfelkiáltással, míg Mikszáthot „tiszteletbeli” vármegyei aljegyzőnek kiáltották ki, ám ő ezzel nem kívánt élni.

levelezés tanúsága szerint azonban Mikszáth érzelmi közléseinek sajátos hangvétele a későbbiekben sem változott.

A kronologikus, életrajzi bemutatást időlegesen fölfüggesztve érdemes utalni azokra az éles szemű megfigyelésekre is, melyeket Császtvay Mikszáth személyes alkatával, mintakövetéseivel és -elutasításaival, pillanatnyi döntéseivel, választásaival kapcsolatban tesz az irodalmi életmű összefüggésében. A fenti idézet folytatásaként például a következőket olvashatjuk: „Nagyon óvatosan kell azonban Mikszáth fiatalkori megnyilvánulásait, lépéseit, mondatait, jellemét minősíteni, hiszen gyakran pillanatokon belül fordul a helyzet, és egy egészen más arc néz ránk, vagy egy radikálisan máshogyan értelmezhető szituációban és reakcióban látjuk. Ez a magánéleti attitűd pedig az alkotóművészetének is meghatározó jellegzetessége. [...] bármikor felkészülhetünk a hirtelen nézőpontváltásokra, váratlanul más megvilágítás esik egy-egy részletre, csak egyes darabkákból rakható össze egy történetrész, de arról is kiderülhet, hogy az másképp is rendezhető [...]. Mindez egyrészt töredezettség-élményt teremt, másrészt átírja, relativizálja a korábbi értelmezésünket” (243–244.). Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy Mikszáth „személyiség- és habitusjegyei” íásaiban jellemzően nem önéletrajzi vonásokkal megalkotott szereplők képében bukkannak föl, sokkal inkább a szerző által jól ismert szituációkban, társas viszonylatokban. Mindezt jól példázza, hogy a Császtvay által is bőségesen idézett levelezés azon részletei, melyekben az 1872-ben és '73-ban időlegesen Pesten tartózkodó Mikszáth Mauks Ilonát tudósítja a fővárosi viszonyokról, sok vonásukban hasonlítanak az 1893 szeptembere és decembere között publikált humoros Katángthy-levelekre.

Az ezt követő, szintén érdekesítő oldalak a dualizmus kori (fővárosi) sajtóvilág korábban nagy vonalakban fölsciccelt viszonyainak hús-vér valóságát Mikszáth egzisztenciakeresésére vetítve részletezik tovább, láthatóvá téve azt a minimálisnál többnek mondható, de legfeljebb az értelmiségi vegetálás állapotával kecsegtető kapcsolatrendszert, mely Mikszáthot Budapesten körülvette, s amelyet ő maga is igyekezett tovább építeni. Császtvay részletesen tárgyalja azokat a témákat, közéleti-politikai eseményeket és kérdéseket (például a szerzői jog és az újságírás/-szerkesztés finanszírozásának kérdését), melyekkel kapcsolatban Mikszáth, mint már nem teljesen ismeretlen publicista, föl szólalt, valamint láthatóvá teszi azt a folyamatot, miképp vezetett számára az út a pénzért vállalt (Kecskeméthy Aurél-típusú) „fény- és árnyképektől” az egyéni műfaji újtásig, a semmivel össze nem téveszthető mikszáthi karcolatig. Mint a kötet egy korábbi pontján is történik rá utalás, a Mikszáth-életrajz utolsó valóban izgalmas szakasza a Szegedre költözés. A Borostyáni Nándor közbenjárásával 1878 nyarán az ellenzéki *Szegedi Napló* munkatársává váló Mikszáth a *profi* újságíróvá válást, az 1879-es árvízről szóló tudósításai és könyve (a még álneven publikált *Szeged pusztulása*, 1879) révén az országos ismertséget, s nem utolsósorban a Jókaiival való megismerkedést köszönhette Szegednek. A szerző e fejezetben kerít sort a Mikszáth-életműben elválaszthatatlan irodalmi és publicisztikai korpusz (kritikai kiadásban is kiütköző) műfaji és filológiai problémáinak taglalására, átvezetve az 1881 elején Pestre visszaköltöző, s rövidesen a *Pesti Hírlaphoz* szegődő Mikszáth sikerkorszakába. Itt a kötet első felében fölvezetett „hármásút-modell” mikszáthi megvalósításának lépéseit követhetjük nyomon: a lankadatlan és a közélet alakulására jó reflexekkel reagáló újságírói munkát, a parlamenti karcolatok műfaji innovációját, Mikszáth képviselővé választását (1887), illetve a lapalapítás és -szerkesztés Jókai-modellből levezetett vágyát, mely végül Mikszáth számára kínos bukással végződött a rövid életű *Országos Hírlappal* (1897–99). Ezt követi – a hármás stratégia utolsóinak hagyott terepneként – az „irodalmi mező”, Mikszáth szépírói pályájának második, ismertebb szakasza. A kötet második nagy egységének ez a része a kronologikus életrajzi elbeszélésből – szükségszerűen – az életmű ismertebb darabjainak rövid bemutatásába csap át; míg a

palóc tematikájú kötetek szerkezetét, társadalmi-politikai kontextusait és poétikai eljárásait viszonylag részletesen elemzi a szerző, a rendkívül gazdag novellisztikát, illetve a nagyközönség által is jobban ismert hosszabb elbeszéléseket, kisregényeket és a három utolsó nagyregényt (*Különös házasság, Noszty fiú, Fekete város*) már csak a bevett, konszenzuális szakirodalmi álláspontok fölgyűjtésével jellemzi. Az utolsó fejezet értelmezési javaslata Mikszáth modernitásélményének a Budapest-tapasztalatban való megragadását hangsúlyozza, az utolsó lapokon pedig Mikszáth korai, jól ismert, bevált olvasója, Schöpflin Aladár szavai mellett ama nevezetes hév-utazás is megemlíttetik, mely egyszerűs mind Mikszáth „revelatív rehabilitációját is meghozta” az 1970-es, ’80-as években (367.).

Itt végződik a második Mikszáth története.

5

Császtvay Tünde könyvének igazi érdemeit – a fentiekén túlmenően – abban jelölhetjük meg, hogy tudatosította a Mikszáth-életmű, -értelmezéstörténet és -filológia eredményeit, hiányait és jövőbeni kihívásait:¹⁰ felhívva a figyelmet többek között a Jókai-hatás és -kapcsolattörténet fontosságára, az újságírói és szépírói életmű elválaszthatatlanságára, az életrajzi, eseménytörténeti kutatások hézagaira és regionális (nógrádi, szegedi) szórtságára, illetve a kritikai kiadás fölülbírálható koncepciójára s folytatásának lehetőségeire. Mindezt bőséges forrásbázison, kontextualizáló és műértelmező betétekkel, életrajzi keretben elvégezve. Épp emiatt vállalkozása nem nélkülözhetette a kockázatokat, s a megvalósítás mikéntjével kapcsolatos kételyeket. A magam részéről e helyütt a kötet két problematikusnak tűnő vonására utalnék – egyik megjegyzésem tartalmi jellegű, a másik pedig a kötet szerkezetét (s tágabban a könyvsorozat koncepcióját) érinti.

A Mikszáth- és Jókai-életmű vonatkozásában nincs lényegi vitám a szerzővel. Amit a kötetben, ha nem is meglepőnek, de sajátosnak véltem, az Gyulai Pál kritikusai portréjának körvonalazása. Császtvay könyvében Gyulai leginkább mint „irodalompolitikus”, az irodalmi életet az Akadémia, a Kisfaludy Társaság berkeiben, a pesti egyetem katedrájáról, a *Budapesti Szemle*, az Athenaeum és a Franklin Társulat vezető szerkesztőjeként, irodalmi pályázatok bírálójaként a hagyományos, nem piaci alapú támogatási rendszert is uraló kritikus tűnik föl. Mindennek legrészletesebb kifejtésére a 17–23. és a 42–49. oldalakon kerül sor, ahol is élénk rajzát kapjuk a Gyulai által birtokolt kapcsolati, szimbolikus tőkének s támogatási lehetőségeknek, az akadémia „ódon” konzervativizmusának és az Arany János neve mögött fölvonuló nép-nemzeti irány századvégi kifulladásának. Ami zavaró volt a könyvet olvasva, hogy a későbbi – meglehetősen sűrű – Gyulai- említések egynéme-lyikében már hiányzik ez a fajta széles körű perspektíva, Gyulait némileg démonizálva látjuk (ilyenkor a szerző szóhasználatát talán nem is a kritikusnak sokszor nekitámadó fiatal Mikszáth, inkább a költői önbecsülésében még inkább sértett Reviczky Gyula és az újromantikus költők ellenszenve uralja, példaképp: „hiperkritikus Budapesti Szemle” [81.], „Gyulai-klán” [291.]), s a legtöbb esetben hiányzik az alapvető kontextus, annak tisztázása, hogy ezúttal Gyulai épp mint csőlátó (vagy azzá lett) kritikus, mint diszkriminatív irodalmi intézmény, egy hatalmas bünszervezet irányítója vagy szimplán mint rosszindulatú fráter értelmeződik antihősként. Amilyen árnyalt képet alkot Császtvay Jókairól és Mikszáthról, kettejük kapcsolatának változásáról, úgy érdemes lett volna bővebben kifejteni, miképp változott a Gyulaival kapcsolatos Mikszáth-írások hangneme azáltal,

¹⁰ Voltaképp a recepciótörténeti összefoglalás tanulmányértékű bevezetője is már erre tett kísérletet. Császtvay Tünde: Előszó. Mikszáth Kálmán fogadtatástörténete. In: *Mikszáth Kálmán emlékezete*, i. m., 9–32.

hogy Mikszáth beérkezett íróvá lett (Mikszáth 1893-as *Mikor a hóhért akasztják* című pompás Gyulai-kritikájában vagy épp a Katángy százába adott 1894-es Almanach-előszóban csakugyan több a „gyilkos kritika” [288.], mint az élcelődés, tóditás?). Illetve arra is, hogy Gyulai és Péterfy Jenő kritikáiból, reflexióiból (vagy épp reflexióik hiányából) milyen távlatosabb következtetéseket vonhatunk le a Mikszáth-próza vonatkozásában azon túlmenően, hogy nem illettek bele a „nép-nemzeti” paradigmába (s *vice versa* a népiesség-paradigma problémáit is jobban megvilágíthatja egy ilyen nézőpont). Nincs kétség, a szerzőnek ennél jóval árnyaltabb képe van Gyulai Pál személyéről és munkásságáról – korábban tanulmánykötetet is szerkesztett róla –,¹¹ ám mindez a Mikszáth-biográfiában csak részben mutatkozik meg.

A legnagyobb problémát azonban a kötet jegyzetelési koncepciója és technikája okozta az olvasás során. Először is: a kötet irodalomjegyzéke nem azonos a hivatkozott irodalommal, hanem a korábbi *Mikszáth Kálmán emlékezete* című szövegválogatás bibliográfiáját közli újra, még jobban specifikálva a forrásokat. Érzésem szerint erre nem lett volna szükség, hiszen korábban már megjelent, de persze azt is számításba kell venni, hogy lesz, aki nem együtt forgatja a két kötetet. A másik baj, hogy a jegyzetek – a fentiekből következő módon – nem a bibliográfiában szereplő tételekre utaló rövidítések, hanem teljes címleírások, amiket több előfordulás esetén rövidít a szerző (a „továbbiakban: XY” módszerrel). Ez az eljárás tökéletesen működhet egy kevés hivatkozást tartalmazó kötetben, ám egy ekkora forrásbázissal dolgozó, mintegy 400 oldalas könyv esetében már viszonylag az elején követhetlenné teszi az utalásrendszert s nehézzé a jegyzetekben való tájékozódást. (Minden bizonnyal ezzel a szerkesztők is így lehettek, mert a teljes címleírással és csak rövidítéssel jelölt hivatkozások rendszere sem következtes.)

Ezt a nehézséget tetézi az eltérő funkciójú lábjegyzetek sokasága. A hosszú lábjegyzetek barátjának gondolom magam, de ebben az esetben már engem is zavartak a szövegtükrök felborult arányai – pusztán azáltal, hogy (első vagy egyetlen előfordulásakor) teljes címleírások szerepelnek, szükségszerűen megnő a jegyzetek által elfoglalt hely, ezt azonban tovább szélesíti a lábjegyzetekbe ékelt hosszadalmas reflexiók és idézetek tégigénye. Császtvay jegyzeti sokfélék: a legritkább esetben szerepelnek pusztán címleírások vagy rövidítések – rendszerint kiegészítő információk sokasága tarkítja az oldalak lénia alatti részét. Ezek közül a legfontosabbak a különféle irodalmi és sajtópolémiaikhoz, diskurzusokhoz kapcsolt kontextualizáló, eseménytörténeti jellegű megjegyzések, amelyek jól mutatják a szerző elmélyültségét a feltárt forrásokban és a korszak művelődéstörténetében – ezek nélkül a Mikszáth-életrajz csakugyan kevesebb lenne. Ugyanígy nem vetném tűzbe a különféle, ma már nem használatos korfestő kifejezések rövid magyarázatát, ezek is segítik az olvasót. Ami azonban indokolatlan, az egyfelől a lábjegyzetek emelt terjedelmes idézetek sokasága (melyek egy része bizton szerepelhetne a főszövegben is, más esetekben egy az egyben elhagyható volna), másfelől a korszak szereplőiről (s ritkábban intézményeiről) szóló, nem mindig rövid szócikkszerű összefoglalók. Ez utóbbi megoldás komoly kérdéseket vet föl. A lábjegyzetekbe bujtatott annotációk esetében még csak nem is a következetesség kételyei a leglényegesebbek (például hányadik előfordulásnál kell megjegyzetelni Komjáthy Jenőt vagy Rudnyánszky Gyulát?), hanem az ismertetett és az említetlenül hagyott szerzők, intézetek közötti döntés. Meg kell-e jegyzetelni a Petőfi Társaságot, Gyulai Pált, Beöthy Zsoltot és Kiss Józsefet egy Jókairól és Mikszáthról szóló szakkönyvben? Avagy mindenképp lábjegyzetet/szócikket érdemelnek-e a 19. század utolsó évtizedeinek másodrangú és/vagy elfeledett írástudói, politikusai, közéleti figurái?

¹¹ (B)irodalom. Gyulai Pál az irodalom élén. Ajkay Alinka – Császtvay Tünde szerk., Reciti, Budapest, 2018.

A fentiekre nincs egyértelmű válasz, inkább csak azt érdemes rögzíteni, hogy a kötetbéli megvalósítás – melyben alighanem a szerző és a kiadó közötti kompromisszumok is szerepet játszottak – leginkább túlzásúfoltságot eredményez. Minderre azért volt szükséges néhány bekezdést pazarolni, mert azt mutatja, hogy a kötet talán túl sok olvasói igénynek (életrajzkedvelők, egyetemisták, szakmai közeg, nagyközönség), túl sok kulturális funkciónak kívánt egyszerre megfelelni, s ez némileg szétfeszítette a koncepció kereteit, az adatbőség zavarát keltve az olvasóban. Mindez talán reflexióértékkel bír a kiadó számára is az irodalomtörténeti könyvsorozat koncepciójának továbbvitelében.

6

Császtvay Tünde kötetéről is elmondható az, amit a *Budapesti Szemle* kritikusa fogalmaz meg bírálatában Mikszáth *Jókai Mór élete és kora* című kötetéről: a mű inkább szól Jókai koráról, mint munkásságáról; *k. f.*, az álneves szerző mindezt lesújtó bírálatának érvelésébe építve fogalmazza meg – részemről ez azonban méltatás. Ugyanis a Mikszáth-kutatásnak éppen erre a széles kitekintésű, kontextualista szemléletű kor- és életrajzra volt szüksége évtizedek óta. A *Kettős tükörben* című kötet a Mikszáth-életmű eddigénél sokkal tisztább fölmérésének feltételeit teremtette meg, valamint – különösen a publicisztikai korpusz, a karcolatok, az 1910-es Mikszáth-ünnepségek gazdasági-jogi háttere és a mikszáthi modernitáskép vonatkozásában – legalább egy újabb monográfiát ígér a szerzőtől.

A Jelenkor postájából

Fenyő Dániel kiváló recenziót írt Szkárosi Endrének *A másik egy* című kötetéről a februári *Jelenkorban*. Az írás egy érdekes és alapjában jól interpretált Szkárosi-portré is egyúttal, miután a kritikusa recenzeált kötet kapcsán végül is a szerző egész pályájáról szól – jogosan, mivel, mint látom, Szkárosi maga is folyamatosan erre reflektál ebben a könyvben.

Cirka félszázadon át ismertem és mindig kedveltem Szkárosit, úgyhogy személyesen igencsak megrázott öngyilkosságának híre. Teljes avantgárd életművét ugyan nem láttam elég átütőnek, számos munkáját viszont nagyra becsültem. Így például a Fenyő által is pozitívan említett *Ómagyar Mária-síralom*-„átiratot”, több akusztikus versét, manifesztumait, a *Szkárosi hangadó* címen szerkesztett rádióműsor-folyamát és persze egész következetes avantgardizmusát és szervező munkáját – a későbbit is, a Szépírók Tárasága élén –, valamint professzionális tanulmányait. Nyilván a szimpátia kölcsönössége okán ajándékozott meg több könyvével.

Az első és második neoavantgárd nemzedék közti – döntően egyrészt a korszellem, másrészt a politikai, majd történelmi helyzet megváltozásából következő – különbséget éles szemmel elemzi a recenzió. Ugyanígy Szkárosi specialitását is: a magyar nemzeti irodalmi hagyomány és a globális radikális – a nyelvet is gyakran akusztikus jelekre, hangokra felbontó – neoavantgárd iránti kettős kötődését. Saját költészetem a magyar és az egyetemes lírai vershagyományban gyökerezett, és – olykor szakításokkal, a kortárs neoavantgárdal történő ütköztetésével, de – alapjában ebből is növesztettem ki. Szkárosi nálam jóval következetesebb neoavantgardista volt, ugyanakkor munkásságában sokszor tényleg formátlanul kapcsolódott a Fenyő által kimutatott két elem.

Szkárosi öngyilkossága számomra annyira váratlan és megdöbbentő volt, hogy sokáig nem találtam rá meggyőző magyarázatot. Tavaly nyáron azután egy hozzá közel álló személytől meglepődve hallottam hosszú ideje tartott lehangolt lelkiállapotáról. Azért voltam meglepve, mert sem művészi aktivitásában, sem rövid személyes diskurzusainkban, e-mailjeiben, telefonjainkban, sem a Szépíróknál végzett perfekt tevékenységében, sem a Mészöly Miklós Egyesület ügyvezető alelnökeként a korszakos író hagyatékának gondozása körül játszott szerepében (melyért Mészöly Miklós-díjjal is kitüntették) ennek nyomát se láttam, sőt! Fenyőnek ebből a – valójában két – Szkárosi-kötetről szóló írása nyomán kezd kirajzolódni, hogy a privát életrajzi traumákon túl az író/művész elismertségének számára nem kielégítő volta is szerepet játszhatott a végül öngyilkosságba torkolló lehangolt lelkiállapota kialakulásában. Szkárosi a *Fölöspéldány*-csoportban kulcsszerepet játszott; az alakuló ülésen magam is jelen voltam, bár a társulatba nem léptem be, annak épp „késő-neoavantgárd” íze miatt. Ugyanakkor ott voltam többek között híres budaörsi fellépésükön is, és mindig szolidarizáltam a csoporttal. A valamivel később alapított *Lélegzet* „beszélő folyóirat”-estjeire nem hívtuk meg fellépni, döntően művészete spirituális dimenzióinak hiánya miatt.

Tudniillik a *Lélegzet* egyrészt nem „költészeti”, hanem több műfajú antológia volt (Isztray Botond elbeszélésével és Ungváry Rudolf naplóprózájával, hat esszével, Marno János-Monori Margit-Szjártó Csaba hangjátékszövegével), másrészt – a korszellemmel inkább szembemelve – *spirituális avantgárdot* képviselt. Ez utóbbi okból „kísértette” az ilyesmi iránt érzéketlen kritikuskoknál, mint például Radnóti Sándornál vagy a pártállami *Kritika* egyik bírálójánál, nem is „a megkésettség bélyege”, hanem az értetlenségé vagy az ellenségességé. Am épp a *Kritika* másik bírálója, Földényi F. László nagyon is pozitívan értékelt az antológiát! Egyébként sem maradt visszhangtalan: a könyvesboltokban gyorsan elfogyott, a Kossuth Rádió szombati, akkor Varga Lajos Márton szerkesztette és vezette fő irodalmi műsora pedig interjúval és szemelvényekkel kiemelten bemutatta.

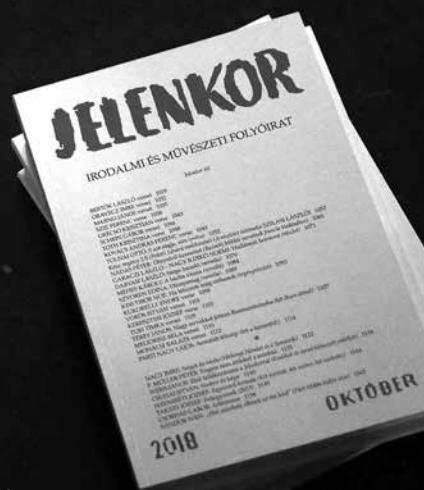
Mindent egybevetve Fenyő Dániel fontos és alapos elemzése termékeny kiindulópont lehet Szkárosi Endre egész komplex életművének monografikus felméréséhez.

Tábor Ádám

PRINT

Előfizetési akció!

Fizessen elő a Jelenkor folyóiratra fél évre most csak 6 ezer forintért, egész évre most mindössze 11 ezer forintért! Előfizetését legegyszerűbben közvetlenül szerkesztőségünkön keresztül intézheti. E-mail címünk: jelenkor58@gmail.com, telefonszámunk: 72-310-673, 72-215-305, 72-510-752, 72-510-753.

Támogassa a mai szabad magyar irodalmat és a holnapét!

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

Vásárolja meg a Jelenkor folyóiratot PDF-formátumban, lapszámonként mindössze 500 forintért! Sőt, aki egy teljes évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat lapszámaihoz.

„mindegyik pingvin kivétel nélkül repülni vágyik, művészeknek készül”

„Szemében őszi gyümölcs vagyok, nem hölgy, sem lány. Látni ritka érésem: szép. Hullásom: fáj.”

„senkié nem lesz, ami itt látható az egymás kárára növekvő árnyékok átmeneti takarásában.”

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ ÁPRILISI MŰSORA

Fotó: Cseri László

NAGYSZÍNHÁZ

KOLDUSOPERA

2. szerda · 19.00

3. csütörtök · 19.00

22. kedd · 19.00

Szabó Samu bérlet

23. szerda · 15.00

Péter Gizi bérlet

24. csütörtök · 19.00

Szalma Lajos bérlet

A HŐSTENOR

4. péntek · 19.00

16. szerda · 19.00

17. csütörtök · 19.00 *

ROKONOK

12. szombat · 19.00

Premier bérlet

13. vasárnap · 19.00

Latinovits Zoltán bérlet

15. kedd · 19.00

29. kedd · 19.00

Faludy László bérlet

ANCONAI SZERELMESEK 2.

26. szombat · 15.00

26. szombat · 19.00

27. vasárnap · 15.00

27. vasárnap · 19.00

PNSZ MAJÁLIS - NYÍLT NAP

30. szerda

ERKÉLYKONCERT

30. szerda · 18.00

KAMARASZÍNHÁZ

VAKNYUGAT

1. kedd · 19.00

2. szerda · 19.00

22. kedd · 19.00

23. szerda · 19.00

24. csütörtök · 19.00

EMIL ÉS A DETEKTÍVEK

3. csütörtök · 15.00

5. szombat · 15.00

15. kedd · 15.00

17. csütörtök · 15.00 *

IFJ. J. SZÍNÉSZ LAJOS

HISTÓRIÁJA KB. 10 KÉPBN

5. szombat · 19.00

12. szombat · 19.00

Pécsi Balett:

ÓZ, A NAGY VARÁZSLÓ

9. szerda · 17.00

10. csütörtök · 15.00

12. szombat · 15.00

13. vasárnap · 15.00

DÉLVIDÉK

25. péntek · 19.00

130
A VÁROS 130. éve
és a KÖZÖNSÉG
SZÍVÉBEN

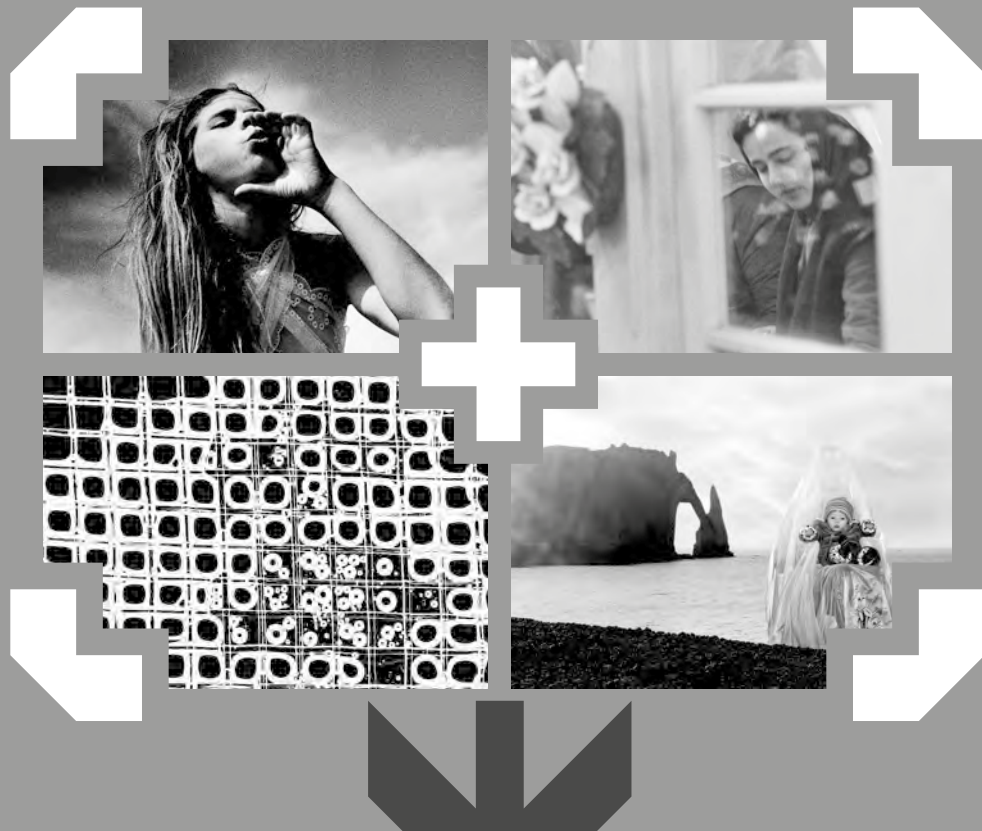
Várjuk Önt is a közönség soraiba a
Pécsi Nemzeti Színház 130. jubileumi évében!
Ünnepeljünk együtt!

A műsorváltoztatás jogát fenntartjuk!

WWW.PNSZ.HU

* A havi műsorban külön megjelölt előadásokra diákok és nyugdíjasok 20% kedvezménnyel vásárolhatnak jegyet személyesen Jegypénztárunkban, diák- illetve nyugdíjas igazolványuk felmutatásával. A jogosultságot a személyzet ellenőrzi.

PÉCSI FOTÓTAVASZ

2025. március 27. – június 1.

ATA KANDO | BERTIEN VAN MANEN

2025. április 10. – június 1.

NÁDOR KATALIN | GŐBÖLYÖS LUCA

m21 Galéria | 7626 Pécs, Major utca 21.

www.pecsigaleriak.hu | www.facebook.com/pecsigaleriak

KEDVES JELENKOR-OLVASÓ!

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Újra felajánlhatja személyi jövedelemadója 1%-át a Jelenkornak,
amellyel hozzájárul lapunk működési költségeihez.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával
a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap
fenntartásához, csatolja adóbevallásához a „Rendelkező nyilatkozat”-ot
a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

Adatok:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

ADÓSZÁM:

18308884-2-02